332.8
R826r

RENTEFORHOLD I DANMARK

I TIDSRUMMET FRA REFORMATIONEN
TIL CHR. V's DANSKE LOV

AF

AXEL RUBOW

Thesis - Copenhagen

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

MDCCCCXIV

RENTEFORHOLD I DANMARK

Forsvaret finder Sted Lørdag d. 30te Januar Kl. 1 i Universitets-Annexet Studiestræde Nr. 6 o. G.

RENTEFORHOLD I DANMARK

I TIDSRUMMET FRA REFORMATIONEN
TIL CHR. V's DANSKE LOV

AF

AXEL RUBOW

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

MDCCCCXIV

Denne Afhandling er af de statsvidenskabelige Professorer antagen til at forsvares for Erhvervelsen af den statsvidenskabelige Doktorgrad.

$^{17}/_{11}$ *1914.* KNUD BERLIN
d. A. Dekanus

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

338.8
TR226m

En stor Del af Materialet til nærværende Afhandling er indsamlet paa Arkiverne i København, Viborg, Slesvig og Hamborg fra meget forskelligartede Kilder. Jeg bringer herved de paagældende Arkivembedsmænd min Tak for den store Velvilje, hvormed de altid har været mig behjælpelige.

342198

INDHOLD

Pag.

Indledende Bemærkninger, Renteforholdene i Danmark før Reformationen 9
Kirkens og Lovgivningsmagtens Behandling af Rentespørgsmaalet 22
Rentens Størrelse 61
Bodmerilaanerenten, Provisioner 157
Betingelser for Rentekravs Berettigelse, Skadesløshed .. 161
Rentes- Renter 171
Renteberegningen 183
Slutbemærkninger 192

FORKORTELSER

K. o. R. D. = *Kongens og Rigens Dombøger.*
K. o. R. R. D. = *Kongens og Rigens Raads Dombøger.*

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

https://archive.org/details/renteforholdidan00rubo

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER
RENTEFORHOLDENE I DANMARK FØR REFORMATIONEN

At fattige laaner de rige Penge, hvilket sker, naar Banker og Sparekasser opsamler Smaafolks Penge og udlaaner dem til Forretningsfolk og Ejendomsbesiddere, er et moderne Fænomen, vel egnet til at tage Brodden af den engang for Had lagte Rentetagen. Paa lavere økonomiske Kulturtrin kendes kun det omvendte Forhold, og Laanene stiftes udelukkende af Trang, medens den langt overvejende Mængde Laan nu stiftes i Erhvervsøjemed. Det er derfor kun rimeligt, at man dengang ofte saa anderledes paa Laanets Accessorium, Renten, end nu, og det er forklarligt, at Filosofer og Gejstlige fra Oldtiden og op i den nyere Tid har bestridt Rentens Berettigelse, og at Lovgivningen til Tider har stillet sig paa dette Standpunkt.

Naar der findes Privatejendom, og naar man ved selv at anvende sin Kapital kan skaffe sig større Indtægter end ved ikke at anvende den, vil Ydelsen af et rentefrit Laan være en Gave. Et gennemført Renteforbud vil da medføre, at der ikke ydes Laan, undtagen hvor Laangiver ønsker at give en Gave; men som Menneskene er og hidindtil har været, vil Ydelsen af Gaver ikke kunne have været det Led i Samfundsøkonomien, der kunde modsvare Kreditbehovet, der bunder i Menneskenes altid tilstedeværende Trang til at forbedre deres materielle Kaar.

Den kristne Kirke stillede sig tidligt imod Rentetagen, og det lykkedes den en Tid lang at paatrykke den verdslige Lovgivning dette Syn; men samtidig med at den fik Magt til at gennemføre Renteforbudet tiltog dens økonomiske Interesser, og dette er vistnok Forklaringen paa, at den konstruerede Doktriner og tolererede Forretningsformer, i Ly af hvilke Laan mod Godtgørelse med Lethed kunde arrangeres; den katolske Kirke har selv været den største Rentenyder af alle, fordi den var den største Kapitalist. Der skal ikke gaas nærmere ind paa disse Doktriner og Forretningsformer, blot nævnes et Par af de vigtigste, fordi de spiller en Rolle i den herbehandlede Periode.

Medens det var forbudt at tage Renter, maatte der nok kræves Erstatning for *damnum emergens* og *lucrum cessans*, ɔ: henholdsvis det faktiske Tab og den Gevinst man gik Glip af ved ikke at have Pengene disponible, de to Begreber sammenfattedes under Betegnelsen Interesse, der omtrent svarer til Morarenter. Ud fra denne Doktrin og fra Anerkendelsen af Berettigelse til at kræve Erstatning for anvendt Arbejde og udstaaet Fare lykkedes det at retfærdiggøre Vexelrenter, Renter af Forretningsselskabers Indlaan o. m. a., hvorved det blev let at finde en tilladelig Form for et almindeligt Rentelaan. Den gode Hensigt forskaffede de oprindeligt paa Kirkens Foranledning oprettede Pantelaanehuse, *montes pietatis* Tilladelse til baade at give og tage Renter, og de vantro Jøders uundværlige Rentelaan saas der gennem Fingre med. Da Retten til at oppebære Afgifter af Grundejendomme var bleven en almindelig Genstand for Omsætning, opstod heraf Laaneformen, Rentekøbet, hvor der efterhaanden ikke behøvede at ligge nogen Ejendom til Grund for Afgiftens Erlæggelse, og endelig tolererede den katolske Kirke Laanene mod brugeligt Pant, ganske vist opretholdt den Teorien om, at Pantets Indtægter skulde afdrages i Hovedsummen, men dette stred mod den i germanske Lande, ogsaa i Danmark, herskende Skik, og Kir-

ken greb ikke kraftigt ind herimod, kun bevirkede den i Dele af Tyskland, at disse Laan arrangeredes under Navnet *Salg med Genkøbsret.*

Medens gamle norske og islandske Love, Gulatingsloven og *Graagaas,* indeholder Bestemmelser, hvoraf det fremgaar, at Rentetagen dengang var tilladt og i Brug i disse Lande, saa træffes saadanne ikke i de gamle danske Love; de Bestemmelser, der hist og her findes i disse om, hvad der skal betales, naar skyldige Beløb ikke erlægges rettidigt, kan ikke opfattes som Bestemmelser om Morarenter, t. Ex. Riber Rets Art. 50, om at den, der ikke betaler sin Jordrente i rette Tid, skal betale Bøder, eller Art. 60, om at den, der dømmes til at betale en Gæld paa over 14 Mark, og ikke gør det inden en vis Frist, skal have 8 Skilling forbrudt, eller Jyske Lov II Kap. 61, hvor der i et lignende Tilfælde skal betales tre Mark til Kreditor og tre Mark til Kongen. En sjælden Gang nævnes Aager eller Aagerkarle i en Straffebestemmelse, der dog aldrig er affattet saaledes, at den kan betragtes som et almindeligt Renteforbud, t. Ex. i Aabenraa Skraa af 1335, hvori der staar, at man skal fralægge sig Beskyldning for Aager med tolv Mænds Ed.

De danske Love stemmer i denne Henseende overens med de nordtyske Love[1]), og Grunden til Lovenes Tavshed kan næppe være nogen anden end den, at der herskede Frihed i Henseende til Rentetagen. Dette Forhold ændredes imidlertid med den katolske Kirkes stigende Magt; Kolderup Rosenvinge skriver i *Bemærkninger om den kanoniske Rets Anvendelse i Danmark*[2]), at man her saa lidt som i andre Stater, kan paavise en ligefrem Anerkendelse ved Lov af den kanoniske Ret; men *naar man erkendte Kirkens lovgivende Myndighed, var dermed ogsaa afgjort, at dens Love maatte være forbindende.* Efterat Kirken først havde

[1]) Jvnfr. Neumann: Geschichte des Wuchers in Deutschland, Pag. 63 og 73.

[2]) Kirkehistoriske Samlinger II Række I Pag 6.

voxet sig stærk herhjemme, var vistnok, saalænge den katolske Religion var den herskende i Danmark, den kanoniske Rets Opfattelse af Rentetagen Norm for saavel Anordninger fra den verdslige Øvrigheds Side som ogsaa vejledende ved Dommes Afsigelse; dog har jeg ikke truffet paa noget verdsligt eller gejstligt Lovbud for Danmark, der direkte forbyder Rentetagen, medens et saadant findes i norsk Ret, i Jons Kristenret, et Forhold, der maaske kan forklares deraf, at den tidligere Gulatingslov udtrykkeligt tillader Rentetagen, en Tilladelse, der maatte ophæves ved et andet Lovbud, medens der som Følge af de ældre danske Loves Tavshed i Henseende til Rentespørgsmaalet ikke var saa megen Anledning til i Danmark at udstede et Forbud. Derimod kendes der danske Domstolsafgørelser fra denne Tid, der viser Anerkendelsen af den kanoniske Ret i denne Henseende, saaledes kan anføres en Dom af 1453 i en Sag af følgende Indhold: En stor Del af Kronens Len var overdragne til brugeligt Pant for Laan, og Panthaverne havde haft dem saa længe, at de i mange Tilfælde af Pantets Indtægter havde oppebaaret det tre- eller firedobbelte af den laante Kapital, derfor blev de Len, af hvilke der var oppebaaret mere end svarende til Hovedstolen, „efter gejstlig Ret" dømt at være hjemfaldne til Kronen, „paa det at deres Sjæle, som havde haft samme ubillige Oppebørsel og Rente, ikke skulde lide Nød".[1]) Det er ligeledes under Paaberaabelse af *Guds og den hellige Kirkes beskrevne Lov og Ret,* at Chr. I og det svenske Rigsraad bestemmer, at ved Indløsningen af det pantsatte Krongods, skal de Indtægter, som Panthaveren har haft af Pantet, fradrages i Gælden, bl. a. af Hensyn til Panthaverens Sjæl.[2]) Om noget gennemført Princip er der dog ikke Tale, omtrent samtidig med sidstnævnte Dom, d. $^6/_2$ 1459, stadfæster Chr. I nogle Pantebreve, og lover da, at Renten ikke skal fradrages i Hovedsummerne.[3])

[1]) Arrild Huitfeldt, V. Pag. 39. [2]) Diplomatarium Chr. I. Pag 94.
[3]) Diplomatarium Chr. I, Pag. 105.

Den kanoniske Rets Renteforbud er saaledes sikkert bleven anerkendt i Danmark som i de øvrige katolske Lande, og vi skal nu kort undersøge, om Forbudet overholdtes paa samme Maade herhjemme som i sydligere Lande.

I økonomisk Henseende var Danmark det meste af Middelalderen bag efter de sydligere Lande, og Landets ensartede Forhold bevirker ogsaa, at man ikke kan vente at træffe den rige Mangfoldighed af Laaneforretninger, ved hvilke man i andre Lande med mere eller mindre Lovlighed opnaaede Forrentning af Tilgodehavender. I Danmark var der ingen Storhandel, der krævede Dannelsen af Selskaber, der kunde foranledige en tilsyneladende Retfærdiggørelse af Depositorenten, og Handelen var ikke saa livlig, at Vexelomsætningen i noget nævneværdigt Omfang kunde benyttes som Skjul for Rentelaan, Jøderne vides ikke at have fundet Vej til Danmark i Middelalderen, og om Kirkens Modtræk mod Jødeaageren, Oprettelsen af *montes pietatis*, forlyder der heller intet her i Landet. Selv Rentekøbet, der var saa almindeligt i Tyskland, synes ikke at være trængt langt ind i Danmark,[1]) i Slesvig har det været meget i Brug, og der træffes nogle Tilfælde fra Jylland;[2]) men ellers er den almindelige Kreditform i Danmark gennem hele Middelalderen Laan mod Pant, enten Løsøre eller fast Ejendom, undertiden gøres Forretningen i Form af et Salg med Genkøbsret.

Skønt der er, og vistnok altid har været, en naturlig Tilbøjelighed til at kræve Godtgørelse for Ydelse af Laan, ser man dog, at der ofte nutildags ved kortvarige Laan mellem Folk, hvis Beskæftigelse det ikke er at gøre Forretninger med Penge, ikke beregnes Renter, skønt vi dog er saa fortrolige med en minutiøs Udregning af paaløbende Renter. I Middelalderen var de fleste Laan antageligt mellem Folk, der ikke gav sig særligt af med Pengeforretninger, og

[1]) Matzen: Panterettens Historie, Pag. 3.

[2]) Matzen Panterettens Historie, Pag. 3 f. og Dueholms Diplomatarium, Pag. 135.

Færdigheden i at beregne Renterne for kortere Perioder var næppe stærkt udbredt, og det tør derfor formodes, at der ved kortvarige Laan, der tilmed som Regel næppe har været store, normalt ikke har været Tale om Forrentning paa anden Maade end ved Ydelsen af Gaver eller passende Gentjenester ved Lejlighed, og hvis der ved saadanne Laan har været Tale om Sikkerhed, har haandfaaet Løsørepant ligget nærmest for, dog træffes Pant i faste Ejendomme ogsaa.

Vi maa derfor, hvis vi ønsker at træffe noget Materiale til Undersøgelse af Laans Forretning, vende os til de paa længere Tid optagne Laan, der i Reglen skete mod Pantsætning af faste Ejendomme. Ifølge Matzen[1]) falder disse Pantsætninger i to Slags: 1) *per modum forwæth* og 2) *per modum gróthagjald*. Sondringen beror ved denne Inddeling derpaa, at ved den første Slags Pantsætninger fik Kreditor en betinget Ret til at tage Pantet til Ejendom, nemlig hvis Tilbagebetalingen ikke præsteredes inden en vis, i Reglen kort, Tid, medens Kreditors Ret ved den anden Slags Pantsætninger bestod deri, at han kunde tilbageholde og bruge Pantet, og oppebære dets Indtægter, indtil han blev fyldestgjort. Denne Sondring, baseret paa Kreditors Ret over Pantet, har i og for sig ingen Interesse for en Undersøgelse om Renteforholdene, men der er dog et Moment ved den, som berører vort Emne; den første Slags Pantsætninger benyttes nemlig i Reglen kun ved kortvarige Laan, ved hvilke der, som nævnt, sjældnere vil have været Tale om Rente, dog forekommer der ogsaa Tilfælde, hvor Pantsætning *per modum forwæth* sker ved Laan paa flere Aar, og i saa Tilfælde ydes der gærne en lignende Godtgørelse som ved Laan imod Pantsætning *per motum gróthagjald*.[2]) Det er derfor den anden Slags Pantsætninger af faste Ejendomme, der ogsaa siden det 14de Aarhundrede synes at have

---

[1]) Panterettens Historie, Pag. 348 f. [2]) Matzen: Panterettens Historie: Pag. 349.

været langt den almindeligste herhjemme, der har mest Interesse for vort Emne.

Ved Pantsætning af *per modum gróthagjald* fik Kreditor, som nævnt, Ret til at tilbageholde og bruge Pantets Indtægter, indtil han blev fyldestgjort for sit Laan, og der kan næppe være Tvivl om, at disse Indtægter, som Kreditor oppebar af Pantet, dersom de stod i et nogenlunde rimeligt Forhold til Laanesummen, oprindeligt har været betragtede som en Slags Godtgørelse for den Tjeneste Laangiveren ydede — o: Rente af Laanet —; men, som omtalt, krævede stræng kanonisk Ret, at saadanne af Panthaver oppebaarne Indtægter fradroges i Hovedsummen, og det skal da undersøges, om denne Regel gennemfortes her i Landet.

Man træffer enkelte Pantebreve, hvoraf det fremgaar, at Kreditor har forpligtet sig til, at de af et stillet Pant oppebaarne Indtægter skal betragtes som Afdrag paa Hovedstolen, saaledes et Pantebrev af 1199,[1]) et af $^{27}/_{5}$ 1263,[2]) et af $^{9}/_{2}$ 1399[3]) og et af $^{26}/_{6}$ 1420.[4]) I ethvert af disse Tilfælde er Kreditor en gejstlig Person, og denne Omstændighed har maaske været medvirkende til Overholdelsen af den kanoniske Rets Fordring om Ikke-Godtgørelse for Ydelse af Laan; men hvis man af disse Tilfælde vilde drage den Slutning, at Gejstligheden herhjemme overholdt Renteforbudet, tog man ganske fejl. Den langt overvejende Del af de fra den katolske Tid kendte danske Pantebreve, i hvilke Kreditor er en gejstlig Person, tager netop ikke Hensyn til Kanonisternes Krav med Hensyn til antichretiske Kontrakter — at Pantets Indtægter skal afdrages i Hovedsummen — kun undtagelsesvis har Gejstligheden respekteret Renteforbudet.

I Pantebreve mellem verdslige Personer har jeg ikke truffet noget Tilfælde af Aftale om, at Pantets Indtægter som

[1]) Juridisk Tidsskrift XXV Pag. 313.
[2]) Erslev: Repertorium diplomaticum Regni Danici mediævalis.
[3]) Molbech og Petersen. Danske Diplomer, Pag. 77.
[4]) Panterettens Historie, Pag. 379.

Helhed skulde betragtes som Afdrag; ligesom i Nordtyskland synes den katolske Kirke stiltiende at have taalt den gamle nationale Form for Laan mod Godtgørelse; Hovedreglen er, at Kreditor oppebærer alle Pantets Indtægter som Rente, ofte siges det udtrykkeligt, at de ikke skal afdrages i Hovedstolen, f. Ex. i et Brev af 1260,[1]) i et af $^{1}/_{7}$ 1287[2]) o. m. a., og hvor det ikke udtrykkeligt siges, er det vistnok stiltiende underforstaaet. Hovedreglen er, som nævnt, at Kreditor bruger Pantet, og oppebærer dets Indtægter som Renter; men Formerne for Rentegodtgørelsen varierer dog noget; ved en Pantsætning $^{29}/_{4}$ 1291[3]) fikseres Pantets Indtægter til et bestemt Beløb saaledes, at hvis det giver mindre, skal Debitor udrede det manglende, og hvis det giver mere, skal han have det overskydende, paa denne Maade er der i Virkeligheden fastsat en 10 $^{0}/_{0}$'s Rente; man kunde kalde Forretningen et Rentekøb, og noget lignende kan siges om Pantsætningen $^{15}/_{3}$ 1335.[4]) Laaneforretningen ses ogsaa af og til at have været gjort som et Salg af Jord med Genkøbsret, saaledes i et Tilfælde fra 1337;[5]) det paa det citerede Sted behandlede Spørgsmaal, om der kan siges at have existeret noget Skyldforhold, naar Laanet effektueres som et Salg med Genkøbsret, har mindre Interesse for en nationaløkonomisk Undersøgelse, der søger at opklare, om der faktisk er ydet Godtgørelse for Brugen af Pengene, medens Sagens formelle Ordning er forholdsvis betydningsløs i denne Sammenhæng. Fra Midten af det 14de Aarhundrede træffer man af og til Gældsforholdet ordnet paa den Maade, at Debitor strax i Pantsætningsdokumentet lejer det pantsatte Gods af Kreditor for et fast aarligt Beløb, saaledes i Brevene af $^{11}/_{10}$ 1354, $^{7}/_{1}$ 1416 og $^{4}/_{10}$ 1434,[6]) ved denne

[1]) Danmarks Riges Historie II, Pag. 54.
[2]) Erslevs Repertorium.
[3]) Erslevs Repertorium.
[4]) Erslevs Repertorium.
[5]) Matzen: Panterettens Historie, Pag. 368.
[6]) Erslevs Repertorium.

Laaneform kommer man i Realiteten meget nær til Nutidens Udlaan mod Rente og Underpant i fast Ejendom.

Undertiden indeholder Gældsdokumentet en Motivering af Kreditors Ret til at oppebære en Godtgørelse for Ydelsen af Laanet, saaledes Brev af $^{29}/_{5}$ 1336,[1]) hvor Kreditor, dersom Pengene ikke tilbagebetales, skal oppebære en aarlig Afgift *racione damni et interesse,* og Brev af $^{6}/_{6}$ 1346,[2]) hvor Kreditor skal have Pantets Indtægter *Ratione dampni et interesse.* Det er saaledes herhjemme ligesom i Udlandet Begrebet „Interesse", der navnligt benyttes til Retfærdiggørelse af Renten.

Det er dog kun sjældent, at Godtgørelsen for Laanet motiveres, og man gør sig ikke engang altid Umage for at skjule Renten under Pantets Afkastning. I det ovenfor nævnte Brev af $^{29}/_{4}$ 1291 loves der i Virkeligheden 10 $^{0}/_{0}$ p. a., men der er dog givet Udseende af en vis Sammenhæng mellem Pantets Afkastning og Godtgørelsen for Brugen af Pengene; i et Brev af $^{25}/_{9}$ 1302[3]) hedder det mere rent ud, at de 100 M., som Laanet beløber sig til, skal tilbagebetales med 120 M. om et Aar eller med 140 M. om to Aar, men der er dog en Pantsætning af fast Ejendom — ganske vist per modum forwæth — knyttet til Laanet, nogen Samenhæng mellem Pantets Afkastning og den aarlige Godtgørelse for Brugen af Pengene er derimod ikke forsøgt antydet i Brevet. Imidlertid træffes der efterhaanden jævnligt endnu mere utilslørede Rentelaan, hvor der ikke forekommer noget Pant, hvis Indtægter kan afgive Skalkeskjulet for den forbudte Forrentning, saaledes i et Brev af 1323,[4]) hvor et Laan skal tilbagebetales om nogle Maaneder, og hvis dette ikke sker, skal der aarligt ydes et Kvantum Korn, og i et Brev af $^{27}/_{10}$ 1328,[5]) ifølge hvilket

[1]) Hübertz: Bornholm Pag. 20.
[2]) Erslevs Repertorium.
[3]) Matzen: Pag. 358.
[4]) Suhm: Danmarks Historie XII, Pag. 352.
[5]) Erslevs Repertorium.

der i et lignende Tilfælde aarligt skal ydes et Pengebeløb, i begge disse Tilfælde kan Ydelsen af Renten dog forsvares ved den indtraadte Mora. I et Brev af $^{29}/_{7}$ 1400[1]) er der hverken Tale om Pantsætning, Mora eller andre Forhold, der kan afgive Skjul for Rentetagen, i Brevet erkendes der blot en Gæld paa 60 engelske Noble, og Debitor skal aarlig *derudaf* give 6 Noble. I et Brev af $^{29}/_{1}$ 1442, ved hvilket en Borger i Kalundborg pantsætter sin Gaard til en Præst, hedder det, at Debitor *for synderlig Venskab og Frændskab* skal bo frit i Gaarden til sin Død, og derefter skal Præsten tage den til brugeligt Pant, indtil den genløses; man er øjensynligt klar over, at Laan uden Godtgørelse er noget, der ikke skal tilstaas, uden at der foreligger særlige Aarsager.

Naar der var betinget en Tilbagebetalingsfrist, var det almindeligt, at Kreditor, saafremt denne Frist ikke overholdtes, kunde opsige Laanet, og der forekommer enkelte Breve, i hvilke der er stipuleret Opsigelighed fra Kreditors Side med et kvart à et helt Aars Varsel;[2]) men i Reglen synes den kanoniske Rets Krav om Uopsigelighed fra Kreditors Side at have været respekteret, og Kreditor har da, hvis han ønskede at komme til sine Penge, maattet hjælpe sig med den Mulighed, der stod ham aaben, at afhænde sin Panteret,[3]) ligesom vi kender det fra Nutidens Kreditforeningsobligationer.

Man naaede i det 15de Aarhundrede praktisk taget til Rentefrihed, og Kirken selv undsaa sig ikke ved ganske aabenbart at laane ud mod Rente; et Gældsbrev af Aar 1462 fra en Borger i Svendborg til Sct. Knuds Alter sammesteds[4]) leder aldeles ikke Tanken hen paa, at Kirken var Rentemodstander, det lyder saaledes: „Jeg C. R. i Svineborrig kiendis i dette mit obne breff at ieg oc mine ſande aruinge ſkyldige erre til Sti. knudz Altere i vor

[1]) Erslevs Repertorium.
[2]) Matzen: Pag. 366 Anm. 1.
[3]) Matzen: Pag. 369.
[4]) Aktstykker udgivne af Fyns Stifts litterære Selskab; Pag. 103.

frue kirke i Suineborrig X lub. mark saadan mynt som i Lybke oc Hamborgh geffue erre, hole penninge vndertagne, Tilbyder ieg meg oc mine arffuinge aff de forne X lub. mark, vden affslag i hoffuitpenningene, aarlige ud at giffue til forne Altere I lub. mark, de VIII sk. lub. udt at giffue om Paaschen, de andre VIII sk. lub. om Sti. Michelsdag saa lenge at forne X lub. mark rettelige betalede vorde ved meg eller mine sande arffuinge . . . . . "

Ved Chr. I's store Pengetransaktioner bl. a. i Anledning af Hertugdømmernes Erhvervelse er der ikke Tale om Rentefrihed, og hans foranomtalte Forhold, da han i 1453 og1458 satte igennem, at de pantsatte Lens tidligere Indtægter skulde tages med i Beregning til Likvidering af Hovedstolene, maa derfor nærmest karakteriseres som Voldshandlinger, der dog ikke er enestaaende, allerede under Dronning Margrethe træffer man et lignende Forsøg fra Kronens Side.[1]) Chr. I's Laan optages i det overvejende Antal Tilfælde som Rentesalg eller Pantsættelser til brugeligt Pant, enten det nu var, fordi der krævedes saadan Sikkerhed, eller det skyldes Ønsket om ikke altfor aabenbart at overtræde den kanoniske Ret, som Kongen havde beraabt sig paa i 1453 og 1458, thi selv om det praktiske Liv havde sat sig ud over Renteforbudet, saa overholdtes det dog stadigt formelt af Kirken, og 1474 udstedtes der en tordnende Pavebulle mod *Aageren* i Hertugdømmerne. Virkninger af Pavebullen lader sig ikke paavise, Aaret efter dens Udstedelse laaner Chr. I mod Pantsætning af Juveler og Ydelse af aarlig Rente,[2]) og 1477 lover han at forrente 1000 Gülden med 80 Gülden om Aaret, dersom Hovedstolen ikke betales om et Par Maaneder; i Dronning Dorotheas Regnskab for 1480[3]) opregnes Laan paa Rente, og

[1]) Ny danske Magasin VI Pag. 259.

[2]) Schlesw.-Holst.-Lauenb. — Urkundensammelung IV Pag. 478 og 483.

[3]) Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1872 Pag. 3 f.

omtales Forrentning, som om det var noget ganske almindeligt, det drejer sig om Pengeforretninger i Hertugdømmerne, o. m. a. Tilf.

Kong Hans har heller ikke gennemført Princípet om, at Pantets Indtægter skal afdrages i Hovedsummen, i et Brev af 1503[1]) bemærkes, at Pantets Indtægter ikke skal afslaas i Hovedsummen. Man bliver efterhaanden saa ligegyldig for Renteforbudet, at private Folk ikke mere er bange for Ordet Rente, tidligere undgik man det i Gældsbrevene; det foran omtalte Brev af $^{29}/_{7}$ 1400,[2]) i hvilket Debitor lover aarligt *derudaf,* ɔ: af Hovedstolen, at give et vist Pengebeløb, synes at være bleven borte, thi Kreditors Arvinger udsteder 1492 et Brev,[3]) hvori de frafalder ethvert Krav ifølge Brevet af $^{29}/_{7}$ 1400 for Hovedstolen og de *Renter,* som skulde gives deraf; Ordet Rente forekommer ikke i Gældsbrevet. I et Brev, udstedt i København Aar 1500,[4]) loves der Rente 5 Gülden af hvert 100, og nogle Aar senere laaner et Købmandsgilde i Aalborg, Guds Legems Laug eller Papegøjegildet, et Medlem 50 Mark, hvoraf der skal gives 4 M. *til aarlig Rente.*[5])

Under saadanne Omstændigheder maa det kaldes paafaldende, at der i det meget store Antal Laan, som Chr. II optog,[6]) ikke findes et eneste, af hvilket der direkte loves Renter, og heller ikke i Fr. I's Registrant, hvor mange og store Laan optagne af Kongen nævnes, findes et eneste Gældsbrev mod aarlig Rente at erlægge i rede Penge; Kongen ses heller ikke at have udlaant mod Rente, kun er der et Tilfælde fra 1529, da Kongen sælger en Gaard i Malmø, og giver Henstand med en Del af Betalingen; denne Restkøbesum skal forrentes med 5 % p. a.; men maaske kan

---

[1]) Erslev og Mollerup: Fr. I's danske Registranter Pag. 275.
[2]) Erslevs Repertorium.
[3]) Adelen i Danmark simple Gældsbreve, Fascic. 21 b. Nr. 46.
[4]) Adelen i Danmark simple Gældsbreve, Fascic. 21 b, Nr. 50.
[5]) Danske Magasin III, 1, Pag. 120.
[6]) Suhm: Samlinger til den danske Historie II, III & IV.

denne Del af Forretningen opfattes som et Rentekøb, og som et saadant være uangribelig. Om Grunden til denne Mangel paa Gældsbreve med klart Renteløfte fra Konger, der ellers hyppigt laante Penge, skyldes de uudviklede danske Kreditforhold, som endnu helst fordrede brugeligt Pant af Gods, i hvilket Tilfælde Forrentningen meget naturligt blev fastsat til Godsets Indtægter, eller om den skyldes Frygt fra Statsmagtens Side for ganske aabenlyst at overtræde den katolske Kirkes Renteforbud, lader sig næppe med Sikkerhed afgøre. Medens Fr. I som sagt ikke synes at have optaget Laan mod Pengerente herhjemme, saa gjorde han det i Hertugdømmerne,[1]) og Kongens Kansler skriver 1527 to Breve til private Venner, i hvilke han kalder Kieleromslaget (Pengeterminen i Hertugdømmerne) for Jødemarkedet og skriver: „Her er godt Køb paa Penge, 100 Gülden koster kun 7"; endvidere skriver han, at Kongen er ond at tale til, nu det lider mod Omslaget.[2]) Man kunde maaske heraf slutte, at Kongen kun anvendte andre Laaneformer i Danmark — mest Laan mod brugeligt Pant — fordi Kreditforholdene her var mindre udviklede; men der træffes dog en Del danske Laan mellem private Folk, som er rene Pengerentelaan,[3]) og naar Fr. I ikke ses at have optaget saadanne hos sine danske Undersaatter, men dog laant adskilligt af dem paa andre Maader, saa kunde dette tyde paa, at han har ment at burde afholde sig fra aabenbare Rentelaan her i Landet.

---

[1]) Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1871 Pag. 40.
[2]) Danske Magasin IV, Pag. 345 f.
[3]) Adelen i Danmark simple Gældsbreve, Facic. 21 c.

KIRKENS OG LOVGIVNINGSMAGTENS BEHANDLING AF RENTESPØRGSMAALET

Den katolske Kirke havde i sin Tid indført Renteforbudet her i Landet i et i økonomisk Henseende lidet udviklet Samfund, for hvilket Laan mod Pengerente ikke spillede nogen betydelig Rolle, og den Form for Kredit imod Godtgørelse, som var den eneste, der var Brug for i nogen udstrakt Grad — Laan mod brugeligt Pant — angreb Kirken ikke, den havde selv for megen Brug for denne. Chr. I's føromtalte Benyttelse af gejstlig Ret til at konfiskere Renterne af de imod brugeligt Pant ydede Laan er næppe anstiftet af Kirkens Mænd som saadanne, Kongens Optræden er sikkert nærmest bleven dikteret af Kronens Pengenød, den var en Slags Statsbankerot, om man vil, under en Form, Inddragning af Krongods, som Historien jævnligt har været Vidne til, omend Begrundelserne har varieret.

De Folk, der var nødsagede til at foretage Laaneforretninger, har vistnok uden større Gene kunnet hjælpe sig under de bestaaende Retsforhold, og derfor har der næppe fra det praktiske Livs Side været Tale om nogen aabenlys Opposition mod Kirkens Renteforbud, saa meget mindre som Kirken op i Tiden med den stigende økonomiske Udviklings tiltagende Kreditkrav saa endnu mere gennem Fingre med Renteforbudets faktiske Overtrædelse end tidligere.

En anden Kant, fra hvilken en Opposition imod Kirkens Renteforbud kunde tænkes at opstaa, var Videnskaben;

men i Middelalderen var denne Mulighed omtrent udelukket, thi de retslærde var fornemmeligt gejstlige, som ved Rejser til Rom og fremmede Universiteter, især Paris, lærte kanonisk og romersk Ret, som de efter deres Hjemkomst søgte at anvende, og de danske Love, der ikke indeholdt Renteforbud, suppleredes i denne Henseende med kanonisk Ret. Oprettelsen af et Universitet i København 1478 bidrog til at forøge den udenlandske Rets Anseelse, thi romersk og kanonisk Ret var de eneste juridiske Lærefag, som tilmed doceredes af fremmede Lærere.[1]) Romerretten, der jo tillod Rentetagen, kunde dog kun studeres i det meget indskrænkede Omfang, som Kirkens Ledelse billigede,[2]) og antagelig doceredes slet ikke de Dele af den, hvor den, som ved Rentespørgsmaalet, var stridende imod kanonisk Ret. Impulser til Kritik af Rentedogmaet var derfor ikke at vente fra Videnskabens Side i den katolske Tid.

Efter Reformationen doceredes ved Københavns Universitet næsten udelukkende romersk Ret, før 1657 var der kun een Professor i Jura, i Reglen en Tysker, der tildels var Teologerne subordineret, og som benyttedes meget af Regeringen til andet, diplomatisk, Arbejde. Skønt det, som det senere skal paavises, netop blev Romerrettens Behandling af Renteproblemet, der accepteredes af den danske Lovgivning efter Reformationen, foreligger der dog intet om, at nogen juridisk Professor ved Københavns Universitet har været medvirkende hertil. Det hedder ganske vist hos Arrild Hvitfeldt, at de *Højlærde* var bleven raadspurgte, forinden en Renteforordning af 1554 blev udstedt; men der findes ikke opbevaret Indlæg fra Københavns Universitets Professorer — derimod fra udenlandske Universiteters — i den Enquète, som Chr. III paa denne Tid foranstaltede om Rentespørgsmaalet, hvilket vi skal omtale senere.

---

[1]) Kolderup Rosenvinge: Grundrids af den danske Retshistorie, Pag. 63 f.

[2]) Neumann: Geschichte des Wuchers; Pag. 466 f.

Forinden Reformationens Indførelse i Danmark laa Renteforholdene saaledes, at Kirkens Renteforbud formelt opretholdtes, men ikke respekteredes i Praxis, selv om det vistnok gav Anledning til, at der ofte benyttedes andre Laaneformer, hvor det direkte Pengerentelaan ellers vilde være bleven anvendt. Den katolske Kirkes Renteforbud kunde vel kaldes et Baand paa den frie økonomiske Udvikling, men sikkert ikke noget snærende Baand, og jeg har da heller ikke nogetsteds set det kanoniske Rentedogma nævnt blandt de mange forskellige aandelige og materielle Aarsager til Reformationen, som anføres; tværtimod, under de Uroligheder, som hyppigt ledsagede Reformationens Indførelse, ses de reformerte flere Steder at have fremsat Krav om Renteforbudets praktiske Gennemførelse, saaledes i Danzig.[1])

Blandt Forkæmperne for den kirkelige Reformation er Calvin den eneste, der opponerer mod den katolske Kirkes Rentedogma, han mente ikke, at Rentetagen forbydes i Testamenterne, og anser Renter for nødvendige af økonomiske Grunde, hvorimod de fleste andre Reformatorer hylder det kanonistiske Rentedogma, og arbejder for dets Genopfriskning. Magthaverne, der støttede Reformationen, kunde dog naturligvis ikke gaa med hertil, og Renteforbudets nye Æra blev derfor kun kortvarig, og det praktiske Liv paavirkedes næppe deraf. Skønt de nordtyske Reformatorer ikke indrømmede deres Standpunkts Urigtighed, gik de dog af praktiske Grunde og under Anvendelse af forskellige Bortforklaringer — ganske ligesom den katolske Gejstlighed — med til at tillade en maadeholden Rentetagen; enkelte fanatiske tyske reformerte Præster, der ikke vilde indrømme Tilladeligheden af at tage Renter, maatte af denne Grund opgive deres Embeder.

For Danmark spiller Luthers og hans Kredses Stilling til Spørgsmaalet Hovedrollen, og som antydet bestred Luther

---

[1]) Neumann: Geschichte des Wuchers; Pag. 616.

ikke Rentedogmaet, men angreb tværtimod den katolske Gejstlighed, fordi den ikke overholdt og søgte at gennemføre Renteforbudet. Den Stilling, som Luther og den øvrige Kreds af fremragende Mænd indenfor den nordtyske Reformation indtog til Rentespørgsmaalet, har sikkert været bestemmende for den nye danske Kirkes Mænds Meninger om Rente; og en herom bevaret Korrespondance viser, at den har været medbestemmende ved Fastsættelsen af de danske Lovregler om Rentetagen, og vi maa derfor nærmere undersøge de nordtyske Reformatorers Anskuelser om Rentespørgsmaalet, saa meget mere som det i Nordtyskland i det 16de Aarhundrede mest var Reformatorerne, der gav sig af med økonomiske Spørgsmaal, og de fleste aandelige Impulser er paa denne Tid sikkert kommen her til Landet fra det nordlige Tyskland.

I Luthers Skrift af 1519, *Sermon von den Wucher,* udvikler han sine Meninger om Rentetagen og anfører bl. a. følgende: Man skal laane ud for intet, ikke blot til de rige og mægtige for at vinde disses Gunst, men ogsaa til de nødtørftige, ja man skal ogsaa laane til sine Fjender, altsaa baade til dem, der ikke kan, og til dem, der ikke vil tilbagegive det laante, thi saaledes skal Lucas 6.35, *laaner ventende intet derfor,* forstaas, og Evangelistens Ord skal ikke, som det i Reglen gøres, blot forstaas saaledes, at man skal laane ud og ikke vente sig nogen Fortjeneste deraf. Denne Udlægning begrundes bl. a. derved, at Ordet laane betyder at give noget, som man faar igen; altsaa, hvis man faar mere igen, er det ikke at laane men at aagre; og da det hedder, *laaner ventende intet derfor,* saa maa Meningen være, at man ikke maa vente at faa det udlaante igen.

Luthers Opfattelse kan ikke frakendes Originalitet, og en vis Logik er der ogsaa i hans Udlægning, ifølge hvilken Evangelistens Ord bliver ikke blot et Renteforbud men egentligt et Laaneforbud eller et Paabud om at give den laansøgende det til Gave, som denne ønsker at laane; saa

stræng en Udlægning har den katolske Kirke næppe nogensinde anerkendt.

Imod den Indvending mod Renteforbudet, at der dog existerer en *Interesse* for Udlaaneren, svarer Luther, at dette ikke er Tilfældet, thi dersom han følger Skriften, saa giver han Almisser, og har da ingen Interesse i at faa det udlaante igen. Og naar det indvendes, at det er almindeligt at laane ud mod Rente, og at Kirken selv gør det, saa gælder dette naturligvis intet for Luther imod Guds Bud.

Rentekøbet misbilliger Luther i al Almindelighed, fordi det virker ganske som Udlaan mod Rente. Almindeligt Køb og Salg kan være til begge Parters Fordel; men Rentekøbet er altid til Køberens (Laangivers) Fordel, derfor maa det misbilliges, thi man skal kende Træet af Frugterne — ikke omvendt. Selv om gejstlig Lov tillader Rentekøbet, saa stammer Fortjenesten dog fra Havesyge og Egenkærlighed, og selv om den ikke er Aager, saa er den dog syndig, og ganske særligt, naar man strax sætter de indkomne Renter paa Rente, da er Havesygen aabenbar, og i saa Fald maa Rentekøbet anses for Aager. Grunden til, at denne Handel overhovedet billiges, ligger i den saakaldte Interesse, som forklares at stamme derfra, at en Mand med 100 Gülden kan tjene 5, 6 Gülden eller mere ved sit Arbejde, derfor tager man 5 Gülden, naar man overlader en anden Pengene *paa et Stykke Jord,* denne sælger altsaa de 5 Gülden Rente til en anden. Luther indvender herimod, at der er ligesaa megen Udsigt til at lide Tab med Pengene som til at faa Gevinst, altsaa er der i Virkeligheden ingen Interesse; den, der laaner Pengene, maa arbejde for at faa Interessen, og faar maaske Tab; medens den, der udlaaner, ikke arbejder, og ikke lider Tab. Man sælger saaledes Pengenes Held, som man ikke er Herre over, det er ligesom at sælge *den 13de Bjørns Skind.* Det er derfor utilstedeligt at købe Renten af Jord i al Almindelighed, men vel af et bestemt Jordstykke, dog saaledes, at hvis der af en eller anden Grund ikke kommer Udbytte af Jorden, maa Laangiver, Rentekø-

ber, undvære Renten, thi ved ethvert ærligt Køb maa Køberen tage Risikoen ved det købte. Naar Folk da vil sige: „Ja, men hvem vil saa købe Renter?“ saa viser dette Spørgsmaal netop, at Grunden til Rentekøbet er Havesyge og Aager.

Naar derimod de to Parter trænger lige meget til hinanden, og der derfor ikke er Grund til at laane eller give, saa maa der nok gives en Vexel med 4, 5 eller 6 Procent, men jo mindre Procent desto bedre. Hvormange Procent, der maa gives, vil Luther ikke bestemt angive, dog synes han at mene, at der kan gives 6 %, hvor Grunden er god. Og ved store Summer og *tapren Gütern* kan Rentekøbet nok tilstedes, men ikke hvor det drejer sig om Smaabeløb; og ganske forkasteligt bliver det, hvor der tages 7—8 %, Luther kalder dem, der tager saa høje Procenter for Rovere, og nedkalder Guds Straf over dem i Form af en voldsom Død. Dem, der forsvarer Renterne med, at de er til Fordel for Kirken, tilbageviser Luther; Kirken maa ikke drage Fordel af Synd, og skal mindst af alle drive Aager.

Endvidere antyder Luther, at Aageren for en stor Del skyldes Dovenskab.

Det her gengivne gentages i Luthers Bog, *Von Kauffshandlung und Wucher* af 1525, der desuden giver Forfatterens Syn paa Handelen, som er baseret paa den samme strænge og naive Opfattelse af Aagerforbudet. Bogen slutter med en stræng Tordentale mod Aageren, der er karakteristisk for Luther, og som, da den bl. a. er rettet mod Holstenerne, der har spillet en stor Rolle i Danmarks Laaneforretninger, skal gengives her:

„Aber dahinden in Sachſen umb Lüneburg und Holſtein da macht man es recht grob, das nicht wunder iſt, ob einer den andern freſſe. Da nimbt man auffs 100 nit allein 9, 10 oder wie viel man immer mag, ſondern haben auch ein beſonders Stücklein daran gehengt, nemblich, ſoll mir einer tauſend Gulden thun auff Zinſs, ſo muſs ich an ſtatt bars Gelts ſo viel Pferd, Kühe, Speck, Korn etc.

nehmen, desſen er ſonſt vielleicht nicht mag los werden, oder nicht ſo thewr verkaufen, das mir kaum der Summen die helfft als fünfhundert Gulden bares Gelts wird, und muſs doch für tauſent Gulden zinſen, ob mir ſchon die Ware und Viehe nichts nutze oder kaum auff hundert oder zwei Gulden mag zu tragen. Ey das ſeynd freilich nit Strasſenrauber noch Stulrauber, ſondern Haus- und Hoffrauber. Was ſoll man dazu ſagen? es ſind nicht Leut ſondern Wölff und unvernünfftige Thier, die nit glauben das ein Gott ſey".

Luther anbefaler i denne Bog at følge Moses Exempel; dengang solgte man ikke en fast Rente af et Stykke Jord men en Brøkdel, en Tiendedel, en Niendedel eller mere, og Kreditor maatte saa nøjes dermed, hvad enten der blev lidt eller meget Udbytte.

Der findes en Formaning fra Luther til Præsterne, trykt 1540, i hvilken han tilholder dem at tale mod Aageren fra Prædikestolen, at nægte Aagerkarle Alterens Sakramente og at forbyde deres Begravelse i indviet Jord. I samme Skrift indrømmer Luther Berettigelsen af at kræve Erstatning for *damnum emergens* og *lucrum cessans*, naar disse virkelig foreligger; han anerkender ogsaa, at Kvinder og svagelige Folk, der ikke har andet at leve af, maa oppebære Renter af deres udlaante Penge; men Folk, der laaner Penge ud som Profession, er Aagerkarle. Luther fremsætter her ogsaa nogle Bemærkninger, der kan forstaas som en Anbefaling for lovbestemte Renter.

I en Bog af Luther, *Vom Wucher und wiederkauflichen Zinzen*, uden Aarstal men senere end 1540, da den citerer foranomtalte Bog, og ikke senere end 1546, Luthers Dødsaar, hedder det efter Formaningen til Præsterne om at optræde mod Aagerkarlene, at dermed kun menes dem, der tager over 5—6 %, og senere hedder det, at han ikke mener dem, der køber Renter paa redelig Maade. Bogen slutter med en bitter Bemærkning om, at baade Byer og Lands-

byer og fornemme Folk har klaget over, at han har paalagt Præsterne at tale mod Aageren fra Prædikestolen.

Der er en betydelig Forskel paa Luthers Udtalelser mod Renten i 1519 og i hans sidste Skrifter. I sit første Skrift vil Luther have Laanene erstattede med Gaver, støttet paa en spidsfindig Fortolkning af Evangelisten, kun mellem lige velstaaende Folk kan Kreditgivning mod Veksel og Rentesalg tillades, skønt han i Begyndelsen af Skriftet har udtalt, at man skal laane ud baade til rige og til fattige og til sine Fjender uden Rente. Luther har dannet sig sin egen originale Opfattelse af Skriftens Ord, thi den har han syslet med; men ellers er hans Syn paa Renten uoriginalt, og hans Udtalelser derom er for en stor Del en Gengivelse af Kanonisternes Betragtninger, og derfor inkonsekvente overfor hans Udlægning af Lucas, der ikke falder sammen med Kanonisternes. Nogen synderlig Forstaaelse af det økonomiske Livs Krav spores ikke hos Luther, og hans særlig strænge Fordømmelse af at sætte indvundne Renter paa Rente virker helt barnagtigt. Luther gaar vistnok ganske uvilkaarligt ud fra, at Laantager er fattig, og at Laangiver har Overflod, det samme gjorde de første Kristne og maaske med noget mere Ret; men til det mellemliggende halvandet Aartusindes økonomiske Udvikling tager han ikke Hensyn. Ligesom alle Agitatorer har Luther ondt ved at dele Sol og Vind retteligt mellem de to Parter; Debitor er altid flittig, Kreditor doven, det falder ham ikke ind, at Aarsagen til, at der ikke bliver Udbytte af de laante Penge, kan ligge i Laantagers Udygtighed eller Dovenskab, han kan kun tænke sig, at Aarsagen er en *force majeure,* hvis Risiko han helt vil vælte over paa Kreditor. I Skriftet af 1525 er Luther bleven lidt mindre ensidig i denne Henseende, idet han der vil give Kreditor en bestemt Brøkdel af Udbyttet.

I 1519 var Luther 36 Aar gammel, og man mærker den ungdommelige Iver; allerede 1525 er hans Opfattelse ændret lidt, og Tonen bliver helt anderledes i Skrifterne af

1540 og senere; den *Interesse,* hvis Existens han 1519 benægtede Rigtigheden af, anerkendes nu med rene Ord, og der tales ikke mere om det forkastelige i at tage Rente i al Almindelighed, nu er det kun de for høje Renter, der skal revses; den Bitterhed, hvormed den sidste Bog slutter, er karakteristisk, thi Luther har ganske maattet opgive sine Ungdomsutopier om Genindførelse af Renteforbudet.

Melanchtons Syn paa Rentetagen var noget friere end Luthers, der skal senere kommes tilbage til det.

Der er ikke meget overleveret, hvoraf vi direkte kan slutte os til Reformationstidens Syn paa Renten herhjemme, dog findes der et Skridt af Palladius om *Aager,* trykt i København 1553. Med Hensyn til Betydningen af Ordet Aager skal bemærkes, at det er et gammelt germansk Ord, der oprindeligt betød Udbytte af Jord eller Arbejde, og da der blev Tale om Udbytte af Udlaan, betegnedes dette ved det samme Ord.[1]) Da det senere blev fremstillet som forkasteligt og forbudt at høste Udbytte af Udlaan, fik dette Udbyttes Betegnelse, Ordet Aager, en daarlig Klang, som Ordet siden har bevaret, ogsaa efter at det ikke længer ansaas for forkasteligt at oppebære Udbytte af Udlaan, idet Ordet fremtidigt kom til at svare til det mislige Udbytte af Kreditforretninger, medens der indførtes nye Betegnelser for det forsvarlige Udbytte af de samme Forretninger. Paa Reformationstiden er det ikke altid let at se, hvad der menes med Ordet Aager, Rentemodstandere anvender det ofte om enhver Rentetagen, medens de, der ansaa Laanerenten for fornuftig, kun anvender Ordet om overdrevent høje Renter. Forud for Palladius'es Skrift har vi fra 1537 Kirkeordinansens Bestemmelse om Aagerkarles Udelukkelse fra Delagtighed i Sakramentet; men ellers indeholder Ordinansen intet om Rentetagen. Fra 1545 er der opbevaret et Par Breve, der taler om Rentetagen.[2]) I det ene Brev

---

[1]) Neumann: Pag. 53.

[2]) Diplomatarium Flensborgense II, Pag. 274 & 371.

skriver en holstensk Adelsmand til Chr. III, at han har besluttet for Fremtiden at afholde sig fra Aager, og tilbyder at laane Kongen 20—30 000 Mark mod at faa Flensborg som Pant (rimeligvis brugeligt). Chr. III svarer herpaa med at udtale sin Tilfredshed med Beslutningen, som Gud vil lønne ham (Adelsmanden) for; Kongen vil ikke laane Pengene mod Flensborg som Pant, men nok paa Rente. 1546 sender Anders Bille til Eskil Gøye Renter 5 % af 1000 Gylden, som han skylder denne, og samtidigt et Brev, i hvilket han synes at have udtrykt Frygt for, at Eskil Gøyes Sjæl skal tage Skade ved at modtage Renterne. Sammen med Kvittering for Renternes Modtagelse sender Eskil Gøye et karakteristisk Brev til Anders Bille, som er opbevaret,[1]) hvori det bl. a. hedder: Da jeg formærker udi den (Anders Billes Skrivelse), at I befrygter Eder, at der skulde være stor Fare for min Sjæl, om jeg tog samme Guld (Rentepengene) af Eder, hvorfor jeg vil have Eder storligen takket, at I vilde vare mig for min Skade; men dog befrygter jeg mig, at jeg lader Gerrighed bedrage mig, og tager samme Rentepenge og staar min Fare. Ideen om, at det er en Synd at tage Rente, lever, som man ser, endnu i Sindene; men Eskil Gøye tager Anders Billes Ængstelser desangaaende fra en humoristisk Side, hvilket synes at have været saa meget mere berettiget, som Anders Bille vistnok var en bjergsom Mand, der næppe selv vilde have givet Afkald paa tilgodehavende Renter, forsaavidt man tør slutte af en anden Laaneaffære, hvori han var Kreditor. Han forlangte nemlig dobbelt Betaling af en Mand, hvis denne ikke tilbagebetalte et kortvarigt Laan til fastsat Tid.[2])

I den katolske Tid ansaas Aager, Rentetagen, for en gejstlig Forbrydelse, og det falder godt i Traad hermed, at den første danske Lovbestemmelse om dette Forhold findes i Kirkeordinansen, i hvilken der, som nævnt, formentes

[1]) Danske adelige Breve 23—53.

[2]) Anders Bentzen Billes Archiv $^{22}/_{2}$ 1540.

Aagerkarle Delagtighed i Sakramentet, dette var en gammel Bestemmelse fra den katolske Tid, der første Gang træffes i Begyndelsen af det 9de Aarhundrede, og som Luther ogsaa havde gjort sig til Talsmand for.

Ordet Aagerkarl i Kirkeordinansen har vistnok haft omtrent samme Betydning, som vi nu tillægger Ordet, idetmindste maa Kongen antages at have forstaaet Ordet paa denne Maade, selv om der var gejstlige, der endnu brugte det som en almindelig Betegnelse for Folk, der laaner ud mod Rente. Dette fremgaar bl. a. af Kongens fornævnte Korrespondance med den holstenske Adelsmand, og navnlig af Kongens egen stærke Benyttelse af Rentelaan. Chr. III havde vistnok mere end nogen anden Mand i hele Landet erfaret den store Værdi, som en let Adgang til at opnaa Laan mod Rente kan have, og paa det Tidspunkt, da han lod Kirkeordinansen udgaa, stod han i stor Gæld til en Mængde af Landets mægtigste Mænd — en Gæld, der uden Omsvøb forrentedes; tillige maa erindres, at Chr. III utvivlsomt var en religiøs Mand. Under disse Omstændigheder er det utænkeligt, at Kongen skulde være gaaet med til en saa skarp Bestemmelse som Udelukkelse fra Delagtighed i Sakramentet, dersom han selv mente, at hans egne Pengetransaktioner kunde falde ind under Begrebet Aager, selv om han mest var Debitor.

Vi havde saaledes i de første Aar efter Reformationens Indførelse Rentefrihed her i Landet, Aager var strafbart, men hvor Aageren begyndte, var der næppe nogen, der var klar over, og det turde være tvivlsomt, om Straffen er bleven bragt i Anvendelse, forinden en senere Lovgivning traf nøjagtige Bestemmelser om den tilladte Rentes Højde. Egen Erfaring har maaske overbevist Chr. III om det uheldige og umulige i at forbyde Rentetagen, og han har formodentlig i den Grad levet sig ind i, at det var selvfølgeligt, at man kunde laane mod Betaling af en Rente, der kunde variere, at han ikke har anset det for heldigt at lovgive paa dette Punkt, men ment, at den kirkelige Straf vilde være

tilstrækkelig til at bremse Aagerkarles Udsugning af dem, der var i Forlegenhed. Det varede i hvert Fald længe inden Kongen bestemte sig til at lade den verdslige Lovgivning blande sig i dette Forhold.

Det er først ti Aar efter Kirkeordinansens Udstedelse, at den første danske verdslige Forordning om Rentetagen udgaar, dateret Kolding d. 18de Februar 1547. Ordlyden er følgende: Vij Chriiſtiann etc. Giørre alle viitherliigt, att eptherthi att mange follige klagmaall for oss werritt haffuer om thet wchriſtelige aager, ſom mange wor wnderſatte her wtj riiget ſchulle bruge och besuerie fatig folch metth, ſom nødes till wtj thieris ſtorre tranng at lonne pening, kuornn eller andenn diell, tha ſchulle the giffue ſaa møgit till renthe och aager ther aff, ydermere end thett kand beløbe ſeg thett mand bortt lonner, tha paa thett att ſliig wchriſteliig handel, ſom ſkeer och bruges emod Guds retferdighet, mootthe nederleges oc icke her epther ydermere bruges, ſaa att fattige folch, ſom er trengd till ſin neſte att lonne pening, kuornn eller anden diell, icke ſchulle mett aager, beſueres, haffue wij nu mett vortt elſk[e] Danmarchsriiges raadtt, ſom her hoss oss tilſtede er, giord ther ſliig ſkiick oc forandring paa, att huilche ſom ere trengd till att lonne peninge, kuornn eller waare aff nogen och thett icke kunde bekome wden renthe ther aff att giffue, tha ſchall thend, ſom bort lonner, iche mue tage mere till renthe aff huer marck danſke weerdtt end en ſkelling danſke om aaritt, och ther ſom nogen will ydermere kreffue oc kome ther met wtj rette till herritzting, Landzting eller anderſtedz, tha ſchall hannem icke mere till dømes aff huer marcks werdtt end ſom forſcreffuit ſtaar, huilckit huer maa wide at rette ſeg epter. Giffuit paa vort ſlot Kolling etc.[1])

Da der gik 16 Skilling paa en Mark, blev Renten saaledes fastsat til $6^1/_4$ % p. a. Af Forordningens Ordlyd frem-

[1]) Danske Magasin IV R., I Bind, Pag. 274.

gaar det tydeligt, at Kongen skelner mellem Rentetagen og Aager.

I Modsætning til senere Renteforordninger, ved hvis Tilblivelse gejstlige Personer blev taget med paa Raad, og i hvilke et religiøst Syn paa Rentespørgsmaalet derfor faar Lov til at komme frem, opstilles det ikke i denne Forordning som særlig kristeligt eller blot rosværdigt at undlade at tage Renter, kun Aager er ukristelig; men det praktiske Livs Erfaringer har vist Kongen, at den kirkelige Straf ikke formaaede at forhindre Aageren, og det forbydes derfor nu ved verdslig Lov at tage særlig høje Renter. Forordningen fremtræder som et Udslag af det praktiske Livs Krav, og synes i Modsætning til den følgende Forordning næppe at have været Genstand for langvarige Overvejelser, dette kan maaske forklare, at man ikke har sat Straf for at tage over $6^1/_4$ %, en Omstændighed, der maa have gjort et Skaar i Lovens Nytte, der var jo intet at risikere ved at overtræde den. Det er et Tegn paa Kongens praktiske Sans, at han tillader en højere Rente end den, han selv plejede at kunne laane til her i Landet paa denne Tid, hvilken var 5 %.

Forordningen af 18de Februar 1547 indfører et nyt Begreb i dansk Ret — lovlig Rente — som siden da i over 300 Aar har fundet Anvendelse. Det var ikke noget nyt Paafund, allerede Oldtidens Kulturfolk kendte lovbestemte Renter, og her i Norden indeholdt bl. a. *Graagaas* et Forbud imod at overskride en Maximumsrente af 10 %. Chr. III har antageligt hentet Ideen fra Tyskland, hvor Reichs-Policey-Ordnung af 1530 tit. 26 § 8 bestemte, at ved Rentekøb maatte der ikke anlægges en højere Rente end 5 % p. a., ellers forelaa der Aager, som skulde straffes, og lignende Bestemmelser var gaaet over i en Mængde tyske Enkeltstaters Love, hvor den lovlige Rente varierede fra 5 til $8^1/_3$ %.[1]) Selv om disse Lovbestemmelser kun galdt

[1]) Neumann: Pag. 264.

for Rentekøbet, saa overførtes de i Praxis paa andre Laaneformer, og den tyske Reichskammergericht anvendte Bestemmelsen af 1530 om Renter ved Rentekøb paa Beregningen af Morarenter,[1]) som saaledes ogsaa til en vis Grad lovfæstedes. De tyske Lovbestemmelser om Maximalrenter fremkommer paa en Tid, da Romerretten var bleven accepteret af den tyske Jurisprudens, og man tør vistnok gaa ud fra, at Ideen til Rentefodens Fastsættelse ved Lov er hentet fra Romerretten, og selv om man maa sige, at Romerretten ikke blev accepteret i Danmark, i Modsætning til Tyskland, saa er det dog denne Rets Behandling af Renteproblemet, som Chr. III — via Tyskland — indfører i dansk Ret.

Chr. III gik videre end de tyske Lovgivere, idet hans Forordning billiger en vis Rente ved alle Slags Laan; af en i Pengeforretninger saa velbevandret Person som Chr. III var det heller ikke at vente, at han skulde være saa inkonsekvent, at tillade Rentetagen ved Rentekøb og Mora men ikke ved andre Laaneformer. At Rentefoden blev fastsat til $6^1/_4$ % maa antageligt tilskrives den Omstændighed, at denne Rente paa denne Tid var almindeligt benyttet Mand og Mand imellem i Hertugdømmerne, selve Møntfodens Delingsforhold bidrog til at fastsætte denne Sats, naturligvis under Forudsætning af at Pengeforholdene involverede en Rentefod af omtrent denne Størrelse.

Endelig har vi fra 1553 det omtalte Skrift af Palladius, hvis Titel er: De merckligſte Steder i den Hellige Scrift, ſom forbiude oc fordøme Den formaledide Aager, tilſammendragne aff Docter Peder Palladio. Det væsentligste af Skriftets Indhold er følgende:

„Lad dog at Guds ſalige Ord haffuer ingen Plats hos det formaledidet Aagerfolck ſaa haffue de aldelis giffuet dem Dieuffuelen i Vold, og ville tjene deres Gud Mammon og ſelffue være Gud offuer fattige Folk, dog ſkal

[1]) Neumann: Pag. 550.

en kriſten Prædickere ſticke dem en haandfuld Lys under Gjene og lade dem ſee deris Mammons Tjeniſte, at Aager er en ſlem formaledidet Vinding, ſom tager fra ſin Neſte det hans er mod det ſiuende oc ſiſte Budord. Thi en Aagerere tager mere igen udi Laan end Hoffuetſtolen, det er end Pendingene ſom hand laante bort, lige ſom en Verd for det han laante bort. Og en Aagerkarl laaner et vedtørffuende Meniſke for den baade Skyld hand venter ſig der aff end dog hannem bør at laane ſin Neſte uden al Aager og Affgifft, ſom Chriſtus befaler Matth. V. At det er ſaa i Sandhed oc at mand icke maa laane bort paa Aager, det er at faa noget igen, ſom hannem icke bør at haffue, oc for imed det beuiſes aff diſſe efterſcreffne Steder, huor met wi ville ſticke dem Liuss under Naſen, om de ville ellers ſe huad de gøre oc huor det vil gaa dem paa det ſiſte, om de icke lade aff ath aagere."

Derefter følger en Mængde Citater fra det gamle og nye Testamente, og saa fortsættes der:

„Det er icke Under, at Aager forbiudes udi diſſe oc andre ſaadanne Stedet i Scrifften. Thi ath Aager ſom ſkeer, naar vi gøre een Handel met den ſom vi laane noget, at oss ſkal giffues noget for ſamme Laan offuer Hoffuitſtolen, det er offuer det, ſom vi laane bort. Det er en urætferdig Handel, thi at vi kreffue mere ind end vi haffue laant ud oc end vor Neſte, ſom vi laane er oss ſkyldig fordi naar nogen bær det til Stede igen lige ſaa meget, ſom hand laante eller lige verd der faare, da er han icke mere ſkyldig den ſom han laante aff, oc den anden kreffuer mere end dog han haffuer ſit igen. Det følger intet Skæl. Oc det er Sagen huor faare at Aager tømer og udſuger hele Købſteder, fordi ath Aagerkarle tage det bort, ſom hand faar intet faare, der betalet dem deres Laan igen. Der faare kan icke ſaadan Handel være varafftig eller euig, der ſom icke gaar noget for noget men intet for noget. Der faare forbiudis aagſaa Aager rættelige baade effter Guds oc Menniſkens Lov oc Ræt,

oc effter disse Budord Du skalt icke ihielsla, Du skalt icke stiele, Du skalt icke begære noget, som din Neste tilhør. Men huor almindelige det nu er met Ager ocsaa iblant Bønder, ja iblant Tienere, Tiund oc Staader, saavel som iblant ædel Folk oc Borgere fram for det vaar for trediue Aar siden, der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette hele Rige som vaar beryctet for Ager, oc der den ganske Riber By viste icke uden af den ene Morthen Agerkarl at sige, som haffde det veder Naffn der aff. Hues Børn haffue siden flacket oc faret omkring i usel Maade. Det skulle jo Gtisene gjelde etc. Huor almindeligt det er nu fram for den Tid, siger jeg, det vere klaget oc kert for Gud almectigste, som hand heffne de fattiges Blod, efterdi at Øffrigheds Mend kunde icke met Neemia finde saa gode Raad dertil, som de gærne vilde. Gud styre selff det Agerfolck oc enten omuende dem eller bortuende dem at de enten afflade eller faa Straf. Amen."

Der er ikke synderligt at sige til den danske Primases Bemærkninger om Aageren, Skriftet taler for sig selv, det er en meget skrap Gardinprædiken imod al Slags Rentetagen uden Forskel, det oplives ikke af den djærve Logik, der af og til kommer frem i Luthers Ungdomsskrift, og det viser ikke nogen Forstaaelse hos Forfatteren af, at Rentetagen er et økonomisk Problem, hvad Luther dog saa.

Skønt Luther maa have vidst, hvor stor en Rolle Rentelaan spillede i Erhvervslivet, saa har han ikke forstaaet deres økonomiske Nødvendighed, og at de ikke var til at komme bort fra, naar den bestaaende Samfundsorden med dens Privatejendomsret bevaredes. Reformatorerne havde fæstet Blikket paa Renteforbudets Gennemførelse i den første kristne Tid, og mente, at saa maatte det atter kunne indføres, idet de ikke var klare over, at hvis Renteforbudet virkelig har været gennemført en Tid i de første kristne Samfund, saa skyldes dette disses kommunistiske Ordning og primitive økonomiske Forhold. Reformatorerne forstod ikke, at deres Tids Samfundsorden var en Hindring for

Renteforbudets Genoplivelse; de troede, at Rentelaanenes voxende Udbredelse kun skyldtes Menneskenes Ondskab o. lign., og derfor angreb de Rentetagen ud fra religiøse og moralske Synspunkter.

Som nævnt viste Calvin Forstaaelse af Rentens Berettigelse; men Luther naaede ikke saa vidt, skønt han endte med at anbefale lovbestemte Renter; dette ændrede Standpunkt skyldtes snarere, at han indsaa Umuligheden af at gennemføre Renteforbudet, og maaske et Pres fra verdslige Magthavere, hans bitre Udtalelse om, at Byer og fornemme Folk har klaget over, at han paalagde Præsterne at prædike mod Aageren, kunde tyde herpaa.

Reformatorernes Mangel paa Forstaaelse af Rentens Aarsag og Væsen bevirkede ganske naturligt, at deres Forsøg paa at genopfriske Renteforbudet, uden at Samfundets økonomiske Struktur samtidigt ændredes, faldt ganske til Jorden. De politisk ledende Mænd ses ikke at have taget andet Hensyn til Reformatorernes Iver for Rentens Afskaffelse, end de i Rentelovene jævnligt forekommende Udtalelser om det rosværdige i ikke at forlange Renter o. lign. Der fortsattes i det Spor, man allerede før Reformationen var kommen ind i — de sandsynligvis fra Romerretten laante lovbestemte Renter.

Chr. III beskæftigede sig 1553 med Rentespørgsmaalet, maaske er Palladius'es Skrift af samme Aar dennes Indlæg i Diskussionen, af hvilken der kendes Indholdet af nogle Breve fra fremragende Mænd indenfor den tyske reformerte Verden, til hvem Kongen havde henvendt sig for at høre deres Mening om Sagen. Det hedder i Forordet til en i Krags Chr. III's Historie omtalt ny Renteforordning af 1554, at disse raadspurgte Mænds Udtalelser blev bestemmende for den nye Forordnings Indhold, og de har derfor Interesse for Danmarks økonomiske Historie.

Chr. III foranstaltede en ligefrem Enquête om Rentespørgsmaalet, hvorom der foreligger forskellige Beretnin-

ger. Hos Ludevig[1]) hedder det, at Chr. III spurgte flere tyske Universiteter om, hvorledes han skulde forholde sig overfor Aager, og at de alle svarede ham ligesom Melanchton (tilraadede en lovlig Rente af 5 %), Ludevig har tilfældigvis faaet alle disse Breve til Chr. III. I et Brev fra Melanchton af $^{14}/_{11}$ 1554 til Raadet i Regensburg, der bl. a. har raadspurgt ham om, hvorledes man skal forholde sig overfor Aagerspørgsmaalet, skriver Melanchton, at Kongen af Danmark i disse Aar overlægger Sagen, men endnu intet har bestemt.[2]) Fra denne Enquête kendes Indholdet af følgende Breve: Melanchtons Brev til Kongen, dennes Brev til en tysk Jurist, Dr. Yeronimus Schurff, Frankfurt a. d. O., og dennes Svar til Kongen.[3])

Som Svar paa et Brev fra Chr. III angaaende Aagerspørgsmaalet, hvis Indhold ikke synes overleveret, sender Melanchton Kongen en Disputatio over Spørgsmaalet, hvis Indhold i det væsentlige er følgende: Alle forstandige Mennesker kender den store Forskel paa 1) Arverenter, som er paalagt af Regeringen, 2) aarlig retmæssig Betaling af Godser, der er solgt paa Genkøb, 3) hvad der er virkelig og ikke opdigtet Interesse, og 4) hvad der er anbragt paa Interessentskabskontrakt. I disse Tilfælde ved alle forstandige, at det er Guds Vilje og Ret, at Betalingen skal ske, hvilket har sin Grund i Naturretten og den positive Ret, som er Gud behagelige. Men fra de nævnte Tilfælde maa omhyggeligt udsondres *contractus mutui* og ligeledes Aageren.... Nu er der ingen Tvivl om, at det er Guds Vilje, at Lighed skal holdes i alle Kontrakter.... Skriften siger udtrykkeligt, at I skal laane og ikke haabe noget derfor, som er mere end Hovedsummen.... Det er bekendt, at der aagres meget, hvad Navn det nu gaar under, og det er maaske ikke muligt at afskaffe al Aager stor og lille. Kejser Ju-

---

[1]) Einleitung zum Teutschen Münzwesen Pag. 210.
[2]) Corpus Reformatorium VIII, Pag. 371.
[3]) J. P. Ludevig: Reliquiæ manuscript. V, Pag. 357 f.

stinian og Carl V i sine Arvelande satte kun Straf paa den store overdrevne Aager, ganske vist er det blevet sagt, at de dermed billigede den lille Aager, ɔ: en Synd; men dertil er svaret, at de langt hellere vilde have, at der ingen Aager blev brugt, og de vilde, at al Aager, stor og lille, skulde revses fra Prædikestolen; men Øvrigheden kan kun overkomme at straffe de grove Synder, saaledes straffer den Ægteskabsbrud, men ikke det utugtige Forhold mellem to ugifte Personer, naar det ikke vækker offentlig Forargelse, uden at saadant dog billiges af Øvrigheden. Utaknemmelighed er en stor Last, men den straffes kun i faa grove Tilfælde. Disse Forhold er fremført for at vise Forskellen mellem Kirkens Lære om Synd og den verdslige Straf. .... Derfor skal der sættes Straf for grov Aager, men ikke for den lille Aager, denne skal ikke billiges, men 5 % skal tillades, dog skal Præsterne prædike mod stor og lille Aager. Straffen for Aager skal være Fortabelse af Hovedstolen eller efter Omstændighederne større.

Ch. III's Brev af $^{23}/_{4}$ 1553 til Dr. Yeronimus Schurff har følgende Hovedindhold: Kongen klager over den megen Aager, som paa faa Aar har bredt sig til alle Stænder. Af en Daler tages fire Hvide om Ugen (ca. 144 % p. a.), af en Tønde Korn, som den ene Bonde laaner den anden bliver der taget en Daler. Det vil Kongen ikke se paa, men mener, det er vanskeligt, at faa Landets Indbyggere til at laane ud gratis, og Handelen lader sig vanskeligt opretholde i saa Fald. Saaledes er Verden nu. Kongen er tilbøjelig til at tillade en maadeholden Aager. Han har spurgt sine Teologer, der har henvist til Skriften og sagt, at ikke alene Aager men ogsaa Indrømmelser i Lovgivningen i den Retning er Synd. Kongen vil ikke gærne besvære sin Samvittighed med onde Forordninger, men som Øvrighed har han den Pligt ikke alene at afværge det store Onde, men ogsaa sørge for det almene Velfærd, og derfor vil Kongen ogsaa spørge en Retskyndig. Skønt Kongen ved, at Aager ikke burde tillades, saa maa der dog til Opretholdelse af det bor-

gerlige Samkvem og Handelen tillades en Grænse, hvortil der maa gaas, for at det større Onde kan afværges.

Paa dette Brev faar Kongen følgende Svar: Schurff har med Sorg erfaret, at Aageren griber om sig i Kongens Lande, uagtet denne skrækkelige unaturlige Last ikke alene forbydes i Skriften, men ogsaa i Naturretten som i sig selv strafbar og syndig ligesom Ægteskabsbrud o. a., hvad ogsaa alle Lærere i Skriften og Retsvidenskaben er enige om. ... Schurff glæder sig over, at Kongen er en Fjende af denne Last og erkender, at den er Synd. Da saaledes al Aager uden Forskel som syndig er forbudt, saa har Kongens Teologer kristeligen sluttet, og i Sandhed ikke kunnet slutte andet, end at ikke alene Aageren ikke kan billiges, men at heller ikke nogen Forordning derom uden Synd kan udstedes, thi hvis Kongen udgav en Forordning med Bestemmelser om, at Aageren skønt syndig dog skulde forblive ustraffet, dersom den holdt sig indenfor Forordningens Grænser, saa kunde Kongen ikke være sikker i sin Samvittighed, fordi Aageren ifølge en saadan Forordning og Authorisation fra Regeringens Side dog blev approberet og ustraffet; og efter alle Læreres Mening kan ingen Forordning opretholdes, hvori den ringeste Aager tillades, fra hvilken Mening Schurff heller ikke kan vige, fordi det strider imod Guds Bud og ruinerer Folk. Schurff beder derfor Kongen ikke indlade sig paa nogen Forordning, men straffe alle offentlige Aagerere med Pengestraffe efter Aagerens Størrelse, og ikke tillade, at de maa faa Alterens Sakramente, og hvis de dør i Synden, at de da skal begraves i uindviet Jord.

Melanchtons Meninger om Rentespørgsmaalet er, som man ser, ret forskellige fra Luthers. Melanchton anerkender *Interessen* og udskiller forskellige Former af Rentelaan fra den forbudte *Aager,* han deler aldeles ikke Luthers Udlægning af Skriftens Ord, han anbefaler af praktiske Grunde lovbestemte Renter, og bestrider,at man ved at tillade saadanne begaar Synd.

Schurffs Syn paa Sagen minder mere om Luthers; efter Brevene at dømme laa det nærmest at tro, at Schurff var den gejstlige Mand og Melanchton Juristen.

Chr. III var heldigvis fornuftig nok til ikke at følge den strenge Jurists Anmodning, men fulgte Melanchtons Raad. Om Forordningen af 1554, ved hvilken det blev forbudt at tage mere end 5 % i aarlig Rente, hedder det i Krags Chr. III's Historie[1]): Forinden Forordningens Udstedelse havde Kongen raadført sig med Jurister og Teologer, hvilke samtlige havde været af den Mening, „at Kristne vel burde laane hinanden Penge uden at tage Rente, men siden man formedelst Handelen og anden Nødsfald, som indtræffer i det menneskelige Selskab, behøver idelig at laane Penge, saa var det største Billighed, at den, som laaner en anden Penge, og tillader ham at trække den Fordel deraf, som han selv kunde haft, bør ogsaa selv vinde noget derved, thi ingen er forbunden at tjene en anden med sin Skade. At derfor det borgerlige Selskab kunde blive ved Magt, burde man billige en taalelig Rente, naar den ved kristelige Regenters Love blev lemfældigt ansat, eftersom det ene Menneske ikke vel kan leve uden det andets Tjeneste og Hjælp."

Det synes, som om det citerede har staaet i Forordningen, hvis Ordlyd ellers ikke er opbevaret, og man maa i saa Fald anerkende den deri udtalte sunde Fornuft hos Danmarks daværende Lovgivere, som gør Religionen den Indrømmelse, at det var bedre, om Folk vilde laane ud uden Renter, men som derefter anfører, at det er nødvendigt at laane, fordi det ene Menneske ikke kan leve uden det andets Tjeneste og Hjælp, og at Laanetransaktionen i og for sig er til Fordel for Debitor og til Skade for Kreditor — det sidstnævnte Forhold synes Tidens gejstlige og lærde ikke at have faaet Øje paa.

Der kendes imidlertid ellers ikke noget til en Forord-

[1]) paa dansk I Pag. 373.

ning af 1554, hvilket gør det tvivlsomt, om der overhovedet er udkommen en saadan, og denne Tvivl bestyrkes paa en Maade af den Omstændighed, at der 1557 udkom en lille Reces med kun en halv Snes Bestemmelser, der altsaa ikke kan formodes at være udgivet for at kodificere tidligere udstedte Forordninger, og i hvilken den lovlige Rentefod sættes til 5 %. Det forekommer paafaldende, uden særlig Motivering, allerede efter tre Aars Forløb at gentage en Forordning. Desuden fældes der i Viborg 1557 i en Retssag følgende Dom,[1]) der peger i samme Retning. En Mand dømmes til at tilbagebetale, hvad han har oppebaaret mere end tre Skilling af Daleren, d. e. $6^1/_4$ %, om Aaret af et Laan — der dømmes altsaa 1557 efter Forordningen af 1547 og ikke efter nogen Forordning om 5 % af 1554, hvilket maa rejse Tvivl om en saadan Forordnings Udstedelse. En anden Dom, fældet i Viborg Aaret efter,[2]) dømmer en Mand til at tilbagebetale den Rente, han har oppebaaret, som er mere end tre Skilling af Daleren „**før Recessen udgik**," og som er mere end den 20nde Penge „**efter Recessen udgik**." Christian den Tredjes Forordning af $^{20}/_{5}$ 1557, der fastsatte den lovlige Rentefod til 5 %, kaldes den københavnske Reces, og det kunde derfor antages, at Dommen ved Ordet Recessen mente denne nylig udkomne Forordning, og saaledes ligesom førstanførte Dom ikke dømte efter nogen Forordning af 1554 om 5 %; men da Ordet Reces dengang har været almindeligt brugt om alle Forordninger, der fremgik af et Samraad mellem Kongen og hans Raadgivere,[3]) tør denne Dom næppe tages som Støtte for Tvivlen om, hvorvidt der virkelig blev udstedt nogen Renteforordning i 1554.

Paa den anden Side er der nogle Momenter, der taler for, at den hos Krag og ogsaa hos Arrild Hiutfeldt nævnte Forord-

---

[1]) Gl. kgl. Samling, Folio, 1137, Pag. 3.
[2]) Gl. kgl. Samling, Folio, 1137, Dom Nr. 14.
[3]) Secher: Forordninger og Recesser: Indledningen Pag. IX.

ning er udkommen. I en Retssag 1555 krævede Kongens Sekretær, paa sin Families Vegne, af et Beløb, for hvilket der ikke var aftalt nogen Rente, den 20ende Penge til aarlig Rente [1]). Kongens Sekretær maa formodes at have kendt Rentelovene, og da han krævede Renter, uden at de var aftalte, har han næppe ladet sig nøje med 5 % p. a., dersom Renteloven af 1547, der tillod 6¼ %, endnu var gældende i 1555. Endvidere vilde det have været underligt, om Kongen havde ladet Resultaterne af den store Enquête i 1553 henligge ubenyttede til 1557, og endelig tyder Ordlyden af den københavnske Reces af 1557 paa, at der er udkommen en Renteforordning, siden Rentefoden 1547 blev fastsat til 6¼ %, det hedder nemlig i Recessen af 1557, at Folk ikke vil lade sig nøje med en føje Rente, men ublueligen understaar sig til at tage 6, 8, 10 % etc. Dersom 6¼ % var lovlig Rentefod, vilde man vel ikke betegne 6 % som ublu.

Man maa derfor nærmest antage, at den lovlige Rentefod 1554 nedsattes til 5 %. Da Ordlyden af denne Forordning ikke kendes, vides det ikke om Bestemmelsen blot gentages i den københavnske Reces, Artikel 8; men Rigsraadet har i hvert Fald forud for Recessens Udstedelse, paa Herredagen i København April—Maj 1557, raadslaaet om Aagerspørgsmaalet, og udtalt, at der kun kunde tages 5 %, og at de, der tog mere, burde straffes.

Københavnske Recesses Artikel 8 gik omtrent ordret over i Koldingske Reces af 1558, og da denne Lovkodifikation for lange Tider blev en Slags Hovedlov i dansk Ret, skal vi gengive Aagerbestemmelsen i dennes Affatning; blot skal vi her paapege Forskellen mellem de to Loves Bestemmelser, som kun bestaar deri, at hvor Københavnske Reces nøjes med at sige, at det ikke er sømmeligt at tage nogen Rente o. s. v., der siger Koldingske Reces, at det ikke er sømmeligt, og at det er imod Guds Bud.

Naar man vil søge at forklare, hvorfor Fordømmelsen af

---

[1]) K. o. R. D. 1554—58, Pag. 45.

Rentetagen bliver saa meget skarpere Aaret efter, maa man vistnok tage Kongens Sygdom med i Betragtning. I Efteraaret 1558 blev Kongen alvorlig syg og døde Nytaarsdag 1559, kun et Par Uger efter at have underskrevet Koldingske Reces med dens absolute Forkastelse af Rentetagen, set fra et religiøst Synspunkt. Chr. III var hele sit Liv meget religiøs, og han var i alle Regeringsanliggender en tænksom og fornuftig Mand, af hvem man ikke kunde vente, at han vilde underskrive, at mange af de Forretninger, som han som Konge havde gjort og fremtidigt kunde vente at maatte gøre, var stridende imod Guds Bud. Det gjorde han heller ikke i 1557, da han var rask, og naar han saa gjorde det Aaret efter, uden at der foreligger noget om, at man i Mellemtiden har beskæftiget sig med denne Sag, ligger det nær at søge Forklaringen herpaa i den Omstændighed, at han laa for Døden, da han underskrev, og i denne Tilstand enten ikke har været klar over, hvad han underskrev, eller har været for svag til at modstaa en stærk gejstlig Paavirkning.

Koldingske Reces af 13de December 1558, § 66 har følgende Ordlyd: „Om aagger. Efterti at for os er beret och vi er komen udi visse forfaring om den stuore misbrug och uchristelig handel, seg her udi Riget begifver eblant addelen saa vel som prester, borgere och bønder met aagger, saa hvor som en udlaaner peninge, lader den seg icke nøge met en føie rente och fordiel der af, men ublueligen understaar at tage af hundred 6, 8, 10 och en part peninge paa anden: hvor en bunde laaner en daller, gifver hand en tønne korn til leie der af, hvor hand laaner en tøne korn, gifver hand en tøne der af til rente, daa paa det slig uchristelig och utilbørlig rente och aagger motte afskaffis och nederleggis, hafve vi os met vore elskelige Danmarkis rigis raad, saa och met nogre de høglerde beraadslaget, at end dog det icke er sømeligt och er emod guds bud at tage nogen rente eller aagger af peninge eller anden diel, som saa udlaanis, och den handel dog icke vel met alle kand afleggis, och paa det at nar nogen aagger-

brefve komer udi rette, at mand daa kunde vide, hvad der paa dømis kand, er der giort saadan en Handel paa at hvilken som epter dene dag vil bort laanne peninge, korn eller andet paa rente, daa skal icke tagis der af miere til rente och fordiel om aarit end den tiugende parts verd, der mand bortlaaner, som er regnet af et hundrede daller fem til rente. Vil nogen eddel eller uneddel, prester eller andre epter denne dag lonne noget bort, peninge korn eller andet, paa rente och findis at tage der miere af til rente, end som forskrefvit staar, daa skal den, der giør, hafve forbrot ald hofvidstolen, hallufdielen til os oc anden hallufdielen til den, der paa klager. Dog ville vi ingen her met gifve aarsage til nogen aagger at brugge, men hver tiltenke at handle seg der udinden, som hand vil hafve sin samvittighed fri och icke vil giøre emod den aldsommegtigste guds bud och befalling".

I Fortsættelse af det foran anførte skal tilføjes, at Aagerparagrafens Slutningspunktum, der ogsaa findes i Københavnske Reces af 1557, rigtigt forstaaet vistnok siger, at Rentetagen er imod Guds Bud, men det nævner kun Ordet Aager ikke Rente, og da Kongen som tidligere anført hidentil har sondret skarpt mellem Rente og Aager, saa kan dette forklare, at Kongen ogsaa 1557 kunde gaa med til denne Formulering af Renteloven.

Alligevel er der meget betydelig Forskel paa de to Forordninger af 1547 og 1557/58, de er Udslag af stærkt afvigende Syn paa Rentespørgsmaalet, enten har Kongen i de mellemliggende ti Aar selv skiftet Standpunkt, eller ogsaa har han ikke turdet undlade at lade sine gejstlige Raadgiveres Mening komme frem i Rentelovgivningen. Medens Forordningen af 1547 ser paa Rentetagen som noget selvfølgeligt, og kun dadler de overdrevne Renter, saa har Recesserne af 1557 og 58 meget strænge Ord, ikke sømmeligt og imod Guds Bud, om overhovedet at tage Renter, og de slutter med en Opfordring til at undlade at tage Rente. Forordningen af 1547 er mere tiltalende end de senere, den er et

praktisk Forsøg paa at modvirke, at trængende Mennesker udsuges af Aagerkarle, ved at begrænse den tilladte Rentefod til det, der paa den Tid var det almindeligste Mand og Mand imellem, naar de kontraherende Parter var omtrent lige stærke. Som berørt led Forordningen rigtignok af den store Mangel, at den ikke satte Straf for Overtrædelse; Aagerkarle havde derfor ikke synderlig Grund til at holde sig Loven efterrettelig, alt, hvad de risikerede ved at tage ulovlige Renter, var, at Renten blev sat ned til $6^1/_4$ %, og Chancen for, at Debitor ikke vilde lade Sagen komme for Retten, var sikkert altid ret god. Denne Mangel af Straffebestemmelse har utvivlsomt forringet Lovens Virkning kendeligt, og særligt hvor den mest var tiltrængt, nemlig hvor der forsætligt søgtes ubillig Fordel ved Hjælp af Aager, og Undladelsen er derfor rimeligvis medvirkende Aarsag til, at Lovgivningsmagten snart igen tog Spørgsmaalet op.

Recesserne af 1557/58 har det umiddelbart utiltalende, at de anerkender noget for lovligt, som de selv skarpt fordømmer. Det er ikke den samme praktiske Aand som i 1547, der gaar igennem Lovbestemmelserne, nu er de øjensynligt et Kompromis mellem det økonomiske Livs Krav og Religionens Fordringer, og som ved de fleste Kompromiser er Resultatet ikke blevet tilfredsstillende, og dets Mangel paa Logik giver senere Anledning til Misforstaaelser.

Omslaget i Regeringens Syn paa Rentetagen er kommet efter Enquêten 1553; forinden denne tog man rent praktisk paa Rentespørgsmaalet, og lod ikke teoretiske Betragtninger spille nogen Rolle her. Herpaa tyder ogsaa den Omstændighed, at man under det meste af Chr. III's Regeringstid synes at have tilkendt Morarenter fra Forfaldsdag og beregnet Rentes-Renter, uden at der forelaa særligt Løfte, og uden at der synes at have været nogen Lov ikraft om disse Punkter; medens man i Aarhundredets sidste Halvdel kom bort herfra. (I særlige Afsnit skal jeg komme tilbage hertil).

Chr. III har vistnok ment, at man kunde lade Rentetagen være en Privatsag, jeg tror ikke det skyldes Forglemmelse

eller Mangel paa Tid, at der ikke udstedtes nogen Aagerforordning før 1547; i Kirkeordinansen glemte man jo ikke Aageren, og Chr. III's Lovgivningsvirksomhed var netop meget livlig i Aarene 1536—40, og naar man iblandt disse Love ikke træffer nogen Bestemmelse angaaende Rentetagen, saa mener jeg, at dette skyldes Kongens egen store Benyttelse af Kredit mod Rente. Chr. III har nødvendigvis i Begyndelsen af sin Regering maattet have haft Forstaaelse af Kreditgivningens Nødvendighed og af Fordelen ved at kunne faa Laan mod Rente, og han har maaske ikke været klar over, at mindre velsituerede Laansøgere var ulige vanskeligere stillede end han selv, og derfor har han troet, at man kunde lade dette Forhold skøtte sig selv, og det er først, da han faar Øjnene op for Misbrugene, at han begynder at lovgive. Jeg kan derfor ikke slutte mig til det i Matzens Retshistorie[1]) udtalte, „at Lovgivningen efter Reformationen omend modstræbende gik ind paa Renters Tilladelighed", man kan snarere sige, at Lovgivningen efter Reformationen modstræbende gik til at begrænse Rentefriheden. Den af Matzen fremsatte Mening kan forklares ved, at Forfatteren ikke synes at have kendt Forordningen af 1547, ganske vist anføres der i nævnte Værk en Renteforordning af 1547, men af Sammenhængen og af den Omstændighed, at den kaldes Recessen af 1547 Artikel 8, slutter jeg, at der maa være ment Københavnske Reces af 1557 Artikel 8, thi den 1547 udkomne Reces har hverken i sin Artikel 8 eller andetsteds nogen Rente- eller Aagerbestemmelse.

Ogsaa i en anden Henseende var Forordningen af 1547 vistnok heldigere end Recesserne af 1557—58, nemlig med Hensyn til Bestemmelsen af Maximalrentens Højde. Den lovlige Rentefod blev 1547 sat til $6^1/_4$ % p. a., Procenten er sandsynligvis laant fra Hertugdømmerne, og var sikkert ikke for høj, snarere for lav, i det mere kapitalfattige Dan-

[1]) Privatret II, Pag. 223.

mark, der dengang næppe havde forvundet Krigens Ødelæggelser. Selv om Forholdene havde bedret sig i 1557, er det dog tvivlsomt, om Tidspunktet virkelig var inde til en „Diskontonedsættelse"; i de mellem Kongen og de lærde førte Forhandlinger kommer denne Side af Sagen slet ikke frem, forøvrigt er det heller ikke til at vente, at man dengang skulde have haft nogen Forstaaelse af Sammenhængen mellem den disponible Kapitals Mængde og Rentefodens Højde. Femprocentsfoden har man sikkert laant fra den tyske Rigslovgivning, der var nok andre lovlige Procenter gældende i Tyskland, men 5 % var den bedst kendte lovlige Rentefod, og det har antagelig tiltalt de gejstlige, at denne var den laveste brugte Procent, thi man ræsonnerede vistnok i Almindelighed som saa: jo lavere Rente des mindre Syndighed. Men uheldigt var det, at man herhjemme bestemte sig for en anden Procent, end den i de med Danmark økonomisk nærforbundne Hertugdømmer gældende, hvor den hyppigst forekommende Rentefod stadigt var 6 eller 6¼ %. Selv om Forandringen af den lovlige Rente en kort Tid formaaede at trykke Rentefoden her i Landet, saa satte det praktiske Liv sig dog snart ud over Lovens Paabud, og det endte med, at Domstolene aabenlyst tilsidesatte den gældende Lovs Rentebestemmelse, og accepterede en højere Rente, nemlig den i Hertugdømmerne gældende, som den lovlige. Ja selv Lovgivningsmagten glemte, at 5 % var den lovlige Rentefod, i en Forordning af ⅛ 1671 om Omslagsterminernes Forandring hedder det bl. a., at der efter Terminernes Forandring skal gives i Rente *aarlig sex pro cento som tilforn*; og Forordningen indeholder intet om, at dens Bestemmelser kun angaar saadanne Laan, som de i Forordningerne af 1632 og 1643 omhandlede, for hvilke 6 % var bleven lovlig Rentefod.

Inkonsekvensen i Koldingske Reces Artikel 66, hvor det siges at være imod Guds Bud at tage Renter, og dette dog tillades, kommer frem i følgende Sag, der ogsaa viser, at

Ordene Aager og Rentetagen endnu ikke altid holdtes ude fra hinanden. Et Konvent af lollandske Præster vedtog 1579[1]) at rette en Række Forespørgsler til en kirkelig Forsamling, der snart efter skulde afholdes i København. Blandt Spørgsmaalene var der et, der lyder saaledes: „Om Aagerkarle. Ordinansen tilholder Præsterne, at formene Aagerkarle Herrens Nadvers Delagtighed; Recessen tilsteder nogen Aager med Besked. Guds Ords Tjenere bede herudi underdanigst at raadføres, hvad de herudi maa gøre med en god Samvittighed og efter Guds Ord, Ordinansen og Recessen ukrænkede." Spørgsmaalet er meget forstandigt, det er kun rimeligt, at religiøse Mennesker faar Anfægtelser og Tvivl ved de gældende kirkelige og verdslige Loves uoverensstemmende Bestemmelser; men de lollandske Præster fik ikke Tvivlen klaret, de fik nemlig ikke Svar paa det anførte Spørgsmaal.

Den publicerede Modstrid mellem Guds Lov og Landets Lov kommer ogsaa frem 1634, da en Læge i Odense Hatvig Lohmann[2]) blev angrebet for at have fremsat sværmeriske Anskuelser. Sagen blev lagt i Konsistoriums Haand, overfor hvilket Lohmann faldt tilføje, og underskrev en Tilbagekaldelse af sine Anskuelser, hvori det bl. a. hedder, at han tidligere har paastaaet, at det er ukristeligt at tage Renter, men nu har han erkendt, at den verdslige Øvrighed er indsat af Gud, og at enhver skal være Øvrigheden underdanig etc., og hvis nogen laaner sin Næste noget uden Godtgørelse, da er det en Kærlighedsgærning.

Mellem det egentlige Danmark og Hertugdømmerne var der i hele den her behandlede Periode et intimt økonomisk Samkvem, ikke mindst paa Pengevæsenets Omraade, de forholdsvis rige Hertugdømmer var i stor Udstrækning Laangivere til Danmark baade til Privatpersoner og til den danske Regering, og Kieleroverslaget var Hovedpengemarkedet for

---

[1]) Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række VI, Pag. 505.

[2]) Kirkehistoriske Samlinger I. Pag. 809.

baade Danmark og Hertugdømmerne. Vi maa derfor berøre Rentelovgivningen i Hertugdømmerne, og navnlig de af de danske Konger i Forening med de slesvig-holstenske Hertuger udstedte Renteforordninger for de paagældende Dele af Hertugdømmerne, der bl. a. gjaldt for Byen Kiel.

Hertug Johannes udstedte 1555 en foreløbig Forordning, om at der ikke maatte tages eller gives mere til Rente end en Skilling af en Mark, d: $6^1/_4$ % p. a., og Aaret efter forbyder han al Slags Aager med Penge, Land eller Pant, som beløber sig til mere end 5 eller højest 6 af Hundrede, og Gejstligheden faar Ordre til at undgaa, advare mod og straffe Aager fra Prædikestolen. Endvidere udstedte Hertug Johannes 1557 en Forordning mod Aager i Haderslev og Tønder, og forbyder fremtidigt at tage mere end 6 % eller 1 Skilling af en Mark.

Efter at Chr. III har udstedt den københavnske Reces af 1557, skriver han i Efteraaret samme Aar til Statholderen, Henrik Rantzau om den i Krempe og Wilster Marsk herskende store Aager, og forbyder højere Rente end 5 %, og kort efter sender han et lignende Forbud til Flensborg. Disse Paabud for enkelte Dele af Hertugdømmerne om en lavere Rentefod end den rundt omkring almindeligt benyttede synes, som ogsaa rimeligt, kun i ringe Grad at være bleven fulgt.[1])

I Kiel gjaldt foruden de holsten-gotthorpske Love tillige de af de danske Konger og de slesvig-holstenske Hertuger i Forening udstedte, saakaldte „Gemeinschaftliche Verordnungen", endvidere gjaldt de kejserlige romerske Forordninger. Kong Frederik den anden og Hertugerne Johan og Adolf udstedte $^{15}/_2$ 1579 et „Gemeinschaftliches Mandat" af følgende Indhold: Man har paa Kieler Omslag og andetsteds taget usædvanlig høje Renter, over den gamle sædvanlige Rente af 6 %, og naar Folk ikke kan faa disse høje Renter efter deres Ønsker, vægre de sig ved at udlaane deres Kapitaler, hvorfor de, der har Brug for Penge, imod deres Vilje lader

[1]) Om Rentefoden i Hertugdømmerne paa denne Tid se Pag. 76 f. f.

sig paanøde saadanne besværlige og usædvanlige Renter, og maa udgive Gældsforskrivninger herpaa. Dette mishager Øvrigheden, siden ikke alene guddommelig og verdslig Ret forbyder saadan jødisk Aager under høje Straffe, men det er ogsaa imod den hellige romerske „Policey-Ordnung", saa forbydes det fremtidigt at tage mere end 6 %, og allerede udstedte Gældsbreve paa mere end sex Procent skal reduceres hertil, Overskridelse af denne Procentsats medfører Konfiscation af Hovedstolen. Ligeledes forbydes særlige Betingelser o. lign. i Gældsbrevene som stridende „contra bonos mores".

Med det sidste Forbud sigtes der til nogle Bestemmelser, som det var bleven Skik at indføre i Kielergældsbrevene, ved hvilke Debitor fraskrev sig Ret til at protestere bl. a. mod at betale Renter under Henvisning til gældende Rentelove.

Forordningen gentages $^{10}/_{12}$ 1585, fordi Undersaaterne „im wenigsten nicht gehorsamet", og atter 1597 d. $^{23}/_{12}$ gentages Forordningen og offentliggøres i Kiel, ligesom det igen paabydes, at alle Gældsbreve paa det forestaaende Omslag skal nedskrives til en Rentefod af 6 %.

Det fremgaar af Forordningerne, at 6 % ansaas for den lovlige Rentefod i Kiel, og medmindre Chr. III har troet, at man ogsaa for denne Bys Vedkommende vilde sætte Rentefoden ned til fem Procent, var det ufornuftigt af ham at mene, at der med Udsigt til varig Opretholdelse kunde indføres en anden Rentefod i Danmark end den paa Hovedpengemarkedet gældende. I Kiel bibeholdt man 6 % som den officielle Rentefod i hele den her behandlede Periode, og denne Omstændighed er sikkert Forklaringen paa, at man i Danmark uvilkaarligt gled over i den Formening, at sex Procent ogsaa var lovlig Rente her i Landet, et Forhold, der indirekte viser Kieler-Pengemarkedets Betydning for Danmark.

Foruden de nævnte Rentelove skal her kort omtales nogle Forordninger fra Hertugdømmerne, der, foruden at fastslaa 6 eller $6^1/_4$ % som den normale Rentefod, tillige indeholder

BEKJENDTGØRELSE.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har under 12te April 1855 og 27. Juni 1878 bifaldet følgende Bestemmelser til Ordens Opretholdelse ved det offentlige Forsvar af Afhandlinger for Erhvervelsen af akademiske Grader, nemlig:

1. Forsvarshandlingen styres af Fakultetets Dekanus eller af en anden dertil af Fakultetet udnævnt Professor. Styreren giver Ordet og paaser, at Handlingen foregaar paa en værdig Maade; han kan paalægge en Opponent at ophøre og i fornødent Fald afbryde Handlingen. Styreren deltager ikke selv i Disputationen. Foruden de officielle Opponenter ere de Medlemmer af Fakultetet, under hvis Videnskabs Fag Disputatsens Æmne hører, og som ej have lovligt Forfald, pligtige til at overvære Forsvarshandlingen.
2. Berettigede til at optræde som Opponenter ere ordentligvis kun akademiske Borgere uden Hensyn til Livsstilling, samt Kandidaterne fra det polytekniske Institut og det forrige kirurgiske Akademi. Andre, som ønske at opponere, maa derom forud henvende sig til vedkommende Fakultet.
3. De, som ville opponere, have at melde sig hos Fakultetets Dekanus *inden* Begyndelsen af Handlingen; dog kan Styreren ogsaa give Tilladelse under selve Handlingen, men uden at betage dem, som tidligere have meldt sig, Forretten.
4. Der tilstaas ordentligvis hver af Opponenterne ex officio $1^1/_2$ Time og hver Opponent ex auditorio $^3/_4$ Time, derunder indbefattet den Tid, Doktoranden behøver til at give Svar; dog kan Styreren, for saa vidt som Antallet af de anmeldte Opponenter tillader det, tilstaa en længere Tid. Hele Handlingen maa ikke vare over 6 Timer.
5. Foranførte Bestemmelser skulle indtil videre trykte medfølge enhver Disputats.

Dette bekjendtgøres herved til Efterretning for alle Vedkommende.

Konsistorium, den 3dje Juli 1878,

C. Holten.
(L. S.)

Goos.

andre Rentebestemmelser, som ganske savnes i den danske Lovgivning, og som viser, at man i Hertugdømmerne var adskilligt foran Danmark i Henseende til Forstaaelse af økonomiske Spørgsmaal.

Hertug Johann Adolf tillader i Tønninger-Stadtrecht af 1590 Erhvervsdrivende at laane til 12 % p. a., naar Laanet højest er paa tre Maaneder, men løber det længere, maa der kun tages $6^1/_4$ % p. a., og lignende Bestemmelser findes i en anden Byret af samme Aar og i Ejderstädter Landret af 1591, og denne Rente, der gik under Navnet „Monatsgelder", ses ogsaa at have været anvendt andre Steder f. Ex. i Kiel. I en Forordning om Korn-Aager af 1597 hedder det, at der ofte laanes mod Sikkerhed i voxende Afgrøde, saaledes at Debitor maa give en Tønde Korn, der undertiden er 2 Rigsdaler værd, for hver Rigsdaler, der laanes, og derfor paabydes det, at Kreditor ved den Slags Kontrakter skal modtage Kornet til Markedspris, og kun maa beregne sig en Rente af en Skilling af en Mark halvaarligt, ɔ: $12^1/_2$ % p. a.

En saadan i Lovene hjemlet Nuancering af Renten efter Laaneforretningens Art naaede man i den her omhandlede Periode ikke til i Danmark, Chr. IV's Forordning af $^{23}/_4$ 1632, der tillader 6 % af Laan mod Underpant, er næppe et Udslag af en lignende Tankegang som den, der førte til de fornævnte Forordninger i Hertugdømmerne; dog gaves der i Vexelloven af $^{16}/_4$ 1681 en Bestemmelse om en særlig Forrentning af protesterede Vexler.

Chr. IV's Tilladelser til Jøderne i Glückstadt og Altona til at tage særlig høje Renter ved Laan mod haandfast Pant hører til Hertugdømmernes Lovgivning, de skal senere omtales, og Fr. III's Fornyelse af Privilegiet paa et Pantelaanehus i Glückstadt, ved hvilken det tillodes at tage indtil 16 % p. a. af Laan indtil 100 Rd. og 12 % ved større Laan vedrører ogsaa kun Hertugdømmerne.

Endvidere udgives der i Hertugdømmerne en Række Forordninger, der tilsigter at indskrænke Optagelsen af Laan mod brugeligt Pant. En Forordning af 1559 indskrænker

Pantsætningen til højst tredive Aar. 1566 paabydes det, at Renten ved saadanne Laan ikke maa løbe højere op end den almindelige Rente, hvilket, hvis det var bleven gennemført, sikkert snart vilde have gjort en Ende paa denne Laaneform. Noget mere gennemførlig har Ejderstädtske Landrets Bestemmelse været, om at Kreditor af sin Indtægt af Pantet maa oppebære 8 % p. a. som Rente; men hvis han har større Indtægt af Pantet, skal det overskydende anvendes til Afdrag paa Hovedstolen. 1602 misbilliges Laan mod brugeligt Pant i Almindelighed, og deres Tidsgyldighed begrænses til ni Aar.

I Reglen maa Laan mod brugeligt Pant vel nok anses for uheldige; men paa den anden Side er der god Mening i at indrømme den, der yder saadant Laan, Ret til at oppebære en højere Rente end den ellers sædvanlige, fordi Pantets Forvaltning koster et Arbejde, som ikke honoreres særskilt. De nævnte Forordninger vidner derfor ogsaa om Interesse for de økonomiske Forhold. I dansk Lovgivning forekommer der ikke saadanne Bestemmelser jvnfr. dog Forordet til Forordningen af $^{23}/_{4}$ 1632; men maaske har der ikke været synderlig Trang til dem, thi at dømme efter det overleverede Materiale forsvinder Laanene mod brugeligt Pant, omend ikke helt saa dog i stort Omfang, ret hurtigt efter Midten af d. 16de Aarhundrede, undtagen ved Kronens Laan, særligt i Krigstiderne, hvor de vistnok har været, omend dyre for Kronen, saa dog forholdsvis uskadelige, fordi Debitor her var den stærkere Part, der i det lange Løb ikke behøvede at lade Kreditor nyde ubillig Fordel af Pantets Brug.

Endelig skal nævnes nogle midlertidige Anordninger fra Hertugdømmerne. 1601 tillod Hertug Johan Adolf Beboerne i Ejderstedt i tre Aar at maatte tage og give 7 % i aarlig Rente, og lignende Tilladelser gaves samtidigt for Ditmarsken, Stapelholm og Husum, og Anordningerne forlænges 1604 og 1607 paa Debitorernes Anmodning[1]). For Femern gaves 1604 en

[1]) Statsarchivet i Slesvig A. XX, 360.

lignende Tilladelse for Pengelaan; medens Laan i Varer kun maatte forrentes med 6 %[1]), en Anordning der gentages 1674.

Disse Tilladelser viser den paagældende Regerings Opmærksomhed overfor Rentespørgsmaalet, og Anordningernes Midlertidighed tyder paa pekuniær Indsigt.

Efter Chr. III's Død kan Reformationens Indflydelse paa Rentespørgsmaalet betragtes som afsluttet. Hvornaar den danske Kirke opgav Dogmet om Rentens Utilladelighed, kan der næppe angives noget bestemt Tidspunkt for, det skete vistnok umærkeligt i Tidsrummet mellem Koldingske Reces af 1558 og Renteforordningen af 1632, i hvert Fald var det sket inden 1634, da Konsistorium, som nævnt, forlangte Tilbagekaldelse af Paastanden om, at Rentetagen var ukristelig.

Under Frederik den andens Regering var der fra Kirkens og Lovgivningsmagtens Sider stille om Rentespørgsmaalet, man tolererede, at Koldingske Recesses Bestemmelse af Rentefoden blev mere og mere tilsidesat, og dette fortsattes under Christian den fjerde, der snart fik saa mange og store Pengeforretninger, at denne praktisk anlagte Person uvilkaarligt maa være kommen til at se paa Rentespørgsmaalet fra et rent forretningsmæssigt Standpunkt, og den under hans Regering udstedte Renteforordning af 1632 har derfor ogsaa et fuldstændig praktisk Formaal, og den berører slet ikke det store Spørgsmaal om Rente eller Ikke-Rente af Laan, den Sag er nu uddebateret.

Koldingske Reces § 66 forblev indtil 1683 den gældende Hovedlovregel for Rentetagen, men ved Forordningen af 23de April 1632 om Underpant i fast Ejendom skete der dog den Ændring, at det under visse Betingelser blev lovligt at tage 6 % p. a. i Rente af Laan. Den paagældende Del af den nævnte Forordning lyder saaledes: „Hvo nogen Jord, Hus eller Grund i Pant ſetter oc lader det leſe til Herrids- Bye- eller Birketing oc ſiden til ſamme Landsting, hvor

[1]) Statsarchivet i Slesvig A. XX, 1835.

Godſet ligger, med Vilkor, at den pantſettende det niuder, ſaa lenge hand gifver femb eller ſex, om den, ſom Pengene udfaar, icke vil nøies med den chriſtelige oc billige Rente, ſom Recesſen tilſteder af hvert Hundred oc ſaa frembt parterne ellers ſaa ens vorder, at den pant tager, ei er mechtig ſin Penge at opſkrifve, ſaa lenge hannem ſin rettighed gifves, ..." Denne Bestemmelse er optaget i den store Reces af 27nde Febr. 1643, II, 15de Kap. § 11.

Forordningen af 1632 motiveres med, at det er vanskeligt at faa Laan, naar man ikke kan stille Kautionister, og ikke vil give sin Ejendom til brugeligt Pant, og Regeringen vil derfor lette Underpantsætning af fast Ejendom baade for Laansøger og Laangiver. Forordningens væsentligste Indhold er derfor de Bestemmelser, der gaar ud paa at gøre Underpantsætning til en solid og bekvem Pengeanbringelsesmaade, men i Forbindelse hermed er der altsaa givet en vis Frihed i Henseende til Rentefoden.

Ved denne Rentebestemmelse kommer man ogsaa her i Landet ind paa den fra Hertugdømmerne kendte Nuancering af Rentefoden efter Laanets Art, dog kun tilsyneladende; thi set fra dette Synspunkt er der ikke synderlig god Mening i den danske Lovbestemmelse; Renten af Laan mod god Pantesikkerhed i fast Ejendom skulde jo snarere være lavere end den ellers gængse Rente, og Forordningen tillader netop at tage en højere Rente ved den Slags Laan. Aarsagen hertil behøver dog ikke at være manglende økonomisk Indsigt, men maa vistnok søges i Hensigten med Forordningen, Regeringens Ønske om at fremme denne Laaneform saa meget som muligt, saa at den kunde træde i Stedet for dels de endnu benyttede Laan mod brugeligt Pant, og dels i Stedet for Kautionslaan, hvis vidtspredende skadelige Virkninger, særligt indenfor den danske Adel, man havde haft saa sørgelige Erfaringer om i de senere Aar. Ogsaa i Hertugdømmerne havde man faaet Øjnene op for Kautionslaanenes uheldige Sider, en Nevø af Gert Rantzau stiller 1614 Underpant for et Laan, fordi han har lovet sin Onkel aldrig at være Kautionist og

aldrig at stille Kautionister [1]) ; men til nogen Lovgivning kom det dog ikke dersteds. Endvidere maa bemærkes, at Forordningen som Betingelse for at maatte tage sex Procent udtrykkeligt sætter Uopsigelighed fra Kreditors Side, et for Debitor saa fordelagtigt Forhold, at det nok var værd at betale noget herfor i Form af en højere Rente. Denne Lovens Fordring om Uopsigelighed fra Kreditors Side blev dog fuldstændig tilsidesat af det praktiske Liv, og Forordningen fik derfor ikke engang den Betydning at fastslaa noget som lovligt, der allerede havde vundet Hævd.

Medens Forordningen som et Forsøg paa at fremme Underpantsætning er tiltalende, saa tager dens Bemærkninger om Rentefoden sig ikke saa godt ud, naar man ved, at Kongen i over en Menneskealder selv havde taget og givet 6 % ved alle Slags Laan, og kun meget sjældent under, og Forordningens Forfattere vidste sikkert ogsaa, at andre Folk paa denne Tid snarere maatte betale over end under sex Procent. Det er en Slags Skinhellighed, der er kommen til Orde i Forordningens Bemærkninger om Rentefoden, og man har lidt ondt ved at sætte sig ind i den Tankegang, der anser 5 % for en kristelig Rente, men ikke 6 %.

Det kristelige ved Femprocentsfoden kommer ogsaa frem i Bestemmelsen i Recessen af 1643, I, 4de Kap. § 82, der paabyder, at Kirkernes Penge skal udsættes til 5 %, og da disse i Reglen blev udlaant mod Underpant i fast Ejendom, er denne Bestemmelse saaledes en Indskrænkning af Forordningen af 1632.

Ved denne Tid har Lovgivningen altsaa forladt det af Reformatorerne indtagne Standpunkt overfor Rentespørgsmaalet, der fandt sit Udtryk i Koldingske Recesses Fordømmelse af Rentetagen fra et religiøst Synspunkt, Forordningen af 1632, kan man næsten sige, gaar til den modsatte Yderlighed ved at gøre en bestemt Rentefod til kristelig. Hvad den forannævnte Bestemmelse om, at Kirkernes Penge vedblivende kun

---

[1]) Statsarchivet i Slesvig, Schleswigsche Urkunden C.

maa udlaanes til 5 %, angaar, saa delte den Skæbne med saa mange andre Rentebestemmelser, i en Retssag 1656[1]) erklærer de af Retten udmeldte Mænd, at 6 % nu er brugeligt overalt ogsaa ved Børnepenge og Kirkepenge.

Medens man i det 16de Aarhundrede ikke synes at have kendt nogen Lovbestemmelse om Spørgsmaalet om Rentes-Renter, saa har man i det 17de Aarhundrede forstaaet jyske Lov I, Kap. 30, som et Paabud om at forrente umyndiges Penge med Rentes-Renter. Jysk Lov I Kap. 30 har følgende Ordlyd: „Huo ſom Verie er, hand ſkal acte den Kaaſt hand haffuer for de Børn, oc huad der offuer er, det ſkal gange Børnene til Fremtarff. End vorder ey næffnd paa Tinge met Frenders Raad, hvor megit deris Gods ſkal ſkylde huert Aar, dennem til Fremtarff. Da haffuer de loff til, naar de komme til deris Alder, at kræffue alt hues deris Gods oc Ejendom meſt maatte ſkylde.

Det synes som om man har udstrakt Jyske Lovs Bestemmelse til ogsaa at gælde for Tilgodehavender ifølge Arv uden Hensyn til, om Kreditor var umyndig. Derimod findes der i hele den her behandlede Periode ingen dansk Lovgivning om, hvorvidt der ellers kunde beregnes Rentes-Renter af Tilgodehavender.

For Byen Kiels Vedkommende hedder det i en *Gemeinschaftiche Verordnung* af 23de Marts 1654, at da der har indsneget sig den Skik, at mindreaarige faar Rentes-Renter af udlaante Penge — ligemeget til hvem disse er udlaante — saa bekendtgøres det, at Rentes-Renter kun er tilladt af umyndiges Penge, som disses Formyndere har, for at straffe Formyndernes Efterladenhed og Egennytte ved at beholde Pengene; ellers strider Rentes-Renter mod Fornuft og Billighed og imod det romerske Riges Forordninger. I et særligt Kapitel skal der kommes tilbage til Spørgsmaalet om Rentes-Renter.

I en Afhandling om Pengeudlaan og Rente vilde man savne noget, hvis Jødernes Forhold ikke blev nævnt, da Jøderne i

---

[1]) K. o. R. R. D. 1656, Fol. 410 f.

de fleste Stater udtrykkeligt eller stiltiende har været undtagne fra de almindelig gældende Rentelove, og vi skal derfor her omtale den danske Rentelovgivnings Stilling til dem.

Der har i den her behandlede Periode næppe været mange Jøder i det egentlige Danmark, hvilket maaske tør sluttes af Frederik den tredjes Forordning af 6te Februar 1651, hvori det bl. a. hedder: „at efterſom vi er komne udi naadigſte Forfaring, at adſkillige Jøder ſig imod den i dette lofflige Kongerige velhergebrachte Brug her ſkal have indſneget, oc til fordriſtet atſkillige Handel med Joeler oc andet at bruge, ... Haffve derfor naadigſt for got anſet, at forbiude alle Jøder, ſig her effter udi forbemeldte vort Rige Dannmark, uden voris ſpecial oc ſærdelis Geleiz-Breff at indbegifve, eller der finde lade. Saa oc derhos at befale alle Jøder, ſom ſig her nu befinder, inden en fiorten Dages Tiſd effter denne voris aabne Mandat paa tilbørlige Steder er bleven forkyndet, ſig herfra at forfoye under et Tuſinde Rixdl. Straff af hver Perſon, ſom effter forbemeldte Tiſd uden foreſkreffne voris ſærdelis Geleiz-Breff, betrædis eller antræffis . . . . .“

Der forlyder intet om, hvorvidt nogen Jøde er bleven udstyret med det paabudte Lejdebrev; paa denne Tid havde den danske Regering længe staaet i Forbindelse med de store jødiske Købmænd Gomez og Texiera i Hamborg, men om disse rejste hertil, forinden en Forordning af 1657 gav portugisiske Jøder Tilladelse til at rejse om i Landet og drive Handel og Næring, vides ikke; denne Tilladelse bekræftedes 1670 pa Gabril Gomez'es Ansøgning.

I Forordningen af $^{16}/_{4}$ 1681 gentages Forbudet fra Fr. III's Forordning af 1651, skøndt Loven kaldes en Forordning om *Commerciens Befordring;* de portugisiske Jøder kan dog næppe have været inkluderede i dette Forbud.

Der tales i disse Forordninger ikke om Jøders Pengeudlaan mod Renter, og Begrebet Jøde-Aager kendes saaledes ikke i dansk Lovgivning i den her behandlede Periode og heller ikke senere, og enten der har været noget nævneværdigt

Antal af dem her i Landet eller ej, saa har deres Pengeforretninger ikke tildraget sig særlig Opmærksomhed.

I Tyskland havde Jøderne derimod længe været talrige, og har derfra udbredt sig til de tilgrænsende slesvig-holstenske Lande. Christian den fjerde skal kort efter Glückstadts Anlæggelse, paabegyndt 1616, have givet Tilladelse til, at portugisiske Jøder nedsatte sig her, og der gaves dem nogle Privilegier, som dog ikke synes bevarede. Efter den tyske Krig fornyedes Privilegierne $^{19}/_{6}$ 1630, og i disse hedder det bl. a., at Jøderne ikke maa tage mere end 12 % p. a. af Laan mod Pant. I Hamborg havde der alt længe været Jøder, og 1622 udstedte Altonas daværende Herre, Greven af Holsten-Schauemburg, et Privilegium for 30 Jøder til at nedsætte sig i Altona, og gav dem Tilladelse til at tage en særlig ugentlig Rente, naar nogen vilde laane Penge af dem *auf jüdischen Wucher* (hermed synes Pantelaanevirksomhed forstaaet). Da Altona 1640 gik over i Chr. IV's og Hertugen af Gothorps Besiddelse, udstedtes der Privilegium af $^{1}/_{8}$ 1641 for Jøderne til at bo der mod at betale 5 Rigsdaler aarligt pr. Familie i „Schutzgeld", og i Privilegierne hedder det bl. a.: Daß, jüdiſchen Wuchers halber, Ihnen ein Pfennig die Woche von jeder Mark zugelaſſen, wohingegen die verſetzte Pfänder Jahr und Tag, den Verſetzern zum Beſten zu behalten ſchuldig...." Ved jüdischen Wuchen forstaas her øjensynligt Udlaan mod haandfaaet Pant, og da en Mark havde 192 Pf. blev den tilladte Rente lidt over 27 % p. a., en ikke særlig glubende Rentefod for den Slags Laan.

RENTENS STØRRELSE

I den Rente, der forlanges og tilstaas i Praxis, er saa at sige altid indbefattet Betaling for forskelligt andet end Laanet alene, saaledes en vis Godtgørelse for det med Laanets Istandbringelse forbundne Arbejde o. lign., der t. Ex. ved Haandpantelaan kan spille en stor Rolle, og desuden tages der ved Bestemmelsen af Rentens Højde et vist Hensyn til den Risiko, som Laanet medfører for Kreditor. Risikoen søges opvejet ved en Forhøjelse af Renten, Risikopræmien, men om denne staar i det rette Forhold til Risikoen afhænger af, om Udlaaneren har den fornødne Indsigt i Forholdene, hvilket langtfra altid er Tilfældet, og i økonomisk uudviklede Tider mindre end nutildags. Risikoen er forskellig ved ethvert Laan, og det kræver gode Hoveders Undersøgelse i hvert enkelt Tilfælde, for at faa det rette Skøn over den, og derfor er det efter flere hundrede Aars Forløb udelukket, at man kan have nogen velbegrundet Mening om de Risikoer, Laangiverne dengang løb i de enkelte Tilfælde, derimod er der nogle mere almindelige Momenter, der paavirker Laanerisikoen kendeligt, og om hvis Tilstedeværelse man ogsaa lang Tid efter kan danne sig en Mening, disse er navnlig Rets- og Kreditforholdenes Ordning, med Hensyn til hvilke der skal bemærkes følgende.

Som Sikkerhed for Laanene gaves der i den her behandlede Periode i Reglen enten haandfaaet Pant af Løsøre, mest

ved mindre Laan, eller Pant i fast Ejendom undertiden forbundet med Indlagerforpligtelse, eller ogsaa stilledes der Kaution ofte sammen med Indlagerforpligtelse for baade Debitor og Kautionister, og undertiden gaves alle de tre sidstnævnte Sikkerheder. Løsørepantets Sikkerhed har dengang næppe været væsensforskellig fra nu; selv om denne Art Sikkerhedsstillelse har spillet en forholdsvis større Rolle i hine Tider, kan det dog ikke antages, at en betydelig Del af det samlede Laanebeløb er bleven sikret paa denne Maade. Det i fast Ejendom bestaaende Pant bød derimod langtfra den Sikkerhed som nu, medmindre Pantet var givet til Brugelighed; men denne sidste Form for Sikkerhedsstillelse blev netop ret hurtigt sjældnere, efterat Renteforbudet var bortfaldet, og gjorde Plads for Underpantsætningen, hvis Udvikling var bleven hindret ved Kanonismens Renteforbud. Men Underpantsætningen bød i det meste af vor Periode kun daarlig Betryggelse for Pengene, fordi den ikke sikrede imod, at Pantet blev overdraget til Tredjemand uden Panthavers Vidende, og desuden kunde denne forinden Forordningen af $^{23}/_{4}$ 1632 — idetmindste udenfor Købstæderne — kun gennem en langvarig Retsforfølgning blive indført i sit Pant[1]). En væsentlig Betingelse for Underpantets Værdi som Sikkerhed er dets Tinglæsning; men denne, omend paabudt for Købstæderne 1553, kom dog først i Brug i Købstæderne efter Forordningen af $^{22}/_{9}$ 1580 og paa Landet efter Forordningerne af $^{26}/_{8}$ 1622 og $^{23}/_{4}$ 1632. Intet Under at man i Rettertingsforhandlingerne jævnligt læser, at Underpanthaver har gjort den kedelige Opdagelse, at andre har lagt Beslag paa hans formentlige Sikkerhed, og at Forordningen af $^{26}/_{8}$ 1622 motiveres med, at Adelens Pantebreve ofte antedateredes. Kautionssikkerhedens Betryggelse afhænger først og fremmest af Navnenes Godhed; men den subsidiære Sikkerhed, der som nævnt ofte stilledes, Indlagerforpligtelsen,[2]) blev imidlertid netop i vor Pe-

[1]) Matzen: Retshistorie, Privatret II, Pag. 153.

[2]) om Indlager se: Germanistische Abhandlungen zum Geburtstage Konrad v. Maurers.

riode ringere og ringere; det var tidligere bleven anset for ærerørigt at sidde en Indmaning til at gaa i Indlager overhørig, men Æresfølelsen forandrede sig paa dette Punkt, saa Æresforpligtelsen maatte støttes med *gemeinschaftliche Konstitution,* Haderslev 1604; og den danske Forordning af $^{1}/_{7}$ 1616 om Gældsfængsel for dem, der ikke efterkom deres Forpligtelser, tyder ogsaa paa aftagende Tilbøjelighed til at staa ved sit Ord. Naar hertil kommer, at Processen dengang var omstændeligere end nu, og maa have været vanskelig at finde Rede i indtil 1621, da Rigens Rets Dele ɔ: den eksekutiveProcesmaade først blev trykt, saa tør det sikkert siges, at det almindelige Retsgrundlag maa have bidraget til at gøre Laanerisikoen betydelig større end nu.

Ved Siden af Retsordningen er Forholdet mellem Laanets Størrelse og Pantets Værdi et Hovedmoment ved Bedømmelsen af Laanerisikoen, og det vilde derfor være af stor Interesse, om man kunde danne sig et paalideligt Skøn over dette Forhold i Datiden. Naturligvis maa det antages, at Laangiver ogsaa dengang søgte at skønne over Pantets Værdi; men nogen nærmere Omtale af en saadan sædvanemæssig forud for Laanets Istandbringelse foretagen Vurdering af Pantet har jeg ikke truffet paa. De fleste Laan giver slet ingen Oplysninger om det nævnte Forhold, Laanegrænsen, ganske vist ses jævnligt, navnlig i Pantebøgerne, nævnt, hvormeget det pantsatte Gods „skylder", hvoraf man dengang har kunnet vurdere Godset omend næppe nøjagtigt; undertiden ses det opgjort, hvormange Tdr. Hartkorn, der pantsættes for Laanet; men Værdien af en Td. Hk. er saa varierende, at denne Oplysning ingen Værdi har til Bedømmelsen af Laanerisikoen, t. Ex. ses af Bemærkninger i Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokoller, at jysk Hartkorn indenfor en kortere ensartet Periode vurderes til mellem 33 og 100 Rd. pr. Td. Hk., og af samme Gods ses Hovedgaardsjorden vurderet til 100 Rd. pr. Td. Hk., samtidig med at Bondejorden vurderes til 60 Rd. pr. Td. Medens saaledes Opgørelse af det for Laanet pantsatte Hartkorns Størrelse alene ikke

oplyser Laanerisikoen, saa findes der af og til hovedsagelig efter 1660 i Sjællandsfar Landstingsprotokoller Oplysninger baade om det pantsatte Hartkorns Størrelse og om Vurderingen af en Td. Hk., oftest under den Form, at det i Pantebrevet aftales, at dersom Gælden ikke tilbagebetales kontraktmæssigt, maa Kreditor tage det pantsatte Gods til en Pris af saa og saa meget pr. Td. Hk. Om disse Vurderingers Korrekthed kan man ikke have nogen Mening nu, men de deraf udfundne Laanegrænser bør dog omtales.

I Sjællandsfar Landstings Pantebog 1661, Fol. 225, ses for et Laan paa 1000 Rd. pantsat 25 Tdr. Hk., som Kreditor eventuelt maa overtage for 50 Rd. pr. Td., Forholdet mellem Laan og Vurdering er $^{1000}/_{1250} = 80\ ^{0}/_{0}$; ialt har jeg fra 1660erne i Sjællandsfar Landstings Panteprotokoller truffet paa 14 lignende Tilfælde, hvor Laanegrænsen varierer mellem 77 $^{0}/_{0}$ og 122 $^{0}/_{0}$, i et Par Tilfælde faldt Laan og Vurdering nøjagtig sammen. Nogle Tilfælde fra Viborg Landstingsprotokoller gav lignende Forhold. I enkelte Tilfælde kan man se, hvad det pantsatte Gods er bortforpagtet for, saaledes ses engang den aarlige Rente af Laanet at være den samme som Forpagtningsafgiften, en anden Gang stilles der for et Laan paa 688 Rd. en Gaard til Underpant, som er bortforpagtet for 300 Rd. aarligt, og i et tredie Tilfælde ses for et Laan paa 300 Rd. at være overtaget en Gaard, som derefter bortlejes for 8 Rd. aarligt — meget ulige Sikkerheder.

Fraregnet det ene Laan er Laanegrænserne ellers meget højere end nu brugeligt, og de i Pantebøgerne ret hyppige Tilfælde, hvor Gods udbydes til en angivet Pris pr. Td. Hk. med den Tilføjelse, at Udbyderen har maattet overtage Godset til en højere Pris, tyder ogsaa paa, at man gik meget højt op ved Belaaningen.

I et Bo[1]) ses, hvad de enkelte Aktiver er vurderede til og hvad de er pantsatte for:

[1]) Konsistorii Archiv Nr. 186.

	Vurdering.	Behæftelse.
En Gaard	1200	420 (+ eventuelt 550)
do	400	459
do	240	277
do	304	200 (+ 24 Renter)
Sølvtøj	112	100 (+ 19½ Renter)
Gangklæder	9½	8
do	4	4
Sengklæder	32	18
Betræk	16	11
Duge	6¼	4
do	12	7

Ogsaa her er Laanegrænsen i adskillige Tilfælde utilladelig høj; men det maa dog bemærkes, at Tidspunkterne for Laan og Vurdering jo er forskellige, og at det pantsatte Løsøre tyder paa Forgældelse.

Nogle Bemærkninger fra en Aagersag kaster et Strejflys over Tidens Syn paa Forholdet mellem Laanets Størrelse og Værdien af Pantet. Anklagede finder det nødvendigt at anføre, at det ikke bør berettige til Mistanke for Aager, at der for et Laan paa 1000 M. er taget Sikkerhed i Gods til 2000 M.'s Værdi, og yderligere fremfører han et Forsvar for dette Forhold mellem Beskæftigelse og Værdi, nemlig den Omstændighed, at Debitorerne undertiden pantsætter det samme til forskellige.

De nævnte Bemærkninger tyder paa, at det ikke ansaas for fair at tage rigelig Sikkerhed, og de gennemgaaende høje Laanegrænser kan tyde paa det samme.

Selv om Vurderingerne ikke lader sig kontrollere, saa tør man dog nok af det foranførte slutte, at man dengang ikke var saa forsigtig i Henseende til Kravet om Sikkerhed som nu, og naar dertil kommer, at Faren for Forringelse af Pantet af flere Grunde, manglende Assurance, smitsomme Sygdommes Optræden og særlig Faren for Krigshærgningen, var langt større dengang end nu, saa tør man vistnok paastaa, at Sikkerheden foruden som Følge af Retsforholdene tillige begrundet paa økonomiske Aarsager var afgjort ringere end

nu. Indledningen til Forordningen om Gældssager af $^1/_7$ 1623 taler ogsaa om, hvor vanskeligt det er for Kreditorerne at komme til deres Penge.

Alt i alt kan der ikke være Tvivl om, at Kreditorernes Risiko for Kapitaltab og endnu mere for Mora fra Debitorernes Side var stor i hin Tid, og burde være afbalanceret med en langt større Risikopræmie end nu nødvendig. Men denne store Risikos Indflydelse paa Rentefoden maa dog ikke overvurderes; Menneskene var dengang næppe meget udviklede i Henseende til økonomisk Indsigt, den moderne økonomiske Kulturs Væsensmærke ligger netop i Forudseenhed baade med Hensyn til Forbrug, Produktion og Kapitalanbringelse; jo mindre økonomisk Kultur desto mindre Forudseenhed, og des mindre Risikopræmie vil der *forlanges,* navnlig naar Udlaaneren ikke driver Pengeforretninger professionelt, hvilket kun sjældent var Tilfældet dengang. De sikkert forholdsvis store Tab ved Udlaanene betyder, at Renten dengang inkluderede en stor Risikopræmie; men Udlaanene gik vistnok oftest ud fra, at den aftalte Rente var „ren Rente". Det er ugørligt nu at udfinde Tabsprocenten og dermed hin Tids „rene Rente", hvilket forøvrigt heller ikke lader sig gøre for vore private Andenprioritetslaan, de Laan, der nærmest kan sidestilles med Datidens Realkreditlaan. I begge Tilfælde maa man nøjes med at konstatere den betingede Rente, men ved Sammenligninger tør man vistnok gaa ud fra, at Tabsprocenten var adskillig højere dengang end nu.

Fortidens lovbestemte Rentesatser var Maximalrenter, det hedder t. Ex i Koldingske Reces: „. . . . ſkal icke tagis der af miere til rente och fordiel om aarit end den tiugende parts verd, der mand bortlaaner, . . ." og selv hvor det ikke var tydeligt sagt, var dette dog sikkert underforstaaet som selvfølgeligt. Der var saaledes ikke noget i Vejen for at stipulere en lavere Rentefod end den lovlige, og derfor var det i og for sig muligt dengang ligesom i Nutiden, dels at variere Renten efter Pengemarkedets øjeblikkelige Stilling, og dels at nuancere den efter Kontrahenternes Forhold og Laane-

forretningens Art, dog naturligvis kun under den Forudsætning, at den lovlige Rentefod var fastsat til en større Procent end den, der anlagdes ved de fineste Laaneforretninger. Denne Forudsætning har dog vistnok kun sjældent været tilstede, thi den lovlige Rentefod bestemtes af Regeringerne, der antageligt fastslog den til den Procent, som de selv maatte anlægge, hvilken, om end ikke altid saa dog meget ofte, var den lavest opnaaelige Rente paa det paagældende Tidspunkt, og der var saaledes ikke Plads til nogen Variering eller Nuancering af Rentefoden, medmindre denne i det praktiske Liv var bleven lavere, uden at Renteloven var bleven forandret. Det er en sjælden Undtagelse, at en Konge, saaledes som Chr. III i 1547, fastsætter en lovlig Rentefod, der er væsentlig højere end den, han selv maa anlægge ved indenlandske Laan paa det samme Tidspunkt.

Rentefodens dynamiske Forandringer, der nu fremtræder saa klart dels gennem Discontoerklæringerne for de kortere Laans Vedkommende og dels gennem Obligationskurserne, hvor det drejer sig om lange Laan, skulde, naar Rentefoden bestemmes ved Lov, give sig Udslag i Forandringer af Renteloven, medmindre den i Praxis benyttede Rentefod kan variere under den af den lovlige Rente angivne Maximalgrænse, hvilket dog som sagt sjældent vil være Tilfældet. Dersom ikke det første sker, eller det andet er Tilfældet, saa vil det praktiske Liv paa en eller anden Maade, aabenlyst eller skjult, sætte sig ud over Renteloven. Variere maa Rentefoden nemlig, saa vist som det økonomiske Liv stadig svinger op og ned, hurtigere i vore Dage end for 300 Aar siden, men det stod dog langtfra stille dengang. Renaissancens Mænd var livlige Folk ogsaa paa det økonomiske Omraade.

Den lovlige Rentefod undergik imidlertid i over 100 Aar efter 1557 ingen Forandringer, kun blev der 1632 givet en Tillægsbestemmelse, som forblev ubenyttet, og da der fra hele denne Periode næsten ikke forekommer et eneste Tilfælde af lavere Rente end den lovlige, 5 % p. a., kan Rentefoden ikke have varieret under den lovlige Maximalgrænse;

dens uundgaaelige Svingninger maa derfor have fundet Sted under Tilsidesættelse af Renteloven, og dette skete ogsaa ganske aabenlyst og saa hyppigt, saa det tilsidst blev næsten glemt, hvilken den lovlige Rentefod var.

Rentefodens statiske Forskelligheder, dens Nuancering enten efter Laaneforretningens Art eller efter de to Kontrahenters hele Stilling eller under Hensyntagen til begge disse Momenter — Risikopræmien spiller en stor Rolle her — som er saa overordentlig udviklet i Nutiden, udelukkes heller ikke ved den lovbestemte Maximalrente, medmindre denne, hvad der dog som anført oftest vil være Tilfældet, er fastsat lig med den lavest opnaaelige Rente. Da man imidlertid, som anført, i den her behandlede Periode satte sig ud over Renteloven, var det muligt at foretage en saadan Nuancering af Renten efter de nævnte Momenter; men hertil kræves en udviklet Indsigt i Pengeforretninger, som vistnok i Almindelighed manglede herhjemme dengang; Fagfolk som Banquiers ell. lign. fandtes tilsyneladende ikke i det egentlige Danmark, den eneste Omtale af den Slags Virksomhed, som kendes fra den her omhandlede Periode, er en Tilladelse fra Chr. IV, Aar 1624, til en Mand ved Navn Abraham v. Tongelo med Konsorter, til at oprette en „wexell, lone, betale og anden Kiøbmandzbencke". Ifølge Slanges Chr. IV's Historie var Tongelo antageligt en Nederlænder, der tilbød sin Tjeneste ogsaa til Foretagelse af Inddæmninger. Selv om Bankens Hovedopgave var ment liggende paa Møntvæsenets Omraade, har man dog ogsaa haft Udlaansforretning for Øje. Banken synes dog ikke at være bleven oprettet. I et Lovudkast fra 1660, „Provisional-Ordonnancen", hedder det, at Rigsdrostens Kollegium bl. a. skulde tage Oprettelse af Banker under Overvejelse; men der blev ikke foretaget noget videre.[1]) Medens professionelle Mellemled ved større Pengeforretninger, svarende til

[1]) jvnfr. Axl. Nielsen: Danske Bankprojekter, Nationaløkonom. Tidsskrift 1903, Pag. 580.

Nutidens Banker og Banquiers, vistnok ganske manglede i Danmark, saa fandtes der dog saadanne Mellemmænd ved en Udlaansgren, nemlig ved Smaalaan mest mod haandfaaet Løsørepant. I en Sag 1591[1]) siges en Mand, „at tage Penge udi temmelig store Summer paa Rente til 5 af hundrede og dem i Pluck (i smaa Partier) skal igen udsætte for den Gevinst han derover kan af fattige Folk udsuge"; senere hen i Sagen beskyldes Manden for Aager, uden at Dommeren dog kommer ind herpaa. Af den Slags Bankvirksomhed har der antageligt været en Del, men ellers var Laangivere og Laantagere i Reglen Folk, der ikke havde Pengeforretninger til særligt Erhverv; de ellers over det meste af Evropa udbredte Lombarder og Jøder synes ikke at være naaet til Danmark paa denne Tid. Rige Adelsmænd som Peder Oxe og Kongerne, navnlig Chr. IV en Tid lang, har ofte samtidigt ydet og modtaget Laan, men nogen Fortjeneste som Følge af en Difference mellem Ind- og Udlaansrenten har der for indenlandske Forretningers Vedkommende normalt ikke været Tale om. Byen Hamborg lededes mere forretningsmæssigt, i det 16de Aarhundrede ses den at have udnyttet sin Kredit til i betydeligt Omfang at laane til 5 % samtidig med at den udlaante til $6^2/_3$ %.

Med den fremhævede Mangel paa Fagmænd i Henseende til Pengeforretninger kan man ikke vente i hin Tid at træffe Renten regelmæssigt nuanceret efter Sikkerheden. Risikomomentets Indflydelse ved Realkrediten ses nutildags saa tydeligt i Forskellen paa Rentefoden af Førsteprioritetslaan og af Andenprioritetslaan; men en saadan Forskel gjorde man ikke dengang. Fra Danmark kendes ganske vist kun nogle faa Tilfælde fra Sjællandsfar og Lollandsfar Landstings Panteprotokoller 1673—82, hvor det omtales, at der forud for Pantesikkerheden for det kontraherede Laan findes Behæftelse af den paagældende Ejendom; men fra Husum og Kiel findes talrige Andenprioritetslaan omtalte helt tilbage til

[1]) K. o. R. R. D. 1590—95, Fol. 320.

Midten af det 16de Aarhundrede, og her som i Danmark influeres Rentefoden ikke af dette Forhold. Trods de foran berørte store Forskelligheder i Henseende til Laanegrænsen ved danske Realkreditlaan er Rentefoden overalt den samme. Forstandige Folk maa dog have forstaaet, at der er et Forhold mellem Rentefod og Sikkerhed, sin Tids første Finansmand Christf. Walckendorf bestemte 1595, da den gængse Rentefod i København var 6 %, i Fundatsen for sit Legat, at Pengene skulde udsættes til ikke højere Rente end 5 % p. a., „paa det at samme Penge kunne desbedre udsættes paa Rente hos godt vist Folk, som til rette Tid og Terminer kunne udgive deres Rente."

Ogsaa hvor Sikkerheden er personlig nuanceres Rentefoden nutildags, t. Ex. er Vekseldiscontoen paa samme Tid og Sted ikke ens for alle. En saadan Gøren Forskel kendte hin Tid tilsyneladende ikke undtagen overfor Staten, repræsenteret ved Kongerne, der under fredelige Forhold ofte ses at have kunnet opnaa Laan paa noget gunstigere Betingelser end Privatfolk; det omvendte Forhold, at Kongerne under Krige maatte betale højere Renter end den Mand og Mand imellem gængse, lader sig vanskeligere konstatere, fordi Staten under saadanne Forhold i høj Grad tog sin Tilflugt til at rejse Penge mod brugeligt Pant, ved hvilken Laaneform Rentefoden tilsløres; der vil derfor i den følgende Fremstilling blive sondret mellem den af Kongerne og den af andre anlagte Rentefod. Mellem de forskellige Klasser af Privatfolk viser der sig til Tider ogsaa Forskel i Henseende til den Rente, der maa erlægges, men denne Forskel begrundes ikke ud fra den forskellige personlige Sikkerhed, der bydes, men staar i Forbindelse med Kreditors Bopæl — om han falder ind under dansk Ret eller ej.

Der er dog en Slags Laan, ved hvilken den personlige Sikkerhed samt de med Laaneforretningen forbundne Omkostninger og Ulejlighed maa have spillet en stor Rolle ved Rentens Fastsættelse, nemlig Smaalaan til ubemidlede mod eller uden haandfaaet Pant. Det stærkeste Udsving fra den

gængse Rentefod repræsenteres i Nutiden af Pantelaanerrenter, der ofte er 24 % p. a. og mere; denne extreme Højde nødvendiggøres af de store Omkostninger og de uundgaaelige Tab, og selv om Datiden har kunnet arbejde noget billigere, saa har en Pantelaanevirksomhed absolut ikke kunnet bestaa med de daværende lovlige Renter. I Tyskland og Nederlandene fandtes paa denne Tid authoriserede Pantelaanere, som havde Lov til at tage høje Renter,[1]) Jøderne havde i mange Lande til forskellige Tider en vis Rentefrihed i denne Henseende, og de paa Kirkens Foranledning oprettede, oprindeligt som rentefrie tænkte Laanehuse, „montes pietatis", gik snart over til at tage 10 à 15 % p. a. i Rente af Laan mod Haandpant. Her i Landet fandtes den Slags Laanehuse ikke, og Lovbestemmelser, der tillod Jøder eller andre at tage særlige Renter ved Haandpantelaan, udkom ikke i Danmark, skønt saadanne ikke var Lovgiverne fremmede. Chr. IV tillod som foran omtalt 1630 og 1640 Jøderne i Glückstadt og Altona at tage særlige Pantelaanerenter, og det var ogsaa i Hertugdømmerne, at de danske Konger muliggjorde Oprettelse af Pantelaanehuse.

Chr. IV gav 1642 Caspar Gomez, en portugisisk Jøde af den bekendte Slægt, Tilladelse til i Glückstadt at oprette en „Lombard" i Lighed med den i Amsterdam og andre Steder; i Privilegiet findes blandt en hel Del Detaillebestemmelser vedrørende Driften intet om Rentefoden, hvilket sikkert skyldes, at Privilegiet blev givet til en portugisisk Jøde, for hvem de tidligere omtalte Rentebestemmelser af 1630 gjaldt. Lombarden brændte under Torsteinsonsfejden, og 1649 fornyede Fr. III Privilegiet til den samme Mand; heller ikke da omtaltes Rentefoden. Under Svenskekrigen led Lombarden atter, og 1664 fornyede Kongen Privilegiet, dennegang til Gabriel Gomez og dennes Søn med Konsorter. De gamle Driftsbestemmelser gentoges; men Rentefoden blev dennegang fixeret i Privilegiet til 12 % p. a. ved Laan paa 100 Daler eller mere og til indtil 16 % p. a. „nach advenant", o: efter

[1]) Neumann: Pag. 408.

Overenskomst, ved mindre Laan. Pantelaanehuset synes dog ikke at have haft varig Bestaaen; thi 1697 gives et nyt Privilegium — ikke nogen Fornyelse — paa Oprettelse af en Lombard i Glückstadt, og det er usandsynligt, at den tidligere Lombard skulde existere dengang, dels fordi to Laanehuse maa forekomme rigeligt, og navnlig fordi Rentefoden nu blev fastsat til 8 % p. a. foruden nogle Skriverpenge.[1])

Pantelaanervirksomhed har naturligvis været lige saa nødvendig i Danmark som i andre Lande, og de, som drev denne Forretning, har ikke gjort dette af philantropiske Grunde, og da de ikke har kunnet undgaa at sætte Penge til, dersom de holdt sig til den lovlige Rente, har de sikkert taget meget højere Renter, og naar Renten nævnes ved den Slags Laan, er der da ogsaa ofte Tale om langt højere Procenter end den lovlige; men da dette medførte Fare for Straf, maa Virksomheden være bleven drevet saa skjult som muligt, og der kan næppe have været store Forretninger af denne Art.

I de i økonomisk Henseende mere fremskredne Hertugdømmer var Rentens Nuancering efter Laanenes Art mere udviklet; foran er nævnt, at Tønninger-, Gardinger- og Eyderstädter-Lovene tillod at tage 12 % p. a. ved korte Laan mellem Forretningsfolk, en Skik, der ogsaa vandt Indpas andetsteds i Hertugdømmerne, og i en anden Forordning tillodes det at beregne sig $12^1/_2$ % p. a. ved de risikable Laan mod Sikkerhed i voxende Afgrøde, det er som nævnt ogsaa i Hertugdømmerne, at de danske Kongers Forordninger om særlige Pantelaanerrenter udgives; men til at gøre Forskel paa Renten af Førsteprioritetslaan og Andenprioritetslaan naaede man som omtalt ikke.

I det følgende skal ved Fremstillingen af Rentens Højde i Aarene 1536—1682 dette Tidsrum deles i Perioder med nogenlunde ensartede Renteforhold, og indenfor hver af disse Perioder skal Forrentningen ved de forskellige Slags Laan, som lader sig udskille fra hverandre, fremstilles.

---

[1]) Statsarchivet i Slesvig A. XVII, 1470.

Da Hertugdømmerne var nær knyttede til Danmark ogsaa med Hensyn til økonomiske Forhold, ikke mindst i rent pekuniær Henseende, hvor de gennemgaaende var naaet videre i Udviklingen, og derfor maa antages at have paavirket Danmarks pekuniære Forhold kendeligt, skal der samtidigt for de enkelte Perioder gøres nogle Bemærkninger om Renteforholdene i Hertugdømmerne.

Som tidligere omtalt var allerede forinden Reformationens Indførelse aabenlys Rentetagen ikke ualmindelig, baade ved Kongernes Laan og mellem Privatpersoner, navnlig i Hertugdømmerne, medens Laan mod brugeligt Pant var mere overvejende i Kongeriget. Vi skal kortelig omtale, hvad man gav i Rente umiddelbart før Reformationen. Af et udførligt Gældsregister, som findes paa Rigsarchivet, affattet strax efter Frederik I's Død 1533, ses det, at der da af Kongernes Gæld, mest til holstenske Adelige, resterede 60 000 Mark fra Chr. II's Tid, fordelte paa 13 Gældsposter, af hvilke een forrentedes med 5 %, elleve med 6 % og een med 7 %. Af Fr. I's Gæld resterede der 35 Poster paa tilsammen 93 000 Mark, fem Gældsbreve bærer 5 % Rente, toogtyve 6 %, tre $6^1/_2$ og $6^2/_3$ %, fire 7 % og eet 8 %, gennemsnitligt forrentedes de med $6,_{15}$ %; desuden havde Kongen elleve Laan mod brugeligt Pant paa tilsammen 86 500 Mark, i de fleste af disse Tilfælde oppebar Kreditor Pantets Indtægter som Rente, men i et Par Tilfælde skulde Kreditor have bestemte Beløb af Pantets Indtægter, der svarede til 5 à 6 % af Laanet, samt fri Husholdning. Af private Gældsbreve med Renteaftale findes der saa faa fra Tiden før 1536, at det aldeles ikke lader sig gøre at udtale noget om saadannes gennemsnitlige Forrentning.

1536—1546.

De første elleve Aar efter Reformationens Indførelse har et særligt Krav paa Interesse, fordi Danmark i disse Aar havde lovlig Rentefrihed, idet det flerehundredeaarige kanoniske Renteforbud vistnok maa siges at være bortfaldet ved

Reformationens Indførelse, og Kirkeordinansens Paabud af 1537, om at Aagerkarle skal holdes fra Alterens Sakramente, er ikke noget direkte Renteforbud, og lovbestemt Rente indførtes først 1547; tillige maa erindres, at Forstaaelsen af, hvad der var Aager, vistnok var usikker.

Desværre er Perioden kort og Gældsbrevmaterialet ogsaa af den Grund lille, navnlig af privates Gældsbreve. Om Kongens Gæld foreligger der ret udførlige Oplysninger; fra 1540 findes der et kongeligt Gældsregister over Chr. III's Gæld[1]), deriblandt 42 Poster paa tilsammen 164 000 Mark til holstenske Adelige med Renter 6, 7 og 8 (een Post) Procent, gennemsnitligt 6,3 %, desuden 21 Poster paa tilsammen 31 000 M. tilsyneladende midlertidige Laan, en Del uden Rente, af hvilke der fremtidigt loves 6 %, endvidere 80 000 M. til private tyske Kreditorer, næsten udelukkende à 6 %, og 94 000 M. til udenlandske Fyrster uden Rente, og endelig 3 Poster paa tilsammen 24 000 M. mod brugeligt Pant. Forrentningen af Chr. III's Gæld var saaledes omtrent den samme som den ved Fr. I's Gæld, den i Mellemtiden indførte Reformation har ingen Forandring medført. Det kan ikke af Gældsregistret ses, naar Laanene er stiftede, men de fleste maa antages at være stiftede efter 1532, og der findes sammesteds nogle Opgørelser over paa forskellige nævnte Tidspunkter optagne Laan, saaledes laante Kongen 1537 hos holstenske Adelsmænd elleve Beløb til 6 % og et til 7 %, og i de fire følgende Aar fik han sammesteds femogtyve Laan til 6 % og to til 7 %. De forannævnte Laan er alle fra holstenske eller tyske Kreditorer, Kongen har ifølge de i danske Kancelliregistranter 1535—50 noterede Laan ikke rejst mange Penge i Danmark før 1539, og de faa optagne Laan er mod brugeligt Pant, men 1539 og navnlig 1540—42, under de truende Forhold overfor Sverrig og senere Krigen mod den tyske Kejser, laante Kongen betydelige Beløb her i Landet, de fleste mod brugeligt Pant, men dog ogsaa en Del, fjor-

[1]) Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1871, Pag. 36.

ten Poster paa tilsammen ca. 10 000 Daler, mod Rente, som stadigt er 5 %, ligesom Kongen ogsaa overalt anvender denne Rentefod, hvor Lensafgifter nedsættes som Følge af Ydelse af Laan til Kronen, og den samme Rente betaler han 1541 af sin Gæld til Gustav Vasa.

Om den af Kongen 1536—46 anlagte Rentefod gælder saaledes, at han hos en Del Fyrstevenner havde opnaaet rentefrie Laan, maaske af politiske Grunde, og at han i Holsten stadigt gav ca. 6 %, men dog ikke var bange for at gaa til 7 og 8 % (Hertugdømmernes gængse Rentefod var paa denne Tid 6 og 6¼ %). I Danmark gik Kongen ikke over 5 %, men de fleste af hans her i Landet optagne Laan var mod brugeligt Pant; jeg skal senere komme nærmere ind paa saadanne Laans Forrentning.

Af danske Gældsbreve mellem private Personer fra disse Aar findes der meget faa bevarede eller omtalte, som jeg, da de varierer meget i Henseende til Rentens Højde, alle skal anføre.

1537, Fru Begge Eriksdatter til ?, 300 M. à 7 %[1])
1540, Borger i Svendborg til Klavs Hugger, 150 M. à 16 %[2])
1542, Jørgen Gyldenstjerne til Gert Bryske, 400 M. & 200 Rd. à 7 %[3])
1542, Otto Gyldenstjerne til hans Broder Magnus G. 1120 Gylden à 5 %[4])
1543, Borgerenke til Knud Rud, 10 M. & 10 Rd. à 10 %[5])
1545, Anders Bilde til Eskild Gøye, 1000 M. à 5 %[6])
1546, Borger i Bogense til Anders Hansen, 90 M. à 13 %[7])
1546, Borger i Randers til Albrit Gøye, 100 M. à 6 %[8])
1546, Bent Bille t. Ida Gøye 200 Gylden à 5 %[9])

---

[1]) Beckers Optegnelser, det kongelige Bibliothek.
[2]) K. o. R. D. 1545—54, Pag. 141.
[3]) Adelen i Danmark, simple Gældsbreve, Fasciculum 21 c.
[4]) Langebeks Diplomatorium 1542 ½.
[5]) Wedel Simonsen: de danske Ruder, Pag. 113.
[6]) Adelen i Danmark, simple Gældsbreve, Fasciculum 21 c.
[7]) K. o. R. D. 1545—54, Pag. 172.
[8]) K. o. R. D. 1554—58, Pag. 78.
[9]) Langebeks Diplomatorium 1546.

1546, Malmø By optager bl. a. for at bygge et Raadhus 6 Laan hos Adelige paa tilsammen 3350 Rd. à 5 %[1])

Desuden findes i Langebeks Diplomatarium omtalt en halv Snes Laan mod brugeligt Pant fra disse Aar. I et af disse, et Laan af $^{8}/_{6}$ 1545 fra Universitetet til Henrik Smaasvend paa 200 M., hvor der gives en Gaard til „et fast frit brugeligt Pant", hedder det, at Debitor aarligt skal give Universitetet 20 M. indtil de 200 M. er indløste, og senere kaldes de 20 M. for „aarlig Rente". Skønt Pantet kaldes brugeligt, troer jeg efter Sammenligning med et andet af Universitetets Laan af $^{9}/_{2}$ 1544, der sikkert er mod brugeligt Pant, at dette er et Pengerentelaan — altsaa à 10 %.

Med det lille Materiale og de ufyldestgørende Oplysninger om Laanenes Art og Sikkerhed lader der sig ikke sige meget om Renten i disse Aar. Den varierer som det vil ses mellem 5 og 16 %, om det 5%'s Brev af 1545 skal bemærkes, at Dogmet om Rentens Utilstedelighed kan have været medvirkende ved Rentefodens Fastsættelse, dette Gældsbrev er nemlig det foran Pag. 31 omtalte. Man kan dog af det forhaandenværende Materiale konstatere, at man virkelig benyttede sig af Rentefriheden til aabenlyst at aftale høje Renter, og saadanne blev ikke anset for utilstedelige, de to Breve med 13 % og 16 % Rente har været for Domstolene, uden at der fra nogen Side er bleven gjort Bemærkning over den høje Rente.

Fra Hertugdømmerne foreligger der fra denne Periode et langt fyldigere Materiale. Fra Byen Husum findes der fra Aarene 1536—1650 flere hundrede forrentelige Laan optegnede[2]). I den her behandlede Periode er $6^{2}/_{3}$ % den almindeligste Rente, 6 % træffes ogsaa, og i to Tilfælde, begge fra Aar 1543, er Rentefoden 5 %. Sikkerden er udelukkende hypothekarisk, af og til forbunden med Kaution; de to 5 % Laan er Kirkepenge, som maaske af gammel Vane fra den

---

[1]) Langebeks Diplomatorium 1546.

[2]) Statsarchivet i Slesvig: P. Urkunden der Stadt Husum.

katolske Tid endnu udsættes til denne Rente; men baade før og efter 1543 udsættes Kirkepenge til den i Byen ellers gængse Rentefod. I *das zweite Kieler-Rentenbuch*[1]) findes fra Aarene 1538-46 40 Laan mod hypothekarisk Sikkerhed, alle bærende 6 eller $6^1/_4$ % Rente undtagen et à 8 % og et, der tilsyneladende forrentes med ca. $8^1/_2$ %; men om hvilket Udgiveren af *das Rentenbuch* antyder den nærliggende Mulighed af en Fejlskriven, hvorfor dette Laans Rente snarest er ca. 6 %. Alle Laan fra *Rentenbuch* er Rentekøb, ɔ: Prioritetslaan uopsigelige fra Kreditors Side, et Forhold, der kunde antages at bevirke en højere Rente end ved de ogsaa fra Kreditors Side opsigelige Laan; det er dog tvivlsomt om man dengang har ræsonneret saaledes; i Flensborg var paa denne Tid baade almindelige Underpantelaan og Laan i Form af Rentekøb i Brug; men der ses ikke at have været nogen Forskel i Forrentningen af de to Slags Laan. I *Diplomatarium Flensborgense* findes fra Aarene 1536—58 39 Realkreditlaan, omtrent ligemange Rentekøb og almindelige Underpantelaan, af de første er 13 Stk à 6 ell. $6^1/_4$ % og 8 à 5 %, for de sidstes Vedkommende er Tallene henholdsvis 10 og 8. Femprocentslaanene er saaledes forholdsvis lidt stærkere repræsenterede blandt de almindelige Underpantelaan end blandt Rentekøbene; men herved maa ogsaa bemærkes at alle de Udlaan af Kirkepenge, som er opnoterede, er sket som almindelige Underpantelaan, og da Kirkepenge gennemgaaende udsættes til lavere Rente end private Penge — et Forhold, der for Flensborgs Vedkommende skal paavises i en anden Periode — vil den Omstændighed, at Kirkepengene alle findes blandt de almindelige Underpantelaan, bevirke at disses Gennemsnitsrente bliver lavere. Af de 8 Stk. almindelige Femprocents-Underpantelaan er de 7 Kirkepenge, medens der blandt de 10 Sexprocents-Underpantelaan kun findes 2, som er Kirkepenge.

---

[1]) Mitttheilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, 21de Hefte.

I de her behandlede Aar 1536—46 har jeg fra Byerne Flensborg, Slesvig, Tønder, Itzeho og Crempe truffet paa ialt en Snes Laan, hvoraf 1 à 10 %, 16 à 6, 6¼ ell. 6⅔ % og 3 à 5 % (hvoraf to Kirkepenge i Flensborg).

1547—57.

Ved Forordningen af 1547 forbød Chr. III højere Rente end 6¼ % p. a., den mange Steder i Hertugdømmerne almindelige Rentefod. Kongen selv benyttede ikke denne Rente, som foran nævnt havde han hidtil mest givet 6 % i Hertugdømmerne og 5 % i Danmark, og herved forblev han sin Regering ud, men de fleste af Kongens danske Laan var forøvrigt mod brugeligt Pant.

For private danske Gældsbreves Vedkommende er Materialet stadigt meget lille, Panteprotokoller o. lign., som forekommer fra Hertugdømmerne, findes ikke bevarede fra Kongeriget, alt hvad jeg har truffet paa er en Snes Gældsbreve, næsten alle mellem Adelige, hvoraf et af 1556 bærer 8 %, sex bærer 6 % og tretten 5 %, desuden ses Frue Kirke i København 1554 at have laant 300 Rd. til 5 % og Johan Friis'es Universitetslegat af 1555 udsættes til 5 % hos Borgmester og Raad i København. Endvidere anbringes der hos Malmø By i disse Aar en halv Snes Gange Børnepenge til 5 %.

Trods Tilladeligheden af 6¼ % har jeg saaledes slet ikke set denne Sats anvendt, 5 % er den overvejende Rentefod, men 6 % træffes dog jævnligt ved rent private Laan.

Af det lille Materiale kan der intet sluttes om, hvorvidt der 1554 udkom en Renteforordning der nedsatte den lovlige Rentefod til 5 %, baade før og efter 1554 træffes 6 %'s Laan.

Set paa Baggrund af det foreliggende Materiale er der ikke synderligt at indvende imod Chr. III's *Discontonedsættelse* i 1554 eller 1557; men medens man ved Lovfæstelsen af Rentefoden i 1547 havde fulgt den i de med Danmark saa nær

forbundne Hertugdømmer almindelige Rentefod, saa havde den nye lovlige danske Rentefod den uheldige Side, at den var lavere end den i Hertugdømmerne mest almindelige, ganske vist forsøgte Kongen ogsaa at indføre 5 %'s Foden i Dele af Hertugdømmerne, men dette mislykkedes. I Hamborg, der stod i nær økonomisk Forbindelse med Hertugdømmerne, var Renten ved Midten af 1550erne snarest stigende; denne By kunde 1536—53 næsten stadigt faa Laan til 5 %; men i Aarene 1554—63 maatte den lige saa ofte give 6 % som 5 %[1]).

Hovedaarsagen til at man nedsatte den lovlige Rente fra $6^1/_4$ til 5 Procent maa vistnok søges i Chr. III's foranomtalte Enquête angaaende Aagerspørgsmaalet, i hvilken Melanchton og formodentlig ogsaa de andre tyske Lærde, der overhovedet vilde gaa med til at tillade Rente, i Overensstemmelse med de tyske Rigsloves Tilladelse af 5 % ved Rentekøb, tilraadede denne Sats. Økonomiske Motiver til Renteforandringen lader sig dog ogsaa tænke; Chr. III har som overvejende Laantager ganske naturligt helst set en lav Rentefod, og 1550erne var i politiske Henseende rolige Aar, Kongen optog kun faa Laan, og Landets økonomiske Forhold var sikkert i god Bedring, hvorpaa ogsaa det forholdsvis ringe Antal Gældssager i Herredagsdombøgerne fra disse Aar tyder. Paa den anden Side havde den her i Landet omkring 1540 begyndte Prisstigning som Følge af de store Ædelmetaltilførsler til Evropa først ret taget Fart efter 1550, et Forhold der under moderne Forhold vilde give Tendens til Rentestigning; men hertil maa bemærkes, at Aarsagen til dette Nutidsfænomen ligger deri, at det private Initiativ, naar Priserne stiger, kaster sig over de økonomiske Virksomheder, der som Følge af Prisstigningen lover særlig godt Udbytte, og den heraf følgende Efterspørgsel efter disponibel Kapital driver Renten i Vejret. Dengang levede imidlertid alle Mennesker under helt andre bundne Forhold, der ikke tillod nogen Tilstrømning til en-

[1]) Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg.

kelte Erhverv for at gribe de der opdukkende Chancer, og de, der kunde gøre det, fordi de iforvejen sad i de Bedrifter, der som Følge af Prisstigningen blev mere rentable, var sikkert ikke saa hurtige i Vendingen til at forcere Virksomheden som nu, og i Samklang hermed mener jeg først senere at kunne spore en Paavirkning af Rentefoden som Følge af Prisniveauets Stigning. Det ringe Antal Gældssager i denne Periode sammenlignet med senere ligeledes gode Aar tyder ogsaa paa ret stillestaaende Tider i økonomisk Henseende, hvor der ikke lagdes videre Beslag paa Kredit.

Til Belysning af Rentefoden i Hertugdømmerne 1547—57 følgende. I Husum er Laaneforholdene stadigt som under forrige Periode omtalt, $6^2/_3$ % er den almindeligste Rentefod, foruden den træffes kun 6 %, og i et Tilfælde fra 1549 er Laanet mod brugeligt Pant uden anden Omtale af Forrentningen. I *das zweite Kieler Rentenbuch* omtales 51 Laan, hvoraf 1 à $6^2/_3$ %, 41 à 6 % og 9 à 5 ell. $4^3/_4$ %, ved disse Rentekøb er Forrentningen saaledes noget lavere end i den foregaaende Periode. I *das Kieler Denkelbook*[1]) omtales to 6 %'s Laan fra den Tid, og andetsteds ses Kirkepenge 1549 i Kiel udsatte til 6 %. Fra Kieler Omslaget, der senere udmærkede sig ved særlig høje Renter, har jeg fra denne Periode truffet tre Laan, hvoraf to mellem holstenske Adelige, alle à 6 %.

Klostret i Bordesholm udlaaner 1552—79 en Del Kapitaler til 5 %.[2])

I *Diplomatarium Flensborgense* findes fra denne Periode 30 Laan nævnte, deraf et stort Legat, der kun synes at give 4 %, 11 à 5 %, hvoraf 4 er Kirkepenge, 15 à $6^1/_4$ %, hvoraf 2 er Kirkepenge og endelig et Kautionslaan bærende 13 % Rente — de øvrige Laan er alle Realkreditlaan.

Endvidere har jeg truffet paa en Snes Laan fra Slesvig, Itzeho og Crempe alle à 6—$6^1/_4$ %, og 1550 viser Regn-

[1]) Mitttheilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, 24de Hefte.

[2]) Diplomatarium Bordesholmense.

skabsbog for Bøl Kirke i Angel, at dens Penge var udlaante til $6^1/_4$ %[1]).

Med Hensyn til Betydningen af den lovlige Rentefods Højde skal bemærkes, at det bl. a. af Herredagsdombøgerne fremgaar, at den her i Landet mest benyttede Laaneform indtil Slutningen af 1550erne var Laan mod brugeligt Pant, og saalænge dette var Tilfældet var den lovlige Rentefods Betydning ikke saa gennemgribende, forudsat at den samme Rentefod ikke ogsaa fordredes lagt til Grund ved Laanene mod brugeligt Pant. I Renteloven, Koldingske Reces § 66, siges der ikke noget om Rentefoden ved Laan mod brugeligt Pant, den omhandler kun Udlaan paa Rente, hvorunder Laan mod brugeligt Pant næppe falder. De af mig udregnede Forrentninger af Kronens Laan mod brugeligt Pant i 1560erne tyder heller ikke paa, at man ansaa Lovens Paabud om ikke at overskride 5 % p. a. for gældende ved denne Slags Laan. I Hertugdømmerne, hvor der blev lovgivet om Forrentningen af Laan mod brugeligt Pant, ses det ikke i de paagældende Anordninger udtalt, at de almindelige Rentelove maatte anses for gældende ogsaa ved denne Slags Laan, i en af Forordningerne tillades det som nævnt at tage 8 % p. a. af Laan mod brugeligt Pant. Med Undtagelse af et Tilfælde fra 1682 har jeg ikke truffet paa nogen Udtalelse om, at Lovens Rentefodsbestemmelser ansaas for bindende ved Laan mod brugeligt Pant; men efterhaanden som den lovlige Rentefod voxede ind i Folks Bevidsthed som den eneste passende Forrentning, maa den naturligt være bleven en Slags Norm ogsaa for Forrentningen af disse Laan, og det er under dette Synspunkt, at jeg mener, man maa betragte de efter 1660 jævnligt forefaldende Tilfælde, i hvilke Kreditor af det brugelige Pant skal oppebære 6 % aarlig Rente af Laanet, medens Resten af Indtægten skal være Afdrag. I det nævnte Tilfælde af 1682 dømmes en Kreditor, der trods modtagne Afdrag har beholdt hele det

[1]) Rørdam: Historiske Samlinger & Studier, Pag. 526.

brugelige Pant, til at nedskrive sit Resttilgodehavende med Forskellen mellem Pantets aarlige Skyld og Renten af Restgælden, beregnet after 6 % p. a.[2]) Tilfældet er imidlertid fra Bornholm, hvis afsides Beliggenhed muliggør en fra det øvrige Lands afvigende Opfattelse af dette Spørgsmaal, en Mulighed, der er saa meget mere sandsynlig, som Domstolene dersteds paa samme Tid ogsaa indtager en Særstilling i Henseende til Forstaaelse af den lovlige Rentefod.

Da Laan mod brugeligt Pant indtil 1560 var den mest anvendte Kreditform her i Landet, som ogsaa jævnligt træffes langt senere, og da alle Kongerne i hele den her behandlede Periode, saasnart Statens Pengebehov blev særlig stærkt, i høj Grad benyttede denne Laaneform, skal jeg her dvæle lidt ved den, og fremstille, hvad der kan ses om disse Laans Forrentning, uden Hensyn til at Materialet er fra et Tidspunkt, Fr. II's Regering, som vi ellers ikke er kommen frem til.

Betingelsen for at kunne udregne Forrentningen af det mod brugeligt Pant ydede Laan er, at man nøjagtigt kender den Indtægt, som Pantet afkaster, og dennes Pengeværdi. Hyppigt anføres der nu slet ikke noget om Pantets Indtægter, og selv hvor der, som det ofte er Tilfældet, nævnes, hvormeget det pantsatte Gods *skylder,* giver dette ikke noget sikkert Holdepunkt for Forrentningen. Dette ligger i forskellige Omstændigheder; vort Kendskab til Varepriserne dengang er mangelfuldt, og man kan ikke i de enkelte Tilfælde vide noget om, hvilke andre Indtægter og Fordele Pantet afkastede, t. Ex. Indtægter af Skov og Fiskeri, Arbejdspræstationer, Jagt, Bopæl o. a., hvorom nærmere nedenfor. Pantets Beliggenhed i Forhold til Kreditors Bopæl maa ogsaa have spillet en Rolle. At man ikke faar det rette Begreb om Forrentningen ved blot at udregne Forholdet mellem Jordskylden og Laanet, tyder t. Ex. en Tilladelse af 1607 til Universitetet paa, ved hvilken dette fik Lov til at afhænde den det tilfaldende Jordskyld for 40 Gange denne. Dette svarede til en Rentefod af

---

[1]) Bornholms Landstings Justitsprotokol 1671—83, Fol. 303.

kun $2^1/_2$ % paa et Tidspunkt, da denne ellers var 6 %, og tilmed angaves som Grund til Tilladelsen, at Universitetet havde ondt ved at faa Jordskylden ind, Rentefoden skulde altsaa havde været endnu lavere end $2^1/_2$ %, hvis man regnede Jordskylden for Panthavers eneste Indtægt af det pantsatte.

De brugelige Panter, hvis Indtægter vi bedst kender, er Kronens Ejendomme, Lenene, paa hvilke der til forskellige Tider, saaledes af Fr. II under Krigen med Sverrig, rejstes meget store Laan. Uagtet der er udarbejdet en fuldstændig Opgørelse over Lenenes visse Indtægter paa denne Tid[1]), kan jeg dog ikke heraf udregne med blot nogenlunde Nøjagtighed de derpaa ydede Laans Forrentning — af følgende Grunde: 1) Lenenes Indtægter bestod for den langt overvejende Del i Naturalier, hvis Priser paa denne Tid ikke er synderlig omhyggeligt fastslaaede, undtagen Kornpriserne. Forinden vi faar Prisudregninger, byggede paa et langt større Materiale end det af Scharling i „Pengenes synkende Værdi" benyttede, vil Omregning af Naturalieydelser til Pengeværdi være meget usikker, undtagen hvor Ydelserne udelukkende bestaar i Korn, hvilket er ret sjældent ved Jordegods. 2) Foruden Lenenes visse Indtægter var der de saakaldte uvisse Indtægter, Indfæstning, Sagefald, Vrag o. a., der var meget varierende, og over hvilke der ikke findes Overslag. 3) Endvidere er der en ikke uvæsentlig Del af Godsernes Indtægter, som slet ikke nævnes, nemlig Arbejdspræstationerne fra Bøndernes Side. 4) Paa den anden Side fik Panthaveren af Kronens Len Forpligtelser, dels administrative og dels til at gøre Krigstjeneste, hvis Bekostning ikke lader sig vurdere nu; ligeledes havde Panthaver ofte Pligt til at huse Kongen og hans Folk, *Nathold* og *Borgeleje*, og Kendskabet til disse Forpligtelsers Omfang er ufuldkomment. 5) Og endelig kunde der under Formen Pantelaan jævnligt skjule sig en Gunstbevisning fra Kongens Side.

---

[1]) Ersliv: Danmarks Len og Lensmænd.

For private Pantelaans Vedkommende gælder de tre førstanførte Momenter samt nogle andre foran berørte.

Medens man ikke nu kan udfinde den ved disse Pantelaan anlagte Rentefod, saa er der Omstændigheder, der tyder paa, at man i Kancelliet søgte at sætte et vist Forhold mellem Laanets Størrelse og de derfor overdragne Panteindtægter, navnlig den meget hyppigt forekommende Bestemmelse om, at Panthaver skal yde en vis Afgift i Penge eller Varer. Noget klart Overblik over det pantsatte Godses Indtægter har man dog ikke altid haft, som følgende Bemærkning i et Pantebrev af $^{18}/_{1}$ 1566[1]) tyder paa, ved hvilke fem Gaarde, hvis Landgilde opregnes, pantsættes for 500 Daler: „Og derſom de fem Gaarde ydermere kunne forrente end de 500 Daler, ſkal Kru K. K. udi Fremtiden forſtrække os (Kronen) derpaa flere Penge, naar paaeſkes". Kunde Datiden ikke udregne, hvormeget de fem Gaarde gav Panthaver i Rente, er der næppe meget Haab om at kunne gøre det nu.

Hvis man med de hos Scharling angivne Priser omregner Lenenes visse Indtægter i Penge og sammenholder disse Beløb med de tilsvarende Pantesummer, bliver dette Forhold meget forskelligt ved de forskellige Len, t. Ex. kan nævnes Indtægterne af to Smaalen, Klejnstrup og Viskum, der hver pantsattes for 500 Daler omtrent samtidigt; det ene Lens visse Indtægt var 2 M., 15 Tdr. Rug og 6 Tdr. Byg, det andets var 9 M., 12 Tdr. Rug, 15 Tdr. Byg, 24 Tdr. Havre, 1 Td. Smør og 6 Svin.[2]) Udregnet efter Scharlings Priser bliver de to Lens visse Indtægter henholdsvis 20 Daler og 56 Daler, medens de var givet til brugeligt Pant for det samme Beløb, saa at de to Laans Forrentning udregnet paa denne Maade vilde blive henholdsvis 4 % og 11 %; men som foran udviklet, vil sandsynligvis intet af de to Procenttal svare til det virkelige Udbytte af Pengene.

Der er et Forhold, der viser, at selv om man muligvis i Kancelliet har kendt de Indtægter, som de pantsatte Len

[1]) Pantebogen, Fol. 169.

[2]) Erslev: Danmarks Len og Lensmænd, Pag. 113, 127, 186 & 190.

kunde afkaste, saa har man dog ikke strængt holdt paa et bestemt Forhold mellem Laanenes Størrelse og de Indtægter, som Laangiver kunde vente at faa af de paagældende Panter. Der sigtes hermed til de talrige Tilfælde, i hvilke Panthaverne forhøjede de Laan, som de havde ydet Kronen mod brugeligt Pant, uden at Panterne blev forstørrede, eller Panthavernes Indtægter deraf kan ses at være bleven forøgede. Dog skal bemærkes, at der jævnligt forekom Tilfælde af Forhøjelser af Pantesummer, samtidig med hvilke Panthavernes Indtægter forøgedes, oftest ved at der blev givet Fritagelse for Afgifter eller Præstationer, og saadanne aarlige Afgiftsnedsættelser bestemtes da ofte saaledes, at de androg 5 % af Pantesummernes Forhøjelser.

Under Chr. III træffes en Del saadanne Forhøjelser af Pantesummer, og under Fr. II's Krig med Sverrig bliver de meget almindelige navnlig i Aarene 1567 og 1568. I disse to Aar laante Kongen ifølge Kancelliets Brevbøger henholdsvis ca. 106 000 Daler og ca. 76 000 Daler mod brugeligt Pant og heraf var henholdsvis ca. 50 000 og ca. 39 000 Daler, eller omtrent Halvdelen, Forhøjelser af Pantesummerne, uden at Panthavernes Indtægter af Panterne undergik større Forandringer. Disse store Forhøjelser af Pantesummerne, der for Kongen væsentlig stillede sig som rentefri Laan, faldt umiddelbart efter Peder Oxes Hjemkomst og Indgriben i Finansstyrelsen, og de afgiver Vidnesbyrd om dennes gode Forstand paa Pengevæsenet. Som Exempel paa disse Forhøjelsers Størrelse kan anføres, at Jungshoved Len[1]) før 1563 var pantsat for ca. 1100 Daler, nævnte Aar forhøjedes Pantesummen med 2000 Daler, 1567 med 4000 Daler og igen Aaret efter med ca. 1000 Daler, uden at Betingelserne forandredes, og Godset synes ikke at være bleven „overprioriteret"; thi 1571 overtog Peder Oxe Pantet for de ca. 8100 Daler, og beholdt det som brugeligt Pant i tre Aar.

---

[1]) Erslev: Danmarks Len og Lensmænd, Pag. 81.

Disse hyppige og betydelige Forhøjelser af Pantesummerne viser, at man af Forholdet mellem Pantesum og Pantets Indtægter ved Kronens Len ikke tør drage nogen Slutning angaaende den gennemsnitlige Rentefod ved Laan mod brugeligt Pant; derimod tør man nok deraf formode, at Panthaverne ofte opnaaede en glimrende Forrentning af deres Laan til Kronen, og herpaa tyder ogsaa Adelens Villighed til at yde Laan mod brugeligt Pant.

Der findes imidlertid en Art brugelige Panter, om hvis Nettoindtægter der ikke kan herske den samme Usikkerhed, som har bevirket, at jeg har ment at maatte bortse fra Forsøg paa Udregning af Rentefoden ved Laan mod brugeligt Pant af fast Ejendom. Det drejer sig om de under Fr. II's Krig med Sverrig af Kronen optagne Laan, ved hvilke der gaves Kongetiender som brugeligt Pant; denne Art Pantsættelser træffes ikke før Krigen, og det befales snart efter Krigens Ophør, at disse Laan skal indfries. Disse Laaneforretninger kan derfor antages at afgive gode Exempler paa de Betingelser, som Kronen accepterede for at rejse Penge under Krigen. Grundene til, at jeg mener, at man tør anse Forholdet mellem de pantsatte Tienders anslaaede Indtægt og de derpaa laante Beløb for et Maal for Pantesummens Forrentning; medens jeg ikke mener at turde bygge paa det tilsvarende Forhold ved Pantsætning af Kronens Len er følgende.

Hver enkelt Kongetiendes Indtægt er i en Opgørelse fra 1572 [1]) og i „Thiende-Bogh. 1591—1654 [2]) anslaaet til en aarlig Kornydelse, for hvilken de ofte bortfæstes, og da Kornpriserne fra denne Tid er nøjagtigt kendte, falder ved de her omhandlede Pantsættelser den foranpaapegede Vanskelighed ved en korrekt Udmaaling i Penge af Pantets Indtægter bort. Usikkerheden ved Beregningen af Pantets Indtægter som Følge af de „uvisse Indtægter" falder ogsaa

[1]) Rigsarchivet: 1572. Lister over Tiender, som ere bortfæstede i Ribe, Viborg, Aarhus og Fyens Stifter.

[2]) Rigsarchivet.

bort her dog med den Undtagelse, at Indfæstningssummen ikke altid er nævnt. Hvor der er anført en Indfæstningssum, lægger jeg en Tredivetedel af denne til Tiendens anslaaede aarlige Indtægt, og i de Tilfælde, hvor Indfæstningen ikke er omtalt, men maaske alligevel blev erlagt ved Tiendens Bortfæstning, har jeg derfor regnet med en for lille Indtægt af Pantet, hvorved den udregnede Forrentning af Laanesummen bliver for lav. Den derved opstaaede Fejl bliver imidlertid ret ubetydelig, thi Indfæstningssummen er i alle de Tilfælde, hvor den er nævnt, lig med eller mindre end et Aars anslaaede Indtægt af Tienden, og sandsynligvis stod Indfæstningssummen overalt i omtrent det samme Forhold til den aarlige Tiendeindtægt — en Daler af hver Ørte eller Tønde Korn. Da Indfæstningens aarlige Værdi kan sættes til $^1/_{30}$ af Indfæstningssummen, og da denne er omtrent lig med den anslaaede aarlige Tiendeydelse, vil eventuelle Fejl ved at udelade Indfæstningen af Beregningen bevirke, at Pantets anslaaede Indtægt bliver ca. $^1/_{30}$ mindre, end den skulde have været, og den udregnede Rentefod bliver i disse Tilfælde ligeledes $^1/_{30}$ for lille, en Fejl, der i intet af de behandlede Tilfælde vil udgøre mere end $^2/_3$ % p. a.

Endvidere vil der ved Tienders Pantsættelse ikke have været Tale om, at Panthaver havde Indtægter i Form af Arbejdspræstationer, og paa den anden Side havde Panthaver heller ikke Forpligtelser som de ved Omtalen af Lens Pantsættelse berørte. Da alle de her behandlede Pantsættelser for Laan fandt Sted under Krigens pengeknappe Tider for Statskassen, og da alle Laanene indfriedes faa Aar efter, slutter jeg, at der ikke i noget Tilfælde har været forbundet en Gunstbevisning med Pantsættelserne, men at de alle har været ren Forretning. Medens Lenene ofte var saa store, at der kun kan have været meget faa Reflektanter, der var i Stand til at yde et i Forhold til Lenets Størrelse passende Laan, hvorved Principet om et nogenlunde ensartet Forhold mellem Laanesum og Nettoindtægt af Pantet blev vanskeligt at gennemføre, saa drejer det sig ved de mod Pantsættelse af Tien-

der optagne Laan mest kun om Smaabeløb, og Konkurrencen om Ydelsen af disse Laan har derfor — omend lokalt begrænset — sandsynligvis dog kunnet være ret stor, hvorfor Laanebetingelserne ved disse Laan maaske har været nok saa gunstige for Laantager som ved Laanene mod Pantelen. Ved Kongetiendernes Pantsættelser forekommer ikke noget Tilfælde af Forhøjelse af Pantesummen.

Der kunde tænkes den Indvending mod at anvende Tiendernes anslaaede Indtægter til Beregning af disse Laans Forrentning, at Tienden var en ubestemt Ydelse paa Grund af Høstens forskellige Udfald; men hertil maa bemærkes, at Kronens Tiender i Slutningen af det 16de Aarhundrede i stort Omfang bortfæstes for aarlige Afgifter lig med de Kornindtægter, som de af Kancelliet er anslaaede til, og heraf kan man slutte, at Tienderne plejede at indbringe ikke blot det, de var anslaaede til, men i Reglen mere, thi ellers havde der ikke været nogen Fordel ved at fæste dem for de af Kancelliet anslaaede Indtægter. Følgen af denne Betragtning bliver, at den paa det her omhandlede Grundlag udregnede Forrentning sandsynligvis bliver for lav, den vil gennemsnitligt have stillet sig gunstigere for Laangiver end udregnet.

Ialt omtales der under Krigen med Sverrig i Kancelliets Brevbøger en Snes Pantsættelser af Kongetiender, af hvilke den ene dog ikke synes at være gaaet endeligt i Orden, idet der bemærkes[1]) „dette Brev blev ikke fuldgjort". Af de andre Pantsættelser er de fire blandede Pantsættelser af baade Tiender og Gods for een samlet Pantesum, og af disse kan Forrentningen ved at laane paa Tiender som brugeligt Pant derfor ikke udregnes. Ved de resterende femten Pantsættelser har jeg i det forannævnte Materiale fundet de paagældende Tienders anslaaede aarlige Værdi i otte Tilfælde, i to Tilfælde har jeg kun kunnet fastslaa nogle af de pantsatte Indtægter, og i fem Tilfælde har jeg ikke kunnet konstatere dem.

De otte fuldstændig belyste Tilfælde er følgende:

---

[1]) Rigsarchivet, 1563—82. Pantebog. Fol. 141.

	Anslaaet Indtægt	Pante-sum	Forrent-ning
	Daler	Daler	%
Føylinge Sogn, Thørsting Herred ..	19	80	24
Glæsborg og Ørum Sogne, Nørre Herred	40	200	20
Simested og Skalz Sogne, Rinds Herred	32	200	16
Odder Sogn, Hats Herred	18½	94	20
Gyllinge Sogn, Hats Herred	28½	200	14½
Lomborg Sogn, Skodborg Herred..	27	150	18
Romme Sogn, Skodborg Herred..	19	100	19
Aulum og Giellerup Sogne, Hammerum Herred	60½	350	17

Den anslaaede Indtægt af Junget og Torum Sognes Kongetiender, om hvis Bortfæstning for 100 Daler der synes at have været Tale, var 59 Daler, ɔ: Forrentningen vilde være bleven 59 %. Kuoring, Ørum og Tielle Sogne, Sønderlyng Herred, der sammen med endnu en Sognetiende, hvis anslaaede Værdi jeg ikke har kunnet opspore, var pantsatte for et Laan paa 300 Daler, de tre Tienders anslaaede aarlige Indtægter var 43½ Daler, d. e. 14½ % af 300 Daler. Hørby og Øls Sogne, der sammen med en Gaard var pantsatte for 207½ Daler, var anslaaede til aarligt 10 Daler, d. e. 5 % af Laanesummen. Sønderbæk Sogn, der sammen med en Skov var pantsat for 160 Daler, var anslaaet til 19½ Daler aarligt, d. e. 12 % af Laanesummen. Hansted Sogn, der sammen med et andet Sogn, hvis Indtægt ikke kan findes, pantsattes for et Laan paa 580 Daler, var anslaaet til 48 Daler aarlig Indtægt, d. e. 8 % af Laanesummen.

Som Exempel paa Udregningen af en Tiendes anslaaede aarlige Værdi, skal Gyllinge Sogn i Hads Herred fremdrages. Indtægten af Kongetienden var anslaaet til 8 Ørter Rug, 10 Ørter Byg og 6 Ørter Havre, og Stedsmaalet (Indfæstningen) var 24 Daler. Sognet laa i Aarhus Stift, hvor Kornmaalene var følgende: 1 Ørte Rug = 10 Skpr., 1 Ørte Byg

= 12 Skpr. og en Ørte Havre = 20 Skpr. Tønden havde i Aarhus Stift 8 Skpr. De hos Scharling for den paagældende Periode anførte Kornpriser er 1 Td. Rug: 0,97 Daler, 1 Td. Byg: 0,75 Daler og 1 Td. Havre: 0,46 Daler.

8 Ørter Rug	=	80 Skpr.	=	10 Tdr. à	0,97 Daler	=	9,7	Daler.
10 — Byg	=	120 —	=	15 —	- 0,75 —	=	11,25	—
6 — Havre	=	120 —	=	15 —	- 0,46 —	=	6,9	—
							27,85	Daler.

Hertil kommer Indfæstningen, der var 24 Daler, hvilket kan anslaas lig med en aarlig Ydelse af $^{24}/_{30}$ = 0,8 Daler (bortset fra det Forhold, at hele Beløbet erlægges forud). Tiendens aarlige Indtægt er derfor ialt anslaaet til 28,65 Daler, og denne har man overladt til Yderen af et Laan paa 200 Daler, hvorved denne opnaaede $14^1/_2$ % i Rente af sine Penge.

I de otte fuldt udredede Tilfælde varierer Forrentningen af Pantelaanene fra $14^1/_2$ til 24 %, og er gennemsnitligt $18^1/_2$ %. I de fire Tilfælde, i hvilke jeg kun har kunnet udregne en Del af Panternes Indtægter, har disse svaret til Forrentninger fra 5 til $14^1/_2$ %, men de fulde anslaaede Indtægter og Forrentninger har altsaa været højere. De udfundne anslaaede Forrentninger synes mig ikke at være højere, end man kunde vente i en Tid, da Indsigten i Pengesager var forholdsvis uudviklet, og paa et Tidspunkt, da Staten var i Pengetrang. Forskellen i de Forrentninger, som de forskellige Laangivere opnaaede, er ikke større, end at det dog kan formodes, at Kancelliet søgte at holde en nogenlunde ensartet Forrentning af de Laan, der optoges mod brugeligt Pant, naar dette var en Tiende, og herpaa tyder ogsaa den Omstændighed, at Pantsætningen af Junget og Torum Sognes Kongetiende, der vilde have givet Laangiver den extraordinært høje Forrentning af 59 % p. a., blev annuleret.

Resultatet af min Undersøgelse er da, at Regeringen ved Optagelsen af Laan mod brugeligt Pant, naar dette var en

Kongetiende, ikke overholdt Renteloven, men faktisk bød en Forrentning, som den selv anslog til at være gennemsnitligt 3—4 Gange saa høj som den lovlige Rentefod, og som bemærket var den Forrentning, som Laangiverne opnaaede sandsynligvis endnu højere. Der foreligger ikke nogen Grund til at antage, at Regeringen var mere nøjeregnende ved andre Laan mod brugeligt Pant. Selv om private, der rejste Laan paa denne Maade, sandsynligvis var mere paa deres Post for ikke at komme til at betale blodige Renter, saa kan det dog af Regeringens Holdning overfor saadanne Laans Forrentning formodes, at man ved den Slags Forretninger mellem private heller ikke tog Hensyn til Renteloven.

1558—1580

I det foregaaende er vi allerede kommen ind paa Forholdene i denne Periode. Forrentningen af Kronens Pengerentelaan var under Fr. II omtrent som under Forgængeren; ved Laan i Hertugdømmerne betaltes 6 %, med Undtagelse af nogle faa Laan til 5 % under Begyndelsen af hans Regering, de indenlandske Laan var mest mod brugeligt Pant, men hvor der beregnedes Renter var det altid 5 %, og herved blev Fr. II under hele sin Regering, hvilket fremgaar bl. a. af de opbevarede Omslagsskriveberetninger[1]) og af Kancelliets Brevbøger; kun en enkelt Gang under Krigen ses Kongen at have ladet tilbyde en dansk Kreditor 6 eller 7 %, dersom vedkommende vilde lade et Laan paa 3000 Daler blive staaende, og da Kongen 1579 vilde tilbagebetale et Laan fra Krigens Tid med 5 %, men Kriditrix oplyste, at hun selv havde maattet give 6 % af Pengene, betalte Kongen ogsaa 6 % i Rente. Hos udenlandske Fyrster opnaaede Fr. II ikke saa gunstige Betingelser som hans Fader, ved Syvaarskrigens Begyndelse fik han store Laan hos Kurfyrsten af Sachsen, rentefrit i to Aar, men derefter skulde der gives brugeligt Pant,

[1]) Rigsarchivet.

og en anden tysk Fyrste skulde have 6 % p. a. I Danmarks Riges Historie staar der, at Fr. II under Krigen med Sverrig tilbød at betale indtil 17 % Rente for Laan; desværre er det ikke lykkedes mig at udfinde, hvad der ligger til Grund for denne Bemærkning, medmindre den skulde referere sig til et Brev fra Enkedronning Dorothea,[1]) hvori denne 1563 skriver til Fr. II, at hun har hørt forskellige kedelige Ting, bl. a. at Statholder Henrik Rantzau er rejst til Nederlandene og optager Penge til Kongen til 17 % Rente. Noget saadant Laan har jeg intet andet Sted set omtalt, og Enkedronningens Udtalelser har formodentlig været baserede paa et falskt Rygte. Men som foran paavist kostede de Laan, for hvilke der gaves Tiender til brugeligt Pant gennemsnitligt noget lignende og undertiden mere, og Laanene mod andet brugeligt Pant har næppe været billigere, og vi ser da det underlige Forhold, at Kongen her i Landet under Krigen kunde laane til 5 % uden Sikkerhed, men maatte give langt mere ved en anden Laaneform, hvor der ydedes fortrinlig Sikkerhed; intet Under, at han kunde rejse 2—3 Gange saa mange Penge mod brugeligt Pant som mod Rente. Om Fr. II's indenlandske Gældsbreve — hvor der ikke gives brugeligt Pant — skal bemærkes, at der i dem langtfra altid tales om Rente, i Reglen loves der blot skadesløs Betaling, men dette betyder vistnok paa denne Tid, naar det ikke drejer sig om et helt kort Laan, at der skal gives 5 % p. a. i Rente. Vi skal senere se nærmere paa det ofte forekommende Løfte om skadesløs Betaling.

Medens, som omtalt, den paastaaede Forordning af 1554 ikke synes at være trængt igennem, saa blev 5 %'s Rentefoden efter Recesserne af 1557 og 1558 sikkert den overvejende ved Pengerentelaan her i Landet i den følgende Snes Aar, og Tidsrummet 1558—80 kan betegnes som Femprocentsperioden. Endnu i 1557 ses Christoffer Gyldenstjerne at have laant 200 Daler af Hans Palm til 6 %, men Aaret efter giver han kun 5 % af et Laan fra den samme Laan-

[1]) Geheimearchivets Aarsberetninger I Pag. 151.

giver;[1]) Sexprocentslaan mellem danske træffes næsten ikke før 1571; men derefter bliver de mindre sjældne, og forsaavidt som Lovens Paabud saaledes virkelig en Tid synes at være bleven fulgt, maa Rentefodsforandringen af 1557 siges at have været berettiget, medmindre den bevirkede, at Laan, der ellers vilde være bleven afsluttede som sexprocents Pengerentelaan, nu ordnes som Laan mod brugeligt Pant, hvilket imidlertid ikke lader sig udrede. Den langvarige Krig med Sverrig, der anspændte Statskassen til det yderste, synes saaledes ikke at have fordyret Krediten Mand og Mand imellem. Som Aarsager hertil kan anføres, at Krigen ikke førtes paa denne Side Sundet, og at de høje Skatter dog i nogen Grad maa være bleven opvejede ved en stærk Efterspørgsel til stigende Priser efter Landbrugsprodukter til Krigsmagtens Forsyning, og endelig lagde Krigen sikkert en Dæmper paa det private Forbrug og paa Initiativet til nye Foretagender, hvilket efter Krigen blussede kraftigt op.

Ogsaa fra denne, den mest lovlydige Periode, træffes dog mange Overskridelser af Rentebestemmelsen; som anført er Sexprocentslaan ikke ualmindelige i 1570erne, og jeg har truffet paa en Del tilslørede Renteoverskridelser.

1563 pantsættes en Gaard i Viborg for et Laan paa 50 Daler, og Laantager beholder Gaarden mod at betale 4 Daler aarligt[2]); her skjules den ulovlige Rente under et Lejemaal; 1571 kan Odense By ikke betale en Varegæld paa 84 Mark, og Kreditor faar da et Stykke Jord til brugeligt Pant, som han iforvejen var Lejer af for 7 Mark og 9 Skilling aarligt, man kan henregne denne Forretning til de almindelige Laan mod brugeligt Pant; men der er dog den Forskel, at Pantets Indtægt iforvejen var saa at sige fixeret, saa at den Forrentning, der aftaltes, ganske aabenlyst var ca. 9 %. Den franske Gesandt i Danmark, *Charles Dancey*, kom, begrundet paa at han ikke fik sin Gage hjemmefra, i Gæld her i Landet baa-

[1]) Rigens Dombog 1559—66, Pag. 199.

[2]) Beckers Optegnelser: Rente.

de til Kongen og til private, og han skriver 1575 og 1580, at han i henholdsvis fem og elleve Aar har maattet betale 12 % aarligt af sin Gæld.[1])

I Hertugdømmerne var Rentefoden i denne Periode højere end i Danmark. I Husum By er 6 %'s Foden indtil 1570 næsten eneraadende, derefter bliver 6¼ % hyppigst; det anføres nu af og til, at der findes en forudgaaende Behæftelse af Ejendommen; men dette influerer aldeles ikke paa Rentefoden. Fra Landdistrikterne omkring Husum haves nu ogsaa en Del Optegnelser,[1])Renten er her mere varierende 6 og 6¼ % er dog ogsaa her overvejende, men baade 5 og 7 % træffes og et Tilfælde af 4½ %. „Das zweite Kieler Rentenbuch" har fra Aarene 1558—80 henved hundrede Rentekøb, hvoraf et à 5 %, et à 8 % og Resten til 6 eller 6¼ %; siden 1551 omtales af og til om Laanet er „das erste Geld", eller om der allerede er Laan i Ejendommen, og fra 1559 berøres dette Forhold næsten hver Gang; af Laanene fra denne Periode er 16 sekundære Prioriteter, det nævnes ikke altid, hvor stor den forudgaaende Behæftelse er; men i fem Tilfælde ses den at være betydelig mindre end det nystiftede Laan, i tre Tilfælde er det gamle og det nye Laan omtrent lige store, og i fire Tilfælde minder Forholdene om Nutidens med et i Forhold til den første Behæftelse lille sekundært Laan; men Rentefoden influeres ikke af disse Forhold. Selv om de to Laan stiftes omtrent samtidigt forrentes de ens; i et saadant Tilfælde, hvor de to Laan, 100 M. paa første Plads og 50 M. paa anden, stiftes samme Dag, er Renten lige høj; men Andenprioritetslaangiveren faar dog den Fordel, at han efter fem Aars Forløb kan opsige sine Penge, medens Førsteprioritetslaanet efter Hovedreglen er uopsigeligt fra Kreditors Side.

Andre Laan mellem Kielerborgere forrentes ogsaa med 6—6¼ Procent, og Kieleromslagslaanene bliver nu talrigere, Renten ved disse er i Begyndelsen af 1560erne 5 à 6 % se-

[1]) Handlinger rørande Skandinaviens Historie 11te Delen. Pag. 12 & 126.

[1]) Statsarchivet i Slesvig C. VIII, 2. Nr. 1.

nere 6 %, og der forekommer et Par Tilfælde af 10 %'s Laan. De Laan fra Byerne Slesvig, Rendsborg og Itzeho, som jeg har truffet paa fra denne Periode er stadigt til 6 eller $6^1/_4$ %. Fra Tønderegnen er der fra 1563—64 to Laan fra adelige til Bønder à 8 %. For Flensborgs Vedkommende forbød Chr. III ved Forordning af $^3/_{10}$ 1557 højere Rente end 5 %, og fra Resten af dette Aar og det følgende findes der i Diplomatorium Flensborgense noteret 3 Laan à 5 %, 1 à 6 % og 1 à $6^1/_4$ %, og senere bliver Sexprocentslaanene langt overvejende. Fra Crempe, hvor et lignende Forbud udgik, har jeg kun set $6^1/_4$ %'s Laan.

1581—1626

Fr. II kunde som sagt under hele sin Regering nøjes med at give 5 % for indenlandske Laan, skønt Renten ellers her i Landet, som det nedenfor skal fremstilles, i Slutningen af hans Regering steg til 6 %, og denne Rentefod blev strax accepteret af Chr. IV, baade naar han var Laangiver og Laantager, uagtet Renteloven forblev uforandret. Der er saa talrige Vidnesbyrd om denne Konges Laaneforretninger, at det er overflødigt at citere Kilder; indtil den tyske Krig er 6 % undtagelsesfrit Kronens Rentefod baade ved Udlaan og Indlaan, her i Landet og i Udlandet, og Kronens Laan mod brugeligt Pant forsvinder.

Det varede ikke mange Aar efter Syvaarskrigens Afslutning inden Renten Mand og Mand imellem begynder at strammes, allerede i 1570erne træffes 6 %'s Breve af og til, og fra 1580 bærer de fleste adelige Gældsbreve 6 %, de 5 %'s Breve mellem adelige, som endnu træffes, hidrører næsten alle fra Laan mellem Slægtninge eller fra Udsættelse af Legatmidler o. lign., saaledes bestemmer Fundatsen af 1584 for det udvidede Friis'eske Universitetslegat, at Pengene skal udsættes til 5 % hos adelige eller Professorer, og i Bestemmelserne for Walkendorfs Legat af 1595 siges der ogsaa at Capitalerne skal anbringes til 5 %, men denne paa det

paagældende Tidspunkt forholdsvis lave Rentefods Fastsættelse er et Udtryk for Legatstifterens Ønske om, at Sikkerheden skulde være særlig god. Holger Rosenkrantz'es Legat af 1622 skal derimod anbringes til 6 %, og denne Rentefod var allerede fastsat i Vinstrups og Thomas Finkes Legater af 1613 og 1619; den samtidige Forøgelse af Friis'es Legat med 2000 Rd. i 1619 beholder dog 5 %; denne lave Rentefod kan maaske antages at være et Udslag af et Ønske hos Legatstifteren om foruden at hjælpe Legatarerne tillige at støtte dem, hos hvem Midlerne anbringes — de skulde udlaanes til adelige. 1587 ses Superintendenten over Fyen, der dog i særlig Grad burde vogte sig for Aager, at have udlaant 2000 Daler til 6 %.[1])

Der kan naturligvis ikke sættes noget bestemt Aar for Rentefodens Forandring, og det skete ikke samtidigt over hele Landet, 1588 udstedtes der et Gældsbrev paa 1600 Daler à 5 % fra Knud Nielsen til Margrethe Friis, og Aaret efter udstedte samme Debitor til samme Kreditrix et Brev paa 600 Daler à 6 %.[2])

Universitetet gik forholdsvis sent over til Sexprocentsfoden, 1607 fik Universitetet Penge ind for afhændet Jordskyld, som udlaantes til 5 %, og som endnu i 1614 bærer denne Rente; 1631 ses Penge indkomne paa samme Maade udsatte til 6 %.[3]). Rektoratsregnskaberne fra Slutningen af d. 16de Aarhundrede og indtil 1609—10 viser stadigt 5 %'s Forrentning af Universitetets Penge, 1610—11 træffes første Gang en Anbringelse til 6 %, 1615—16 udlaanes kun til 6 %, og der ses et Par Forhøjelser af ældre Laans Rente fra 5 til 6 Procent, 1622—23 forrentes alle Midlerne undtagen de til Professorerne udlaante med 6 %, og 1629—30 er Overgangen fra 5 til 6 Procent fuldbyrdet. Friis'es og Walkendorfs Penge skal dog stadigt anbringes til 5 %, man ser 1624—25 det pudsige Til-

---

[1]) K. B. 1592, Pag. 813.

[2]) K. o. R. R. D. 1590—95. Fol. 337.

[3]) Konsistorii Archiiv No. 43 og 142.

fælde, at en af Universitetets Debitorer forrenter den Del af Laanet, som er ydet af Walkendorfs Penge, med 5 % og Resten af Laanet med 6 %, skønt alle Pengene er udlaante under et.[1]) Indenfor Borgerstanden synes Overgangen fra 5 til 6 % idetmindste nogle Steder at være foregaaet senere end indenfor Adelen, det fremgaar saaledes af Helsingørs Bytingsprotokoller, at Realkreditrenten i denne By indtil omkring Aar 1600 har været 5 %; fra Aarene 1589—1600 findes en Del Pantsættelser af faste Ejendomme indførte i Protokollerne, og Forrentningen er 5 % undtagen i eet Tilfælde, hvor den er 8 %, og i senere omtalte Gældsforhold stammende fra d. 16de Aarhundrede er Renten hver Gang 5 %; men i det 17de Aarhundrede bliver 6 % hurtigt den gængse Rentefod i Helsingør, i en Gældssag 1603 om 400 Daler à 5 % tilbyder Debitor at betale Halvdelen kontant og at give et Gældsbrev à 6 % for den anden Halvdel.

I Aalborg synes Overgangen fra 5 til 6 Procent derimod at have fundet Sted forholdsvis tidligt, 1584 opgør et Bo 3, 4 og 5 Aars gamle Tilgodehavender med 6 % p. a., og i senere Skifter træffes ogsaa kun denne Rentefod[2]), ligeledes i Randers Skifter fra 1605, derimod kan en Ribekøbmand, Niels Griesbeck, lige til 1610 nøjes med at give 5 %; hvornaar han maa gaa over til 6 %, kan ikke ses, da hans Regnskabsbog ikke viser Renter af Laan mellem 1610 og 1621, da han giver 6 %, dog nøjes han i 1630erne med at give sin Svoger 5 %.[3]) Legater ses stadigt langt op i d. 17de Aarhundrede udsatte til 5 % saaledes i Slangerup 1622, medens omvendt et Præstølegat af 1598 allerede skal udsættes til 6 %[4]). I den herbehandlede Periode begynder endelig danske Panteprotokoller at forekomme, nemlig Viborg Landstings, der findes

[1]) Konsistorii Archiv No. 6.

[2]) Landsarchivet for Nørrejylland, Aalborg Conceptskifter 1584—1627 & Aalborgs originale Skiftebreve 1607 ....

[3]) Landsarchivet for Nørrejylland, Niels Griesbeks Regnskabsbog 1602—44.

[4]) Landsarchivet, Samlinger af Pergamentsbreve.

fra 1624; jeg skal senere komme udførligt ind paa dette Materiale, her skal blot bemærkes, at hvor Renten nævnes i Aarene 1624—26 er den 6 % undtagen ved et i Panteprotokollen indført Kielerbrev af 1623, der bærer 7 %.

Vi er dermed kommet ind i en Periode af Ulovlighed i Henseende til Rentefoden, som vedvarer uafbrudt indtil Chr. V's danske Lov, ganske vist tillodes 1632 6 % ved Udlaan mod Underpant, men som flere Gange omtalt under den Forudsætning, som meget sjældent overholdtes, at Laanet skulde være uopsigeligt fra Kreditors Side. Sex Procents Rentefoden gled hurtigt fuldstændig ind i Folks Bevidsthed som den rette, det er 6 %, der menes, naar der i Gældsbreve og andre Dokumenter skrives den *sædvanlige*, den *tilbørlige*, den *lovlige* Rentefod, *billig* Rente eller *Rente efter Recessen*, skønt den netop ikke var lovlig eller efter Recessen. Kongerne accepterede det praktiske Livs sædvanemæssigt fastslaaede Rentefod, og Domstolene gjorde det ogsaa. Af og til ses dog en Domstol at have kendt sin Reces og dømt efter den. Byfogeden i Helsingør indføres $^{26}/_{7}$ 1611 i en Borgers Gaard for en Mulkt paa 100 Daler i Anledning af et ulovligt flot Bryllupsgilde, og Borgeren fik derefter Henstand et Aar imod 5 % Rente[1]). 1617 procederes følgende Sag: En Mand har krævet 20 Daler betalt med to Aars Rente à 6 % p. a., Debitor betaler, men anlægger derefter Sag mod den anden for Aager, og kræver i Overensstemmelse med Loven Halvdelen af Hovedsummen tilbage, Herredstingsdommen giver under Henvisning til Koldingske Reces Debitor Ret, skønt Kreditor anfører, at der „nu gemenligen baade af adel og uadel" tages 6 %; Kreditor appellerer Sagen og samme Aar falder Kongens og Rigens Dom, som udsiger, at da Debitor ikke fremlægger Gældsdokumentet — han siger det er kasseret — hvoraf kunde ses, hvormeget der skulde gives i Rente, saa frikendes Kreditor, og Debitor skal betale 12 Daler i Omkostninger. Højesteretsdommen gaar udenom Under-

[1]) Helsingørs Bytingsprotokol 1610—11.

indstansens Begrundelse, og dømmer paa et meget løst Grundlag, forsaavidt som det var ubestridt, at der var givet og modtaget 6 % p. a. i Rente; Dommen er en indirekte Anerkendelse af, at det er tilladeligt at tage sex Procent, og de høje Omkostninger, som Citanten idømmes, tyder paa, at Højesteret vil have sig den Slags Klagemaal frabedt[1]). Kun en eneste Gang, Aar 1619, ses Højesteret at have nævnt 5 % som den rette Rentefod, nemlig i en Sag, som drejer sig om et Laan paa 800 Daler, ydet 1608, og som syv Aar efter blev tilbagebetalt med 1421 Daler. Efter Debitors Død anlagde Enken Sag og paastod, det var Aagerrenter mod Recessen, som hendes afdøde Mand havde betalt. Skønt Forrentningen svarer til 8 % p. a. med Rentes-Rente, frikendte Raadhusretten Kreditor for Aagerbeskyldningen; i Herredagsdommen hedder det, at da der ikke er nævnt nogen Rente i Gældsbrevet, bør der kun beregnes 5 %, og Kreditor skal tilbagebetale, hvad han har faaet for meget, med 5 % p. a. Rente fra den Dag, de 1421 Daler blev ham udbetalt; men Kreditor dømmes ikke for Aager, og faar ikke engang Sagsomkostningerne paalagt.[2]) I Bornholms Landstings Justitsprotokol 1671—83 ses 5 % i et Par Domme dersteds[3]) nævnt som den lovlige Rentefod. Fra Aaret 1585 træffes endnu engang et Brev med den i svundne Tider ret almindelige Klausul om, at det skyldige Beløb skulde betales dobbelt, dersom det ikke tilbagebetaltes rettidigt. Brevet kom for Retten, og Bytingsdommen, der stadfæstes af Herredagsdommen, lyder paa, at Debitor skal betale Hovedsummen, og tilfredsstille Kreditor for den overskydende Tid, hvilket vistnok betyder, at der skal betales 6 % aarlig Rente[4]).

Højere Renter end de *lovlige* sex Procent træffes jævnligt, saaledes ses Smedelavet i Aarhus 1589 at have laant et Medlem en Daler paa 14 Dage, for hvilken han skal give 3

[1]) K. o. R. D. 1609—18, Fol. 196.
[2]) K. o. R. R. D. 1619 d. $^{26}/_{5}$.
[3]) Fol. 44 & 94.
[4]) K. o. R. D. 1583—85, Fol. 92.

Skilling i Rente om Ugen, hvilket bliver ca. 160 % p. a.[1]); man kan dog fra Forrentningen af et saadant Smaalaan paa kort Tid sikkert ikke drage Slutninger om almindelige Laans Forrentning. Et Gældsbrev fra Johan Rud til Fr. Quitzow, udstedt 1601 paa Quitzowsholm, Fyen, er paa 1000 à 7 %. I en Gældssag 1606 mellem lutter danske beregner en Kautionist, der har maattet træde til, sig 7 % p. a. for tre Aar, fordi han selv har maattet laane Pengene til denne Rente, samt Rentes-Renter, og Dommen anerkender hans Krav.[2]) I en Sag 1613 beskyldes Kreditor for at have beregnet sig 7 % mod Recessen, Kreditor indrømmer, at han for en mindre Del af sit Tilgodehavende har faaet et Brev paa 7 %, dateret Viborg 1610, fordi han selv maatte laane Beløbet til denne Rente, men han paastaar, at han kun har beregnet sig 6 %; Dommen kommer slet ikke ind paa Rentespørgsmaalet[3]). Fra Odense og Nyborg har jeg truffet paa fire Gældsbreve fra Aarene 1612—21 med Renter paa $6^1/_4$ og 7 %, som har været fremlagte i Retssager, uden at der fra nogen Side er gjort Bemærkninger om dem; der synes, som vi senere skal komme tilbage til, ikke at have paahvilet Dommerne nogen Pligt til at paatale Aager, dette maatte Debitor selv gøre.

Omtale af Aager forekommer hyppigt, men Detaillerne nævnes ikke tit. En almindelig Aagerrente og Pantelaanerrente har vistnok været en Søssling om Ugen af Daleren, en Søssling = $^1/_2$ Skilling, og Daleren = 64 à 96 Skilling giver Rentefoden 41 à 27 % p. a.; 1608 d. $^{21}/_{11}$ ses en Borger i Helsingør at have haft den Dristighed at stævne en Mand paa Grundlag af et Dokument om et Laan med denne Rente; desværre findes Resultatet ikke omtalt[4]). 1591 beskyldes en københavnsk Borger for Aager[5]). Paa Roskilde Landemode 1598 gives der Præsterne Paalæg om ikke at drive utilladelig

---

[1]) Hubertz: Aktstykker vedk. Aarhus, Pag 276.
[2]) Secher: Kongens Rettertingsdomme II, Pag. 5.
[3]) K. og R. R. D. 1613, Fol. 170.
[4]) Helsingørs Bytingsprotokol 1608—09.
[5]) se foran Pag. 69.

Aager, hvorved Gud krænkes, Tilhørerne forarges, og vedkommende selv lider Skade paa deres gode Navn og Rygte[1]), og paa Roskilde Landemode 1601 klages der over, at mange Præster ikke undser sig for at drive Aager, saadanne vil paadrage sig Straf baade af den geistlige og af den verdslige Øvrighed. En Bonde har klaget over, at en Præst laante ham 15 Mark paa det Vilkaar, at han derfor skulde yde Præsten et Pund (= 4 Tdr.) Byg til Mikkelsdag, og da Bonden ikke kunde betale for Armods Skyld, blev Pengene staaende i tre Aar, saa Præsten fik 18 Daler for sine 15 Mark[2]). 1622 skriver Chr. IV til Magistraten i København om at undersøge, om en kendt Borger har taget Aager af en anden Borger, der klager derover[3]). I de bekendte Breve fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede fra Tyge Brahes Søster Sofie, der en Tid sad i meget trykkende Kaar, fortælles der en hel Del om Aager, bl. a. skriver hun, at hun i Eckernførde kun kan faa Laan mod Pant og ugentlig Rentebetaling, som paa et Aar løber op til 250 Daler af 100 Daler, og et andet Sted hedder det, at hun har laant 100 Daler i Flensborg paa tre Maaneder til 3 % om Maaneden, de tre Maaneders Rente blev strax fradraget, og desuden snød Laangiver hende samtidigt for andre ni Daler ved at udbetale hende Laanet i nogle ikke gængse Møntsorter, som hun ikke kunde blive af med nogetsteds, saa hun maatte bede ham om at vexle dem, hvilket han gjorde til en lavere Kurs end den, til hvilken hun havde forpligtet sig til at tilbagebetale Pengene.[4])

Aarsagerne til Rentens Stigning, som viste sig, dels ved den lovlige Rentefods Forandring gennem Sædvanen, og navnlig ved den høje Forrentning af den danske Adels Gæld i Kiel, der skal blive omtalt senere, er det naturligvis vanskeligt nu at fastslaa; men der kan dog paapeges nogle Forhold, der maa have paavirket Rentefoden i opadgaaende Retning.

---

[1]) Kirkehistoriske Samlinger 2den Række VII, Pag. 44.
[2]) Kirkehistoriske Samlinger 2den Række VII, Pag. 49.
[3]) Københavns Diplomatarium V, Pag. 49.
[4]) Danske Magasin 3dje Bind Pag. 28 og 52.

Den vedvarende Prisstigningsperiode har sikkert haft nogen Betydning i denne Henseende. Prisstigningen havde nu varet ved saa længe, at man, selv under behørig Hensyntagen til Datidens stagnerende Forhold, kan formode, at de Klasser af Befolkningen, der kunde udnytte Prisstigningen ved Hjælp af en forøget Produktion, ogsaa forsøgte at gøre det, og det var navnlig de store Jordegodsejere, Adelen, der havde denne Chance. Det efter Syvaarskrigens Afslutning vaagnede private Initiativ giver sig ogsaa tydelige Udslag i denne Retning, der begynder en Periode af store Godshandler med Udvidelser af Herregaardenes Bedrifter for ad denne Vej at drage mere Fordel af Prisstigningen paa Landbrugsprodukterne, end der opnaaedes ved den kvantitativt uforanderlige Landgilde fra Bønderne. Den danske Skibsfarts og Handels Vækst paa denne Tid tyder paa, at ogsaa Borgerstanden søgte at udnytte Opgangstiderne. Chr. IV's mangesidige Initiativ giver sig først Udslag efter Aarhundredeskiftet, og har derfor ingen Andel i den allerede forud indtraadte stærke Efterspørgsel efter disponible Midler.

De af Prisstigningen foranledigede produktive Foranstaltninger skabte vel nogen Kapitalefterspørgsel, men en langt større Rolle har sikkert de stigende Livskrav spillet, som karakteriserer Renaissanceperioden, herhjemme særligt efter Syvaarskrigens Afslutning, og som næppe var bleven ført ud i Livet — idetmindste ikke i det Omfang — dersom ikke Prisstigningen havde bevirket en lang Række gode Aar for Størstedelen af Befolkningen. Om Tidens Overdaadighed vidner endnu de smukke Byejendomme og glimrende Herresæder og Slotte, hvis Indre ogsaa udstyredes paa det pragtfuldeste. Udgifterne til personlig Pynt og Adspredelser steg ligeledes stærkt, som det fremgaar af Beretningerne om Tidens Fester bl. a. om Festlighederne ved Chr. IV's Kroning, der kostede baade Kongen og Deltagerne Beløb, der for en Nutidsbetragtning maa kaldes abnormt store. Tidens Luxusforbud bærer ogsaa Vidne om, hvor stærkt Forbruget steg. Den adelige Ungdoms Udenlandsrejser for Uddannelsens

Skyld kostede uforholdsmæssig mange Penge; der findes opbevaret nogle adelige Familieregnskaber, der viser dette, ganske vist fra en lidt senere Periode[1]), men man var næppe mindre flot i Slutningen af det 16de Aarhundrede, da Tiderne snarest var bedre. I de fjorten Aar, for hvilke der foreligger Regnskaber, udgjorde de samlede Bruttoindtægter — fraregnet Laan — 74191 Daler, Nettoindtægten, som man jo ikke engang nutildags kan blive klar over, kan naturligvis ikke jugeres; samtidigt anvendtes der 31309 Daler paa Børnene, intet Under, at der hvert eneste Aar var et klækkeligt Underskud, som dækkedes først ved Laan og sluttelig ved Salg af Gods. Sparsommelighed laa ikke for Tiden, Renaissancens mægtige Trang til at nyde Livet fuldt og alsidigt gav et Mod til at leve over Evne, som minder om vore Dage. Selv om de stigende Korn- og Kvægpriser skaffede Adelen voxende Indtægter, steg Forbruget sandsynligvis endnu stærkere, og til Godskøb og Byggeri slog Indtægterne sikkert ikke til, saa man maatte rejse de hertil fornødne Beløb ved Laan. Det er ogsaa de adelige Gældsbreve, der først viser Rentens Stigning fra 5 til 6 Procent herhjemme, og hertil har sikkert den Omstændighed bidraget, at Adelen nu var begyndt at henvende sig til Pengemarkedet i Kiel, hvor Renten ikke var gaaet ned under 6 %, og naar Adelen anvendte denne Rentefod ved dens i Kiel afsluttede Laan, der maaske udgjorde den større Del af dens Laaneforretninger, laa det nær ogsaa at anvende Sexprocentsfoden herhjemme.

Naar den danske Adel henvendte sig i Kiel om Penge, saa fulgte den sin Herres Exempel, de danske Konger havde alt i Aarhundreder været store Laansøgere i Kiel. Hidentil havde den danske Adel vistnok indbyrdes kunnet hjælpe hverandre over de fleste Pengeforlegenheder; men nu, da der indenfor Standen opstaar et almindeligt Behov efter Penge, lader dette sig ikke gøre. Den handelsdrivende Borgerstand, der synes at være kommen til Velstand under Fr. II, har nok kunnet

[1]) Sofie Brahes Regnskabsbøger 1627—40.

forstrække Adelen med en Del Penge; men den har næppe gjort det, fordi Adelen ikke kunde byde den nogen god Sikkerhed, begrundet paa Forbudet mod at borgerlige maatte eje frit Jordegods. Ganske vist træffes der Undtagelsestilfælde herfra, 1584 tillades det en Borger i Odense at tage frit Jordegods til brugeligt Pant,[1]) 1621 faar en Kieler Borger ved Dom Tilladelse til at bemægtige sig en dansk Adelsmands Gods, for hvem Borgeren som Forlover havde maattet betale,[2]) 1624 faar en dansk Borger ved Dom Tilladelse til at erhverve Indførsel i adeligt Jordegods, men tilpligtes ved Dommen til inden Aar og Dag at afhænde Godset til frit Folk,[3]) og 1626 træffer en Herredagsdom en lignende Afgørelse;[4]) men Adelen besværede sig 1641 over de hyppige Tilfælde af adelig Jords Overgang til ufrie,[5]) og en Forordning af $^{29}/_{11}$ 1641 paabød derfor, at saadant Gods enten skulde afhændes til adelige efter Vurdering inden Aar og Dag, eller det skulde hvert Aar paa Tinge tilbydes adelige til Overtagelsesværdien, og omkring Midten af Aarhundredet træffes jævnligt Tilfælde af borgerliges Opbydelse af Gods „til hvilken Adelsperson det købe vil". Først 1658 fik Københavns Borgere Ret til at erhverve adeligt Gods, og før den Tid maa de adelige Personers Hovedaktiv have været en kedelig Pantesikkerhed for borgerlige Kreditorer, hvilket maa have gjort Borgerstanden meget tilbageholdende med Udlaan af Penge til Adelen, og desuden er Ydelsen af store og lange Laan til Godsejere ikke nogen fornuftig Pengeanbringelse for Forretningsfolk. Varehandelen gav vistnok Borgerne tilstrækkelig meget Tilgodehavende hos Adelen, der træffes mange Retssager om Gæld fra adelige til borgerlige, men de hidrøre næsten alle fra en Varehandel. Den danske Adel kunde saa-

---

[1]) Wedell-Simonsen: Bidrag til Odense Bys Historie III, Pag. 19.
[2]) K. o. R. R. D. 1621.
[3]) K. o. R. R. D. 1624, Fol. 233.
[4]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 367.
[5]) Erslev: Rigsraadets og Stændermødernes Historie II, 575 & 584.

ledes næppe rejse Laan i noget nævneværdigt Omfang indenfor Landets Grænser, og det nærmeste gode Pengemarked var da Kiel.

Der skal her fremføres et Par Bemærkninger om den fremsatte Anskuelse, at den danske Adels Gæld i Hertugdømmerne paa denne Tid i Virkeligheden var til Købmænd i Hansestæderne, medens Hertugdømmernes Adelsmænd kun var Mellemmænd.[1]) Der er i Virkeligheden næppe noget der tyder paa, at dette skulde have været Tilfældet, derimod er der flere Momenter, der tyder paa, at det var deres egne Penge, som de slesvig-holstenske Adelsmænd udlaante. Det vilde som anført have været en usikker Pengeanbringelse og en lidet forretningsmæssig Disposition af de tyske Købmænd at udlaane deres Penge til Godsejere, og de holstenske adelige var selv rige Folk, der ikke blot kunde laane danske Konger og Adelsmænd Penge, men endogsaa tyske Købmænd, som det fremgaar af Hamborgs Regnskaber indtil 1563,[2]) der viser, at Byen stadigt skyldte Penge til holstenske Adelsmænd, og 1553—59 fik hamborgske Borgere 7 Laan hos Klostret i Bordesholm.[3])

Af Dokumenter i Hamborgs Statsarchiv ses senere følgende Laan af Byen hos adelige fra Hertugdømmerne: 1567 har H. & C. v. Buchwaldt 10000 M. tilgode, og de laaner samme Aar Byen andre 10000 M., 1569 opsiger Abell Rattlou 7000 M., 1571 opsiger en Rantzau Penge, 1572 har Henrik Rantzau 6193 Rd. tilgode og 1588 har han 3000 Rd. tilgode, 1604 har Gert Rantzau 15000 M. tilgode fra sin Faders Tid, hvis Rente han ønsker forhøjet fra 5 til 6 %, og 1608 har Jürgen Buchwaldts Arvinger 1600 M. tilgode;[4]) endvidere ses af en Fortegnelse over Hamborgs Laan 1601—50, at Byen i denne Periode af og til skylder Penge til adelige

[1]) Meidell: Samlinger til jysk Historie og Topografi 1891—93, Pag. 245.

[2]) Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg.

[3]) Diplomatarium Bordesholmense.

[4]) Cl. VII, Lit. Dg., No. 3, Vol. 1.

fra Hertugdømmerne.[1]) Da de danske Domstole efter 1620 begynder at dømme slesvig-holstenske adelige, der falder ind under dansk Jurisdiktion, for Aager, fremfører Kreditor aldrig som Befrielsesgrund for Aagerbeskyldningen, at han selv har laant Pengene til den ulovlige Rente hos andre, et Anbringende, der ellers med Held benyttes til at undgaa Aagerstraf.[2]) Om de holstenske Adelsmænds Evne og Lyst til at udlaane Penge, hvor der var noget at tjene, foreligger der ogsaa andre Vidnesbyrd. Peder Oxe anbragte i 1560erne betydelige Beløb hos Antwerpen,[3]) og 1570 skriver han, at han vil lade Pengene blive staaende mod Kaution, dersom han kan faa 12 % Rente, „som det er bleven de holstenske Junckere bevilget i forgangen Aar",[4]) og en saadan Rente ses virkelig ogsaa en holstensk adelig, v. d. Wisch, og dennes Enke paa denne Tid at have opnaaet hos Antwerpen, som i Aarene 1560—62 og 1564—68 forrentede disses Penge med henholdsvis 10, 9, 9, 10, 9, 9, 11 og 12 Procent,[5]) 1576 tilraader Vilhelm af Oranien en Landsmand at henvende sig til de holstenske Adelsmænd om Pengelaan, og 1602 omtales i en Retssag i Hertugdømmerne, at en Rantzau tidligere har laant Antwerpen Penge.[6]) Det er lidet sandsynligt, at det her skulde have drejet sig om hanseatiske Købmænds Penge, og Beretningerne om disse Forretninger kan da ogsaa opfattes som Momenter, der tyder paa, at det var Holstenernes egne Penge, som de udlaante til den danske Adel.

Vi er her kommen ind paa et Forhold, som jeg anser for en væsentlig Aarsag til Rentefodens Stigning i Slutningen af det 16de Aarhundrede, Nederlandenes Frihedskrig, der varede fra 1560erne til 1609, hvorved Datidens kapitalrigeste Folk kom i meget vanskelige Forhold, der anspændte Lan-

---

[1]) Zeitschrift des Vereins f. Hamburgische Geschichte, XII Bind.
[2]) Jfr. Pag. 100.
[3]) Privatarchiver: Peder Oxe.
[4]) Ryge: Peder Oxes Levned, Pag. 320.
[5]) Statsarchivet i Slesvig: A. XIX, 159.
[6]) Statsarchivet i Slesvig: A XIX, 330.

dets økonomiske Evne til den yderste Grænse, hvilket, som anført, bevirkede Efterspørgsel efter Penge udenlands fra til meget høje Renter, medens Landet tidligere snarere har kunnet yde Laan. Om den høje Rentefod i Nederlandene paa denne Tid findes der ogsaa et Vidnesbyrd i Helsingørs Bytingsprotokol 1576—80, hvor en Sag om et i Holland til 10 % optaget Laan omtales.

Jeg anser det for sandsynligt, at den første Anledning til Rentestigningen i Holsten maa søges i Urolighederne i Nederlandene, det er næppe Henvendelserne til Kielermarkedet fra Danmark, der strax har drevet Renten i Vejret, thi samtidig med at den danske Adel i tiltagende Omfang begyndte at laane i Kiel, ophørte den danske Krone at være Laansøger der; i Fr. II's sidste Regeringsaar og i de nærmest følgende Aar var den danske Regering tværtimod Kreditor paa Kieler Omslag, saaledes som det fremgaar af Omslagsskriverens Omslagsberetninger for Aarene 1587—88—92—93.[1]) Der foreligger ogsaa Vidnesbyrd om Rentestigningen i Kiel, forinden Klagerne over den danske Adels Forgældelse til Holstenerne dukker op; 1579 udgaar den forannævnte „Gemeinschaftliche Verordnung", hvori det bl. a. hedder, at man i Kiel og andetsteds har taget højere Renter end 6 %, hvilket strængt forbydes, og 1585 gentages Forordningen, fordi den aldeles ikke er bleven adlydt.

Forinden vi gaar over til Behandlingen af den danske Adels Kieleromslagslaan, skal her indskydes en Oversigt over Renteforholdene i Hertugdømmerne 1580—1626.

I Husum By er Rentefoden stadigt mest $6^1/_4$ %, 6 % træffes dog ogsaa jævnligt, navnlig hvor Kreditor er udenbys; Sikkerheden er som tidligere i Reglen hypothekarisk ofte forbunden med Kaution eller Indlagerforpligtelse, og undertiden er der kun en af eller begge de to sidstnævnte Sikkerheder; men dette forandrer ikke Rentefoden, hvilket den Omstændighed, at Laanet er sekundært, heller ikke gør.

---

[1]) Rigsarchivet.

I Husum Landdistrikt er Rentefoden ligesom i den forud behandlede Periode mindre ensartet end i Byen. Før 1590 forekommer 5 % af og til, derefter hører Renter lavere end 6 % op, og 7 % bliver hyppigere, 6¼ % er den overvejende; men omkring Aar 1600 bliver de to sidstnævnte Rentesatser omtrent lige almindelige, hvortil sandsynligvis den omtalte Forordning af 1601 har bidraget; medens denne ikke paavirkede Rentefoden i Husum By; 7 % bliver derefter sjældnere for atter 1615 at være omtrent ligesaa hyppigt anvendt som 6¼ %. Laan mod brugeligt Pant som jævnligt forekom i det 16de Aarhundrede er nu omtrent forsvundne. Sikkerhedens Art er som i Husum By.

Fra Flensborg foreligger der en Del spredte Laan fra før 1598 alle à 6—6¼ %, og derefter foreligger der en Række Pante- og Gælds-Protokoller, som giver et stort Materiale til Belysning af Renteforholdene i denne By, hovedsageligt Realkreditrenten.

I Protokollerne findes ogsaa en Del Købekontrakter indførte uden Interesse for Renteforholdene, og det samme gælder om de talrige korte Laan eller andre kortvarige Tilgodehavender — paa mindre end et halvt Aar — der findes indførte, og som ofte nævnes at være Varegæld; for disse Tilgodehavender gives der i Reglen samme Sikkerhed som for de om længere Tid forfaldne, men om Forrentning tales der ikke, og disse Laan er derfor udeladte i min Behandling af Flensborg-Protokollerne.

Kontrakterne kaldes i Protokollerne *Brief, Schuldbrief* eller *Pfandbrief,* uden at de forskellige Navne betegner forskelligartet Indhold. Antallet af de indførte Breve er under betydelige Svingninger tiltagende i Aarene 1598—1626. 1598 er Antallet 54, 1608 er det 48 og 1625 150 og 1626 140. Hyppigst er begge Kontrahenter bosiddende i Flensborg; men det forekommer dog jævnligt, at den ene af dem er udenbysk, og undertiden er de det begge; men disse Forhold indvirker ikke paa Forrentningen. Laanene er alle op-

sigelige fra begge Sider, i Reglen med $^1/_4$ eller $^1/_2$ Aars Varsel.

Sikkerheden for Tilgodehavenderne er i det overvejende Antal Tilfælde Underpant af fast Ejendom, i Reglen af samtlige Debitors eller Kautionisters eller af begges Ejendomme; i de paafaldende hyppige Tilfælde, hvor der ikke tales om Pantsættelse af Debitors, men kun af Kautionisternes Ejendomme, maa dette antageligt skyldes, at Debitor ikke har nogen Ejendom at pantsætte. Foruden hypothekarisk Sikkerhed træffes Kautionssikkerhed og Indlagerforpligtelse og begge disse Arter Sikkerhed sammen, endvidere træffes i et Par Tilfælde fra 1618 og 1624 Pantsættelse af Obligationer, i et Tilfælde 1616 nævnes Løsørepant, og 1617 træffes et Laan mod brugeligt Pant. De forskellige Arter Sikkerhed ses ikke at influere paa Rentefoden.

Fra Aaret 1598 findes 54 Laan — som ovennævnt bortset fra korte uforrentelige Laan — af disse er 41 sikrede ved hypothekarisk Pant, 10 ved personlig Kaution eller Indlagerforpligtelse eller paa begge Maader, og i tre Tilfælde kan Sikkerheden ikke tydeligt ses, der tales dog i de to Tilfælde om Pant, og det tredje Laan skal helst tilbagebetales om et Fjerdingaar, men ellers forrentes med $6^1/_4$ %. De 41 Realkreditlaan bærer i 27 Tilfælde 6—$6^1/_4$ %, et Laan skal forrentes med „gebürende Rente", hvilket i en anden Kontrakt samme Aar siges at være 6 %, andre Aar ses 6 $^1/_4$ % nævnt som den tilbørlige Rentefod, i 10 Tilfælde er Renten 5 %, i et Tilfælde hedder det, at Laanet er „sonder Rente", uden at Aarsagen hertil kan ses, og ved to Laan omtales Forrentningen ikke, hvilket ikke betyder, at de er rentefri, thi jævnligt kan det i saadanne Kontrakter uden direkte Fastslaaen af Forrentning indirekte ses, at der dog skal erlægges Renter, som naar der tales om, hvad der skal ske, dersom Hovedstol og Renter ikke betales kontraktmæssigt; og omvendt ses det, hvor Forrentningen ikke er nævnt, senere omtalt, at Hovedstolen skal tilbagebetales til en nævnt Termin „jedoch ohne Rente". Af de 10 Laan mod personlig Sikkerhed er de 8 à

6—6¼ %, et à 5 %, og i et Tilfælde skal der betales 13 Gæs i Rente af 50 Mark. Af de tre Laan, hvis Sikkerhed ikke er klar, forrentes de to med 6¼ % og det tredje med 5 %.

Som man ser er Femprocentsfoden stærkere repræsenteret blandt Hypotheklaanene end blandt Laanene mod personlig Sikkerhed; men dette skyldes næppe Sikkerhedens Art, men Kreditors Person. Det viser sig nemlig, at man paa denne Tid stadigt udsætter Kirkers, Klostres, Latinskolens og „de fattiges" Penge til 5 %, og at Præster, Formyndere og Exekutorer ogsaa har Tilbøjelighed til at anvende denne Rente — dette Forhold bliver mindre udpræget op i det 17de Aarhundrede uden dog at forsvinde helt. Grunden til, at Femprocentslaanene er forholdsvis stærkt repræsenterede blandt Hypotheklaanene er derfor den, at de nævnte Institutioners og Personers Penge ret naturligt helst anbringes paa denne Maade. Af de 12 Femprocentslaan fra 1598 er de 7 Kirkers, Legaters og Skolens Kapitaler, et Laan er ydet af en Præst, og de fire andre er ydede af en og samme Velhaver, der ogsaa i de følgende Aar stadigt udlaaner til 5 % uden at Grunden hertil kan ses.

I de følgende Aar forandrer Forholdene sig kun paa den Maade, at den hypothekariske Sikkerhed bliver mere overvejende, og at Femprocentslaanene tager af, idet de forannævnte Institutioner og Personer efterhaanden ogsaa gaar over til 6 %, saaledes opsiges 1606 2000 M. Kirkepenge, som var udlaante til Byen Flensborg til 5 %, fordi Pengene skal udsættes andetsteds til højere Rente.[1]) For Aaret 1608 er Rentefoden ikke meget synlig, da der ved over Halvdelen af Laanene ingen Rente er nævnt, et Forhold, der maa antages at skyldes den Person, der har ført Protokollen, saaledes mangler 1616 Renteomtale ved en Række Laan, der alle er indførte med en anden Haand end den, der ellers har ført Protokollen, og som stadigt omtaler Forrentningen. De eneste Tilfælde af højere Rente end 6¼ % er tre Laan til

[1]) Statsarchivet i Slesvig C. XIX, I, No. 65.

7 % fra Aarene 1616, 1617 og 1625; i det ene Tilfælde er Kreditor en Raadmand i Flensborg; 1624 træffes igen en Naturalierente, idet der for to Maaneders Rente af 120 Mark loves en fed Gaas.

Sikkerheden er mod Slutningen af den her behandlede Periode ved alle Laan hypothekarisk, ofte dog kun for Kautionisternes Vedkommende, og Forrentningen er bleven meget ensartet. Af de 156 Laan 1625 siges de 130 at skulle forrentes med 6—6¼ %, og denne Rentefod gælder sandsynligvis ogsaa for de 20 Laan, om hvilke det blot hedder „med Rente" eller „med tilbørlig Rente", ved et Laan omtales Forrentningen ikke, et forrentes med 7 %, et som er „de fattiges" Penge, med 5½ % og tre med 5 %; Kreditorerne er i de tre sidstnævnte Tilfælde en Kirke, en Præst og Debitors Svoger; men mellem de 6—6¼ %'s Laan findes 19 af Kapitaler tilhørende Kirker, Skolen, de fattige og Præster, og mellem Svogre og beslægtede findes 6—6¼ % almindeligt.

Foruden disse i Panteprotokollerne indførte Laan har jeg andetsteds truffet paa en halv Snes andre Laan fra Flensborg i denne Periode alle à 6—6¼ %.

Det er ikke lykkedes mig at finde Regler for, hvornaar man i Flensborg og andetsteds i Hertugdømmerne anvender 6 %'s Rente, og hvornaar man anvender 6¼ %'s Rente. Den nærliggende Aarsag til at anvende 6¼ %'s Renten, og som sikkert tør antages at have været Anledningen til denne brudne Procents Anvendelse, Møntsystemet, Marken = 16 Skilling, er ikke længere gældende, naar Laanene, som det i det 17de Aarhundrede ofte er Tilfældet, afsluttes i Daler; man kunde da formode, at Marklaanene stadigt forrentedes med 6¼ % og Dalerlaanene med 6 %; men en saadan Regel gælder ikke, undtagen ved ganske smaa Marklaan, under 50 M., hvor Renten næsten altid angives ved det samme Antal Skilling, som Laanet lyder paa i Mark, ɔ: Rentefoden er 6¼ %; men ellers anvendes 6 og 6¼ Procent lige afvexlende, hvad enten Laanet er kontraheret i Daler eller i Mark.

Fra de øvrige Egne af Hertugdømmerne undtagen Kiel og

Femern, hvorom senere, foreligger der fra disse Aar et ret fyldigt Gældsbrevmateriale af forskellig Art; Renten er med meget faa Undtagelser 6—6¼ %, jeg har kun truffet paa et Femprocentsbrev fra Rendsborg 1587 og paa et Par højere forrentede Breve, 7 og 10 %, som begge er mellem adelige Personer, og da Udstedelsesstedet ikke er nævnt, kan de formodes at være Kieleromslagsbreve. En Borger i Sønderborg, der 1609 kræver forskellige Tilgodehavender fra Aarene 1603—09 hos adelige, og beregner sig 6 eller 6¼ Procent, bemærker, at der andetsteds gives 8 og 7 Procent; men formodentlig hentydes hermed til Kieleromslag og til de Egne af Landet, hvor 7 % paa denne Tid var tilladt; som forannævnt benyttedes denne Sats ogsaa meget i Husum Landdistrikt.

Fra Kiel findes der i „das zweite Kieler Rentenbuch" kun nogle faa Rentekøb 1585—88 alle à 6 %; derimod findes der andetsteds talrige Gældsbreve fra Kiel omtalte fra denne Periode, de fleste af disse Breve er daterede 7de—13de Januar, Omslagsterminen. Kieleromslagsbrevene har en særlig Karakter, og skal derfor behandles for sig; men det turde være tvivlsomt, om man tør henregne alle Gældsbreve, daterede Kiel 7de—13de Januar, til de egentlige Omslagsbreve, hvis væsentligste Karaktermærke er særlig skarpe Bestemmelser for at sikre de aftalte Betingelsers Opfyldelse, deriblandt Forpligtelse til at betale dobbelte Renter i Tilfælde af Mora, og som udmærker sig ved at være afsluttede paa et specielt *Penge*marked, hvor Folk indfandt sig alene for at placere Penge, optage Laan eller tilbagebetale Laan, og hvor man øjensynligt ikke tog det saa nøje med Rentelovbestemmelserne. Af „das zweite Kieler Rentenbuch" fremgaar, at Omslaget paa denne Tid i betydelig Grad havde fortrængt de andre i Kiel hidtil gængse Renteterminer, Paaske, Michaelis, Sct. Hans, Jul o. a., og da Renteterminen naturligt ofte vil blive det Tidspunkt, der benyttes til Afslutning af Laanene, maa vistnok en Del Laan i Kiel være bleven arrangerede under Omslaget, uden at de derfor behøver at have været egentlige

Omslagslaan, men som har svaret til de i andre Byer afsluttede Laan. Naar man ikke har nærmere Kendskab til Laanebetingelserne, men kun kender Laanet fra en kort Omtale, lader det sig derfor ikke altid gøre at skelne mellem de almindelige indenbyske Laan og de egentlige Omslagsbreve; men da det, der gav Kielerpengemarkedet dets særlige Karakter, vistnok var de store adelige Laangiveres og Laantageres Sammentræffen, bør derfor i hvert Fald Breve mellem to borgerlige Kontrahenter udsondres; de øvrige Breve med en eller to adelige Kontrahenter har næppe alle Karakter af egentlige Omslagsbreve; thi Hertugdømmernes Adel erhvervede netop paa denne Tid ofte Huse i Kiel, hvilket maa have affødt en Del adelige Pengeforretninger af samme Art som de øvrige indenbyske Laan; men naar man ikke kender Gældsbrevenes Indhold, kan de sidstnævnte Laan ikke udsondres, og alle Kieleromslagsbreve med et adeligt Navn behandles derfor under et.

Af de 90 Gældsbreve daterede Kieleromslag, som jeg har truffet paa — fraregnet de langt talrigere dansk-slesvig-holstenske Gældsbreve, hvorom senere — er kun tre oprettede mellem borgerlige Personer, alle udstedte til en kendt Kieler-Notar og bærende 6 % Rente; disse Breve medregnes ikke i det følgende.

Foruden nogle faa med ufuldstændige Navneangivelser er der 74 Kieleromslagsbreve med et adeligt Kreditornavn, hvoraf kun 6 har et borgerligt Debitornavn, desuden er der 10 Breve med borgerlig Kreditor og adelig Debitor fra Hertugdømmerne. Disse Breves Forrentning svinger mellem 5 og 10 % p. a.; kun i to Breve er Rentefoden 5 %, medens 10 Breve bærer 8—10 % Rente, og i alle disse særlig højt forrentede er Kreditornavnet adeligt. I Aaret 1589 ses det ogsaa udtalt, at 8 og 10 Procent er almindelig forekommende Rentesatser i adelige Breve.[1]) Om Rentefriheden paa Kieleromslag vidner ogsaa en Passus i et Kielerbrev af 1616 mel-

[1]) Statsarchivet i Slesvig A XIX, No. 79.

lem to adelige, hvori det hedder, at Pengene, 3000 M., skal forrentes med 6 %, 7 % eller hvor høj Rente, der paa Omslaget faas for Penge.[1])

Gennemsnitsforrentningen af disse Kielerbreve mellem Beboere af Hertugdømmerne er $6^2/_3$ %, den svinger noget og er faldende i de her omtalte 47 Aar, idet Forrentningen i de enkelte Decennier stiller sig saaledes: 1580—89: ca. $7^1/_2$ %, 1590—99: ca. $6^2/_3$ %, 1600—09: ca. $6^3/_4$ %, 1610—19: ca. $6^1/_4$ % og 1620—26: ca. 6%. Naar man betragter de enkelte Gældsbreves Forrentning, kan man ikke spore nogen Virkning af de omtalte Forordninger af 1579, 1585 og 1597, der forbød at betinge sig mere end 6 % p. a. i Omslagsbreve, og det ovennævnte Kielerbrev af 1616 tyder heller ikke paa, at man følte sig bunden til Sexprocentsfoden. De i Begyndelsen af det 17de Aarh. for forskellige Dele af Hertugdømmerne udstedte Anordninger, ved hvilke det midlertidigt blev tilladt at tage 7 % i Rente, kan ikke have undergaaet at gøre denne Rentefod praktisk lovlig i Kiel og andetsted i Hertugdømmerne, og Landretterne taalte ogsaa 7 %, men ikke mere, som det fremgaar af Domme fra 1604, 1642 og 1649[2]) og af en Dom af 1624 fra Haderslev, ved hvilken Kreditor dømmes til at tilbagebetale, hvad der er erlagt over 7 % p. a. i Rente,[3]) dog har jeg truffet paa fire Tilfælde, hvor Gældsbreve med 8 og 10 %'s aarlig Rente har været for Retterne i Hertugdømmerne, uden at der fra nogen Side er bleven gjort Indvending mod Rentefoden; men der paahvilede antageligt ligesom i Danmark ikke Dommerne nogen Paatalepligt.

Øen Femern synes at have indtaget en uheldig Særstilling i Henseende til Renteforholdene, idetmindste findes der opbevaret en paafaldende Mængde Aagerklager herfra. I Aarene 1601 og 1602 klager Beboerne af Øen over Aager sær-

---

[1]) Statsarchivet i Slesvig A XIX, No. 541.

[2]) Einige der merchwürdigsten Urtheile der Schleswig-Holsteinischen Landgerichten Pag. 280 & 371.

[3]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX, 333.

ligt fra en kendt holstensk adeligs Side, 1604 klages der paany, og 1623 lyder Klagerne atter.[1]) I Samlinger af Gældssager fra Femern[2]) viser sig ogsaa stadigt i denne Periode forholdsvis høje Rentesatser, t. Ex. viser en samlet Opgørelse fra Aar 1600 over Gælden i et Distrikt ca. 40 Gældsposter paa tilsammen 35000 M., der forrentes med 6 à 10 % p. a., gennemsnitligt er Rentefoden over 8 %; Kreditorerne bærer i mange Tilfælde kendte Adelsnavne fra Hertugdømmerne. Ogsaa fra andre Egne af Hertugdømmerne høres der Tale om Aager, saaledes fra Nordditmarsken 1620.[3])

Et af de første Vidnesbyrd om den danske Adels Gældbundethed i Kiel og om de høje Renter, den maatte betale, er Anders Sørensen Vedels Udtalelser i Ligprædikenen over Hans Glambek, 1591: „Selffhaffue er io altid ſaaledis bedre end, mand ſkal gaa at Kielergade med Hatten i Haanden oc biuge der ud Ti eller Tolf af Hundett. Gud giffue vor Danſke Øffrighed en gang Sind oc Mod til at affſkaffe ſaadan Handel, ſom mand vel ved oc dagligen forfarer at være Riget til en ubaadelig Skade oc mange til Forderffuelſe.“[4]) Rigsraadet fraraader 1604 at begynde Krig med Sverrig, bl. a. fordi Adelen var forarmet, og mange af den skyldte Penge i Holsten, som kunde forventes opsagte, dersom der udbrød Krig[5]); lidt ind i det 17de Aarhundrede bærer Retsprotokolerne fyldigt Vidnesbyrd om den danske Adels Gæld til Holstenerne.

Disse internationale Gældsbreve er særlig interessante, fordi deres Forrentning er fastsat ud fra andre Forudsætninger end dem, der forelaa ved andre danske Laan, man har nemlig

---

[1]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX, No. 359, 601 og 1517 og C. XIX, 4, No. 10.

[2]) Statsarchivet i Slesvig C. XVIII, 1, No. 20—28, og C. XVIII, 3, No. 149—51.

[3]) Statsarchivet i Slesvig, A. XX, 361.

[4]) Gellerup & Bricka: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh., Pag. 284.

[5]) Erslev: Rigsraadets & Stændermødernes Historie, I, Pag. 127.

øjensynligt været af den Anskuelse, at disse Dokumenter mellem holstenske Kreditorer og danske Debitorer, oprettede udenfor Danmark, var unddragne de danske Loves Rentebestemmelser, ogsaa naar de bragtes for de danske Domstole, og da der ifølge Brevenes Indhold ikke kunde blive Anledning til at bringe dem for Retterne i Hertugdømmerne — Indstævning for Ikke-Opfyldelse af Dokumentets Bestemmelser maatte ske i Debitors Hjemland — saa har Laangiverne her følt sig ret sikre mod Aager-Straffebestemmelser, og til yderligere Sikkerhed ladet Debitorerne forpligte sig til ikke at søge at unddrage sig Gældsbrevenes Aftaler ved at paaberaabe sig danske eller udenlandske Rentelove. Man lagde heller ikke Skjul paa, at man forlangte og kontraherede disse høje Renter; det berettes saaledes i en Retssag, hvorledes en i Kiel boende Dame, der havde Penge at udlaane, under Omslaget 1619 sendte sin Pige rundt i Byen for at spørge, om nogen havde Brug for 4000 Rd. til otte Procent, Pigen forhørte sig ogsaa hos en af Byens Raadmænd, der i Øjeblikket ikke kendte nogen Liebhaver; men som senere paa Dagen anviste en dansk Adelsmands Udsending, som derefter blev introduceret hos den velhavende Dame, og laante Pengene paa sin Herres Vegne til den forlangte Rente [1]). Disse dansk-holstenske Kielerbreve er saaledes oprettede under den Forudsætning, at der praktisk taget herskede Rentefrihed for dem, og paa en Tid, da man ellers overalt ved Ordningen af Rentelaan maatte regne med Lovgivningens Rentetvang, foreligger her et meget betydeligt Antal Gældsbreve, i hvilke Renten er bleven fastsat ved fri Overenskomst mellem Parterne.

Ved disse Laan, der i Reglen arrangeredes paa Kieler-Omslaget, 7de—13de Januar, er de danske Debitorer næsten altid adelige Personer, Borgere træffes kun sjældent, og i et Par Tilfælde, hvor danske Borgere staar som Debitorer, viser det sig, at de, af en eller anden nu uforklarlig Grund, har

---

[1]) Statsarchivet i Slesvig, A. XX, 404.

ladet sig bevæge til at staa som *Hovedmænd* i Gældsbrevene, medens de egentlige, de adelige, Laantagere staar som Kautionister. Kielerbrevenes Kreditorer er i Reglen adelige, men borgerlige forekommer dog ogsaa. For at kunne vide om Gældsbrevene falder udenfor dansk Ret — og dermed affattede under Forudsætning af Rentefrihed — er det nødvendigt at kende Kreditors Nationalitet; det er i denne Henseende ikke tilstrækkeligt, at Brevet er oprettet i Kiel, thi mellem danske udstedes der ikke blot jævnligt Gældsbreve betalbare i Kiel, men Brevene oprettes ofte i Kiel, fordi Omslaget var et Mødested for mange Folk fra Danmark, der havde Pengeforretninger. Det var ogsaa for danske en Fordel at gøre Kiel til Betalingsstedet, fordi Gældsbrevene da medførte, at Kontrahenterne var underkastede *Omslagsskik,* der bl. a. forpligtede Kreditor til at erlægge dobbelte Renter, hvis disse ikke betaltes prompte. Derimod ser det ikke ud til, at danske har turdet kræve højere Renter end ellers, fordi Gældsbrevene var oprettede eller gjort betalbare i Kiel. Bedømmelsen af Kreditors Nationalitet kan undertiden volde Vanskeligheder nu, heldigvis er de fleste af dem dog adelige af et kendt Navn, i Reglen findes der ved Navnet tilføjet Bopælen, og dersom de har været knyttede til Danmark paa en eller anden Maade, kan deres Bopæl i Reglen findes i biografisk Lexikon. Dersom Kreditors Navn ikke findes i biografisk Lexikon, og der ellers ikke foreligger noget, der tyder paa, at han var dansk, gaar jeg ved Kielerbreve ud fra, at han ikke var dansk, og at Brevet derfor er et af dem, der blev oprettet under Forudsætning af Rentefrihed. De Fejl, som jeg herved eventuelt begaar, bevirker, at jeg regner nogle rent danske Gældsbreve for dansk-holstenske, ɔ: nogle sandsynligvis med 6 % forrentede Breve regnes som hørende med til de i Reglen højere forrentede danske Laan hos Folk fra Hertugdømmerne.

Med Hensyn til Forrentningen maa bemærkes, at Rentefoden ved Slægtskabs- og Venskabs-Laan sandsynligvis ofte er sat lavere end ved Laan, der udelukkende maa opfattes

som Forretning — i Danmark saa vi jo som foran nævnt 5 %'s Rentefoden holde sig under særlige Omstændigheder, deriblandt Slægtskabsforhold — og da man kun sjældent kan udskille de to Slags Laan fra hinanden, bliver den udregnede Gennemsnitsrente noget lavere end den virkelige Forretningsrente; desuden ser man enkelte Holstenere, ogsaa overfor danske Laantagere, holde fast ved 6 %'s Renten af Grunde, som nu ikke kan ses, maaske religiøse, eller for en stor Laangiver som Gert Rantzaus Vedkommende maaske fordi han var den danske Konges Statholder, og derfor ikke vilde overtræde Lovene; der findes ganske vist to Breve fra Trud Bryske til Gert Rantzau af 1621 med 7 %'s Renter; men det fremgaar af Gældssagen, at Didrik Powish og ikke Gert Rantzau var den egentlige Laangiver, uden at det oplyses, hvorfor Brevene er udstedte til den sidste.

Der findes en Del originale Kielerbreve opbevarede paa Rigsarchivet, men største Delen af Materialet stammer fra Herredagsdombøgerne, hvori Gældssager om disse Breve en Aarrække florerer meget frodigt. En Følge af, at Størsteparten af Materialet hidrører fra Gældsprocesser, bliver det, at der kendes mange Breve fra de Aar, der gaar nærmest forud for daarlige Betalingsperioder, og forholdsvis faa Breve fra længere Perioder med god Betalingsevne, saa at Materialet bliver ulige fordelt paa de enkelte Aar. Det kunde tænkes, at Rentefoden i de Breve, om hvilke der blev Gældsprocesser, var højere end i de Breve, der indfriedes uden at have været for Retten, fordi de paagældende Debitorer kunde formodes at have været daarlige Betalere, som derfor har accepteret særlig høje Renter; men en Undersøgelse har vist mig, at der ikke kan konstateres nogen nævneværdig Forskel paa Renten af de Breve, der kendes fra Domsprotokollerne og Renten af de Breve, der kun kendes andetstedsfra; desuden føres over ni Tiendedele af Gældsprocesserne — ikke mellem Kreditor og Debitor — men mellem en dansk Forlover, der har indfriet Gælden, og Debitor eller andre Forlovere, der ikke har betalt; Kreditor har altsaa i Reglen

faaet sine Penge igen, og har saaledes ikke haft Grund til at betinge sig særlig høje Renter, fordi der var særlig stor Risiko.

Som nævnt begynder Klagerne over den danske Adels Gæld til Holstenerne allerede i 1590erne; men der er dog ikke ret mange Gældsbreve fra Aarene 1580—1610, der findes omtalte eller bevarede, og Gældssagerne var ikke videre talrige paa Herredagene i disse Aar, ganske vist steg deres Antal noget omkring Aarhundredeskiftet, men de tog først Fart efter 1610. Den lange Fredsperiode med det stadig stigende Prisniveau holdt idetmindste Betalingsevnen saavidt oppe, at man ikke behøvede at ty til Domstolene i noget større Omfang, for at komme til sin Ret ifølge Gældsbrevene; det var først, da Frygten for Krig med Sverrig gjorde Kreditorerne nervøse, og fik dem til at presse paa med Betalingen, at den bristende Betalingsevne blev aabenbar.

Forrentningen af den danske Adels Kielerbreve fra Aarene 1580—1624 er ikke ensartet, idet den varierer mellem 6 og 12 Procent p. a.; 6 % forekommer kun sjældent, navnlig naar de foranomtalte af særlige Grunde lavtforrentede Laan ikke tages med i Betragtning, 7 % er den Rentefod, der oftest ses, 8 % træffes hyppigt, og 9 % er ikke ualmindeligt, medens højere Renter er sjældne. Samtidigt var Rentefoden af Kieleromslagsbreve mellem indfødte gennemsnitligt $6^2/_3$ % og ved andre Laan i Hertugdømmerne mest 6—$6^1/_4$ % og i Danmark 6 % med en lovlig Rente paa 5 %, og disse Gældsbreve var ingenlunde bedre end Kielerbrevene, der tværtimod ansaas for særlig fine Papirer, dels fordi der galdt særlig kraftige Bestemmelser til Sikring af deres prompte Indfrielse, og dels fordi de altid var sikrede ved Kautionsløfte af en eller i Reglen flere danske adelige, hvis Stilling var som solidariske Selvskyldnerkautionisters.

Skønt den lovlige Rentefod, 5 %, ikke overholdtes, saa maa man dog sige, at den gængse Rentefod, 6 %, var et Resultat af Rentelovgivningen, som havde bevirket, at alle Mennesker var klare over, at Rentens Højde var noget, der bestemtes af

Lovgivningen, ikke af de to Parter; den danske Rentelov var ganske vist bragt i Forglemmelse, ikke fordi man ansaa Rentelovgivning for overflødig, men fordi en anden lovlig Rentefod, Hertugdømmernes, havde vundet Overhaand over den danske Rente. At dette havde kunnet ske skyldtes dels Hertugdømmernes økonomiske Overvægt, og dels at 6 % svarede bedre til Forholdene end 5 %. Men samtidig med at den tilladelige Maximumsrente i de to Lande var 6 og $6^1/_4$ % ved den Slags Laan, som der her er Tale om, var den frie Rentefod ved Laan mellem de to Lande ofte langt højere, gennemsnitligt omkring en Procent højere eller snarere noget mere, idet de foran paapegede Fejlkilder alle vil have den Virkning, at Renten i en Del Breve er sat lavere end Normalen, og desuden maa Bestemmelsen om Erlæggelse af dobbelte Renter i Tilfælde af Mora — hvori der sandsynligvis ofte spekuleredes — have bevirket en ikke ubetydelig Forhøjelse af den faktisk udredede Rente.

Renteforholdene i Danmark og Hertugdømmerne i Perioden 1580—1624 viser paa den ene Side Rentelovens Magtesløshed overfor det praktiske Livs Krav, idet den stiltiende forandres; men paa den anden Side bevirker Lovens Existens et Dødvande i Henseende til Renteforholdene, der ingenlunde bunder i eller svarer til uforandrede Forhold paa Pengemarkedet, om hvis Forandringer Kielerbrevrenten bærer Vidnesbyrd.

For Aarene indtil 1609 foreligger der ikke ret mange danske Kielerbreve; fra Tiaaret 1580—89 har jeg kun truffet paa 3 Stykker, og fra det følgende Decennium har jeg det samme ringe Antal, Forrentningen er gennemsnitligt over 8 %, men Antallet er for lille til at drage sikre Slutninger af. Fra Tiaaret 1600—09 har jeg set 24 danske Kielerlaan, i tre af disse er Statholder Gert Rantzaus Kreditor og forlanger som altid kun 6 %, af de øvrige 21 Breve bærer et 6 % og et 8 %, Resten 7 %. Som foran omtalt var Gennemsnitsforrentningen af de mellem Beboerne af Hertugdømmerne oprettede Kielerbreve i samme Tidsrum $6^3/_4$ %; de danske Laantagere maatte saa-

ledes betale lidt højere Renter end de lokale Folk, men Renteforskellen er dog ikke større end rimeligt overfor fremmede Laansøgere.

Men medens den *indenlandske* Kielerrente derefter falder til $6^1/_4$ og 6 Procent, viser mit Materiale af danske Kielerbreve de i hosstaaende Tabel anførte Forhold, der giver Anledning til følgende Bemærkninger. Rentestigningen i 1612 kan antages at skyldes den siden forrige Kieleromslag udbrudte Kalmarkrig. Aaret efter, da Fjendtlighederne er indstillede, er Renten lidt lavere og i de tre følgende Aar kendelig lavere, men fra 1617 er der en stærk Stigning i saavel Antallet af Laan som ogsaa i Renten, Aarene 1619 og 1622 har Maxima

Aar	Antal Laan	Gennemsnitsrente
1610	8	7,25 %
1611	8	6,9 —
1612	14	7,1 —
1613	13	7,2 —
1614	10	7 —
1615	10	6,1 —
1616	17	6,5 —
1617	27	7,1 —
1618	28	7,2 —
1619	39	7,72 —
1620	27	7,1 —
1621	29	7,3 —
1622	38	7,4 —
1623	13	7 —
1624	4	7 —

i begge Henseender. Det bratte Fald i Gældsbrevenes Antal fra 1622 til 1623 kan delvis antages at skyldes den allerede da optrækkende Fare for Danmarks Indblanding i Trediveaarskrigen; men de sidste Aars særlig talrige Tilfælde af Betalingsvanskeligheder fra de danske Debitorers Side, maa ogsaa have fremavlet en vis Mistillid til danske Gældsbreve, saaledes hedder det i en Proces i Kiel 1622, der stammer fra en *dänische Obligation:* „wie mann aber nochmals erfahren, dass weder Principal noch die Burgen sich zu solchen Briefen

bekennen wollen."[1]) Hertil kom yderligere, at Tillokkelsen ved de *dänische Obligationen*, den høje Rente de bød, netop nu blev stærkt forringet derved, at de danske Domstole paa denne Tid begyndte at indtage et nyt Standpunkt overfor disse Breves Forrentning, hvorom senere. Det er sikkert dette sidste Forhold, der bevirker, at Gennemsnitsrenten falder efter 1622, hvilket ellers maatte undre, idet de øvrige foreliggende Grunde til, at Laangiverne viste Tilbageholdenhed, snarere tillige skulde bevirke en Rentestigning.

Efter 1624 forsvinder Kielerbrevene næsten ganske som Følge af den tyske Krigs Udbrud, og de kommer ikke igen i nævneværdigt Omfang efter Krigen.

Som anført, gik man aabenbart ud fra, at de danske Domstole vilde betragte Kielerbrevenes Rentebestemmelser som sig uvedkommende, og heri fik man i lang Tid Ret; men for Sikkerheds Skyld indeholdt de meget omstændeligt affattede Gældsbreve en Række Punkter, ved hvilke Debitor og Kautionister fraskrev sig Retten til at paaberaabe sig en Mængde opregnede inden- og udenlandske Lovbestemmelser som Grunde til at vægre sig ved at betale, blandt hvilke særligt fremhæves de gældende og eventuelt fremtidigt udstedte danske Love, som det vil ses af det i Bilaget gengivne Kielerbrev, hvis Affattelse er typisk.

Saadanne Breve med de efter vor Retsopfattelse besynderlige Bestemmelser, om at en Mængde Lovbud ikke skulde kunne finde Anvendelse paa Forholdet mellem de to Parter, var i almindelig Brug i over tredive Aar, forinden vi hører om Foranstaltninger mod disse Undtagelsesbestemmelser. I en Forordning af 1ste Juli 1619 hedder det bl. a.: „. . . **efterdi ingen er mechtig landslougen efter ſin egen tycke med forſkrivninger och exceptionibus emod voris endellige intent och mening at affkaffe och casſerer, ... er voris vilge, mening och forordning, at ſaadanne exceptiones ſom de, mod retten och ulovlige ere, icke ſkal udi**

[1]) Statsarchivet i Slesvig A. XX, 407.

noegen proces eller rettergang anſes eller kraftig vere." I de første Aar efter denne Forordnings Udstedelse, synes man at have haft den Opfattelse, at Forordningen ikke fandt Anvendelse paa Kielerbreve, idetmindste tilraader Rigsraadet i en Betænkning af 1621 [1]) at udstede en Forordning om, at Omslagsbreve (Kielerbreve), der forskriver nogen fra Lydighed mod Lov og Ret, ikke skal have nogen Kraft, dersom de kommer for Retten i Kongens Lande; nogen særlig Forordning for Kielerbreve i Anledning af dette Forhold ses dog ikke at være udkommen, og Højesteret bringer ogsaa senere Forordningen af 1619 i Anvendelse paa et Omslagsbrev.

Den højeste danske Domstols Stilling overfor Kielerbrevenes Rentebestemmelser var indtil 1622 den, at den paadømte Sager om disse Breve uden at tage Hensyn til eller gøre Bemærkninger over Rentefodens Højde; men ganske vist forekommer der heller ikke et eneste Tilfælde af Protest fra Debitors Side mod at betale Renterne, fordi de er for høje, derimod gøres der 1615 i en Sag mellem en dansk Forlover, der har indfriet Brevet, og en Medforlover Indsigelse mod Renten, fordi den er for høj, Brevet er dateret Kiel 1595 og lyder paa 200 Daler à 8 %. Den første Forlover henviser herimod til Gældsbrevets Text, og anfører, at den høje Rente ikke strider mod Recessen, „efterdi Wælden udi vort Førſtendomb og ikke her udi Riget er gjort," og udtaler Haabet om, at han maa nyde samme Ret, „ſom hidtil her udi Riget i ſlig Tilfald ſædvanlig haver været." De anførte Udtalelser er formodentlig Udtryk for det gængse Syn paa dette Forhold, og Dommerne synes at have delt dette, thi Dommen indeholder ikke noget om Rentens Højde.[2]) Paa den samme Herredag faar en holstensk Kreditor Dom over en dansk Debitor i Anledning af et 8 %'s Kielerbrev, uden at Rentens Højde fremdrages fra nogen Side, og Domstolenes Stilling er indtil videre den samme.

---

[1]) Erslev: Rigsraadets og Stændermodernes Historie, I, Pag. 326.
[2]) K. & R. R. D. 1615, Fol. 273.

I en Sag for Herredagen 1622 mellem en holstensk Kreditor og en dansk Forlover paa et 10 %'s Kielerbrev protesterer denne mod at indfri sin Kaution, fordi han ikke var myndig, da han indgik Kautionen; han paaberaaber sig i denne Henseende den forannævnte Forordning af 1/7 1619, der ogsaa forbyder Personer under 25 Aar at holde indgaaede Kautioner; men denne Protest afvises i Dommen, fordi Kautionen blev indgaaet før 1619; Forloveren protesterer imidlertid ogsaa mod at betale, formedelst den høje Rente, og han paastaar, at Pengene bør være forbrudt af denne Grund, uden at han dog paaberaaber sig nogen bestemt Lov. Dommernes Opmærksomhed er maaske ved Paaberaabelsen af Forordningen af 1/7 1619 bleven henledet paa dennes foranciterede Bestemmelse om, at ulovlige Aftaler i Gældsbreve ikke skal gælde for Retten, thi Dommen lyder paa, at Forlover bør være kvit for Renten, fordi den befindes at være „mod vor Reces saavel som ogsaa imod udgangen Forordninger i Lanntheholsten"; der dømmes saaledes ikke efter Renteloven, thi i saa Fald skulde Hovedstolen være forbrudt, som ogsaa paastaaet af Forloveren.[1]) Samme Dag føres en Sag mellem samme Kreditor og en anden dansk Debitor om et 7 %'s Kielerbrev, ogsaa denne indstævnte protesterer mod den høje Rente, men Dommen tager intet Hensyn hertil, og næste Dag i en tredje Sag med samme Kreditor om et 8 %'s Kielerbrev, i hvilken den indstævnte ikke protesterer mod Renten, vinder Kreditor Sagen, uden at der i Dommen gøres nogen Bemærkning om Renten. Paa Herredagen det følgende Aar 1623 fældes der atter et Par Domme i Rentesager. En afdød Forlovers Arvinger frikendes for at betale Renter af et 8 %'s Kielerbrev med den Motivering, at den afdøde Forlover ikke har kunnet forskrive sine Arvinger fra Lov og Ret, og at Arvingerne selv protesterer mod den ubillige Rente; Dommen slutter med en Bemærkning om, at man, ɔ: Domstolen, forbeholder

[1]) K. & R. R. D. 1622, d. 4. Juli.

sig sin Ret for ubillige Renters Paaskrivelse.[1]) Paa den samme Herredag i en anden Sag protesterer en indklaget Forlover mod Kreditors Krav paa 7 %'s Rente ifølge et Kielerbrev, uden at Domstolen giver ham Medhold, men ogsaa denne Dom slutter med de truende Ord: „os vor Ret og Tiltale for ubillig Rentes Paaskrivelse fri forbeholden[2]). I Gældssager, hvor Skyldneren ikke protesterer mod Rentens Højde, udtaler Dommen intet om denne, selv om den er nok saa høj.

Landets højeste Domstol stiller sig altsaa paa dette Tidspunkt saaledes overfor Kielerbrevenes Forrentning, at den ikke selv griber ind, naar der ikke protesteres mod Rentens Højde; og Protest imod at betale 7 % tager den ikke tilfølge; men dersom der protesteres mod højere Rente end 7 %, frikendes indstævnte for at betale Renter til Kreditor; men disse Afgørelser støtter sig ikke paa nogen dansk Lov, og de nævner heller ikke nogen udenlandsk Lov som Støtte, de er vistnok kun et ulovligt Kompromis mellem den strenge Bestemmelse om Hovedstolens Konfiskation i Koldingske Reces og Frygten for at bringe den til Anvendelse paa holstenske Kreditorer. Bemærkningen om, at man forbeholder sig sin Ret for ubillige Renters Paaskrivelse, viser, at man endnu ikke har taget endelig Stilling til Spørgsmaalet.

Det lader til, at Landets øverste Domstols Afgørelser dengang ligesom nutildags antoges at konstituere Retspraxis; Dommene af 1622—23 rokkede øjensynligt ved den Tro, at Renten praktisk taget var fri ved Kielerbreve mellem danske og Holstenere; thi med et Slag ophører Udstedelse af Gældsbreve med højere Renter end 7 %, skønt Pengeforholdene sikkert ikke var bleven bedre, tværtimod, som de nedenfor omtalte særlig talrige Gældssager fra disse Aar tyder paa; og følgende Tilfælde viser ogsaa, at de holstenske Kreditorer blev bange for de danske Domstole, naar Gældsbrevenes

---

[1]) K. o. R. R. D. 1623, Fol. 484.
[2]) K. o. R. R. D. 1623, Fol. 406.

Renter var for høje: 1623 ses en holstensk Kreditor i to Vidners Nærværelse at have givet et 9 %'s Kielerbrev en Paaskrift om, at han kun vil have 6 % i aarlig Rente[1]), et andet lign. Tilfælde haves fra samme Aar, og ligeledes fra 1623 haves en Kontrakt mellem en holstensk Kreditor paa et ældre 8 %'s Kielerbrev og en dansk Forlover, hvori denne forpligter sig selv, sine Medforlovere og Debitor til ikke under nogetsomhelst Paaskud at bestride deres Forpligtelser[2]).

Herredagsdombøgerne fra disse Aar bærer Vidne om den danske Adels elendige økonomiske Forhold, af ca. 300 Retssager i 1623 er de to Tredjedele Gældssager, de fleste i Anledning af adelige Kielerbreve, og en stor Del af den resterende Tredjedel af Retssagerne er ogsaa opstaaet som Følge af saadanne Gældsbreve, idet disse drejer sig om Stridigheder i Anledning af Indførsel i adeligt Gods; Højesteretsdombøgerne fra 1624 har et lignende Præg. Intet Under, at de betrængte Debitorer søger at klare sig ved at rejse Aagerbeskyldning. I en Sag 1624 mellem en holstensk Kreditor og en dansk Forlover, hvor denne protesterer mod Brevets ubillige Rente, afsiges der ikke Dom, fordi Parterne bliver forligte forinden,[3]) hvilken Omstændighed kan tyde paa Ængstelse for Dommens Udfald hos Kreditor. I en anden Sag samme Aar fremkommer en Debitor med en meget energisk Paastand om, at hans mange Kreditorer skal have Hovedstolene forbrudte, idet han paaberaaber sig Koldingske Reces og den fyrstelig holstenske Forordning om Aager og Rente. Debitor har imidlertid Aaret forud faaet en Akkord med de fleste af sine Kreditorer, og disse vil Retten derfor ikke beskæftige sig med, men de andre Kreditorer, hedder det i Dommen, som kan overbevises om at have taget mere end 7 % — **ſom tilforne er gottgjorde at tage** — bør, saavidt de boer her i Riget, have forbrudt Hovedstolen

---

[1]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 410.
[2]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 267.
[3]) K. o. R. R. D. 1624, Fol. 196.

efter Recessen.[1]) Meningen med de i Dommen mellem Tankestreger anførte Ord maa vistnok være: „som det er godtgjort, at man hidentil har plejet at tage," og der er sandsynligvis underforstaaet: „i Kielerbreve". Med denne Dom udtaler Herredagen, hvorledes den fremtidigt vil stille sig i den Slags Sager, Dommen forklarer den Mening, som Landets højeste Ret vil have lagt i sine Aaret forud udtalte truende Ord om, at den forbeholder sig sin Ret for ubillige Renters Paaskrivelse. Man kunde mene, at der efter denne Dom ikke længere var nogen Fare for de holstenske Kreditorer ved at tage høje Renter, thi nu var det klart, at de ikke risikerede at faa Kapitalen konfiskeret, naar de ikke boede i det egentlige Danmark, og dette kunde de jo lade være med. Men de danske Rigsraaders Udtalelse i Dommen af 1624 var alligevel ganske klogt beregnet, thi samtidig med at den tilsyneladende tager Afstand fra at dømme de holstenske Adelsmænd for Aager, træffer den en Bestemmelse, der faktisk i mange Tilfælde viste sig at kunne ramme Kielerbrevenes holstenske Kreditorer, dersom de havde taget for høje Renter, fordi den vigtigste Sikkerhed for Laanenes Tilbagebetaling næsten altid laa i Debitorernes og Forlovernes Jordegods; den danske Adel sad paa denne Tid saa daarligt i det, at de holstenske Kreditorer i mange, ja maaske i de fleste Tilfælde ikke kunde faa deres Penge igen, uden ved at lægge Beslag paa Jordegods i Danmark. Uden at komme ind paa Grundene til, at de holstenske Kreditorer efter at have lagt Beslag paa dansk Jordegods jævnligt viste den Uforsigtighed at tage Bopæl i Danmark, samtidig med at de oppebar Renter højere end 7 %, skal blot bemærkes, at dette faktisk skete, og at det gav Anledning til adskillige økonomisk betydningsfulde Domfældelser, hvorefter Kielerbreve med højere Rente end 7 % fuldstændigt forsvandt, hvilket altsaa blev det endelige Resultat af den citerede Domsudtalelse, og da dette an-

[1]) K. o. R. R. D. 1624, Fol. 277.

tageligt var netop det, man ønskede at opnaa ved denne, maa den siges at have været klogt beregnet.

I Sager anlagte af en Forlover, der har indfriet Gælden, imod Debitor eller Medforlovere, forsøger disse indstævnte nu ogsaa at unddrage sig deres Forpligtelser ved at paaberaabe sig Brevenes ubillige Renter; men disse Protester afviser Domstolene; de Forlovere, der har indfriet Gælden, faar altid tilkendt det, som de har betalt Kreditor ifølge Gældsbrevet, selv om de har maattet betale nok saa høje Renter og dobbelte Renter ifølge Omslagsskik.

I Aaret 1625 holdtes der ikke Herredag; men 1626 fortsætter Debitorerne deres Bestræbelser for at unddrage sig Forpligtelserne ved Hjælp af Aagerparagrafen, og som foran omtalt ikke blot overfor de oprindelige Kreditorer, men ogsaa overfor Kautionister, der har maattet indfri Gælden; i en saadan Retssag, hvor en Forlover har indfriet et 8 %'s Kielerbrev, afviser Retten som sædvanligt Debitors Protest mod at betale formedelst den ubillige Rente; men Dommen giver dog Debitor det lille Trøstens Ord, at hans Ret mod Brevets Kreditor er ham forbeholden.[1])

Endelig paa Herredagen i Juni 1626 faar Retten Anledning til at anvende Aagerparagrafen i al dens Strænghed paa et Kielerbrev. En kendt holstensk Adelsmand og Pengeudlaaner i stor Stil, Claus v. Buchwaldt, har 1624 erhvervet en Gaard i Danmark, hvilket bliver ham en dyr Historie; thi Retten betragter ham dermed som boende i Danmark. For en Gæld paa 7000 Daler à 8 % ifølge to Kielerbreve af 1620 og 1622 har C. v. B. 1624 gjort Udlæg i en Forlovers Gods. Brevets Debitor tilfredsstiller først sin Forlover og anlægger derefter Sag mod C. v. B. for Aager og kræver Hovedstolens Fortabelse, endskønt C. v. B. har været saa forsigtig 1623 at lade bade Debitor og Forlovere afgive en særlig skriftlig Forpligtelse til ikke under nogetsomhelst Paaskud at bestride Gælden. Den anklagede fører et meget energisk

[1]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 103.

Forsvar for Domstolen, han kan naturligvis ikke komme bort fra, at Gældsbrevene lyder paa 8 %; men dette er ikke fældende, thi Retten kræver Bevis for, at ulovlige Renter er erlagt, og C. v. B. benægter at have krævet eller faaet denne Rente, noget skriftligt Bevis for, at der er betalt 8 % i Rente foreligger heller ikke, thi den anklagede har været saa omhyggelig, at han har ladet alle Rentekvitteringerne affatte saaledes, at de kun lyder paa, at Renten af Laanet er betalt for det paagældende Aar uden at nævne det Beløb, som Renten andrager; men Benægtelsen nytter ikke noget overfor Debitors og to Forloveres Paastande om, at der er betalt otte Procent om Aaret, skønt den anklagede protesterer mod, at de to Forlovere, som interesserede i Sagen, kan bruges som Vidner. Det uheldige Dokument, ved hvilket C. v. B. har forpligtet Debitor og Forlovere til ikke under noget Paaskud at bestride Gælden, søger han at bortforklare ved at anføre, at Dukumentet netop var oprettet, fordi der stod 8 % i Gældsbrevet, hvilket han i Virkeligheden ikke oppebar, og han paaviser, at der i den Dom, ved hvilken han fik Udlæg i Forlovers Gods, staar, at han har faaet 7 % i Rente; endvidere paastaar han sig frikendt, fordi han, da Gælden blev stiftet, var bosiddende i Holsten. Men det hjælper altsammen ikke den anklagede, han dømmes til at have de 7000 Daler forbrudt, Halvdelen til Kongen og Halvdelen til Debitor.[1]) Man kan forstaa, at han samme Aar skiller sig af med den fatale danske Gaard — i en senere Retssag paastaas Salget dog at have været en Skinhandel — og at han gaar paa Forlig i nogle andre Gældssager paa den samme Herredag, hvor Retten iøvrigt frikender flere holstenske Kreditorer, som har taget 8 % i Rente, for Aagerbeskyldningen, men disse ejede heller ikke Gods i Danmark. I et Par Domme 1630 og 1632 nævnes Kreditors Bopæl i Holsten udtrykkeligt som Befrielsesgrund for Aageranklage; men i et af Tilfældene genoptager Debitor Sagen Aaret efter og beviser nu, at Kreditor

[1]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 267.

havde Bopæl i Riget, dengang Stævningen udgik, og denne dømmes nu til at have Hovedstolen forbrudt.[1])

I de efter 1626 følgende Aar træffes af og til lignende Tilfælde af Domfældelser for Aager, Renten maa dog være over 7 % p. a. ellers frikender Retten, og den kræver Bevis for, at den for høje Rente virkelig er bleven betalt, til at faa Dom er det ikke tilstrækkeligt, at Brevet lyder paa over 7 Procent, kan Debitor ikke bevise, at den stipulerede Rente er bleven erlagt mindst et Aar, frikendes Kreditor paa hans blotte Benægtelse.[2]) At faa holstenske Kreditorer dømt til at miste deres Penge begrundet paa for høje Renter, bliver saa kendt en Forretning, at en Mand 1632 faar Udlæg i en dansk Adelsmands formentlige Krav paa Tilbagebetaling af et Beløb, hvoraf der var erlagt otte Procent aarlig Rente til den holstenske Kreditor, den entreprenante Mand anlægger derefter Sag mod Holsteneren, som dog frikendes af flere Grunde.[3])

Skønt de holstenske Kreditorer, der ikke ejede fast Ejendom i Danmark, som de beboede, altid blev frikendt for Aagerbeskyldning, øvede de fældede Domme dog en kendelig Indflydelse paa Kielerbrevenes Rentefod; blandt disse, udstedte efter 1622, har jeg kun truffet et med højere Rente end 7 %, og der forekommer stadigt en Del Tilfælde af Rentereduktioner, i Reglen forandres dog ikke Gældsbrevenes Rentefod, man sørger blot for, at Kvitteringerne tydeligt lyder paa, at der kun er betalt 7 % p. a. i Rente, som nævnt involverede Gældsbreve lydende paa for høj Rente ikke i og for sig Straf.

Det anførte viser, at de fældede Herredagsdomme tvang Kielerbrevenes Forrentning ned, men hist og her træffes der Tilfælde, der tyder paa, at denne Indgriben i Rentefriheden kun tilsyneladende bevirkede, at de holstenske Kreditorer rettede sig efter den nye af Domstolene indførte Retspraxis,

[1]) K. o. R. R. D. 1632, Fol. 640 & 1633, Fol. 682.
[2]) K. o. R. R. D. 1632 d. $^{23}/_{6}$.
[3]) K. o. R. R. D. 1632, Fol. 470.

men i det skjulte tog højere Renter, saaledes paastaar en dansk Debitor i en Sag 1624, at han har maattet betale 10 % i Rente, skønt Gældsbrevet kun lød paa 7 %,[1]) og 1626 paastaar en Debitor, at der er taget ubillig Rente af nogle Gældsposter fra 1623,[2]) Brevene lyder imidlertid kun paa 6 %'s Rente, men Hovedsummerne i de to Laan er 2320 Daler og 6960 Daler, hvilket er lig med henholdsvis 2000 og 6000 Daler plus to Gange 8 %'s Rente af Beløbene; det er ikke usandsynligt, at Debitor strax har maattet kvittere for henholdsvis 320 og 960 Daler mere end han har faaet tillaans — Kielerlaanene er ellers næsten altid runde Summer — en saadan Paastand fra en Debitors Side træffes nemlig i en anden Sag samme Aar,[3]) og kun hvis dette har været Tilfælde, er der Mening i Aagerbeskyldningen. I en Sag 1633 paastaar en Debitor, at han har maattet give 8 %, skønt Brevet kun lød paa 7 % Rente,[4]) og samme Aar beviser en Debitor, at han stadigt har givet 8 % p. a. af et Kielerbrev fra 1622, der lød paa 6 % Rente, under disse Omstændigheder har Kreditor været saa fornuftig at gaa paa Forlig med Debitor Aar 1627, ifølge hvilket han har betalt denne 1320 Daler for at opgive sit Krav paa ham for ubillig Rente, hvilket ogsaa redder ham fra at blive dømt for Aager.[5]) 1635 træffes ogsaa et Tilfælde ang. et Brev paa 7 % af 1622.[6]) Hvor almindelig saadan Praxis har været, lader sig næppe konstatere nu, men de anførte Tilfælde, og særligt den Omstændighed, at intet af dem stammer fra før 1622, da man ansaa Kielerbrevenes Rente for fri, viser, at det praktiske Liv strax vil omgaa Rentebestemmelser, naar de kommer i for stærk Modsætning til Omsætningens Krav.

Skønt der efter 1624 kun udstedes faa Kielerbreve og dis-

[1]) K. o. R. R. D. 1624, Fol. 277.
[2]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 370.
[3]) K. o. R. R. D. 1626, Fol. 361.
[4]) K. o. R. R. D. 1633, Fol. 611.
[5]) K. o. R. R. D. 1633, Fol. 729.
[6]) K. o. R. R. D. 1635 Fol. 726.

ses Rentefod efter 1622 afpasses efter de danske Domstoles Afgørelser, ses disse endnu 1636 at have maattet beskæftige sig med deres Forrentning, i et Tilfælde lyder Brevet paa 7 % og i et andet paa 8 %, men da Kreditor i dette Tilfælde beviser kun at have faaet 7 % p. a. i Rente, frikendes han ligesom i førstnævnte Tilfælde for Aagerbeskyldningen.[1]) Derefter hører Retssagerne om Kielerbrevenes Forrentning op, og Resultatet af Kampagnen mod disses høje Renter er altsaa blevet det, at en ny Retspraxis, proklameret af Herredagsdomstolen 1624, stridende mod den danske Rentelov, er bleven accepteret. Ligesom den i Landet ellers almindelige, ogsaa lovstridige, 6 %'s Rentefod var trængt ind fra Hertugdømmerne, saa skyldes den nu som tilladelig knæsatte 7 %'s Rentefod ved dansk-holstenske Kielerbreve sandsynligvis ogsaa Hertugdømmernes Indflydelse, idetmindste taalte Domstolene dersteds som omtalt Pag. 114 7 % aarlig Rente.

1627—1682.

Den tyske Krig ses ikke at have nødsaget Chr. IV til at overskride sine vante 6 % ved Rentelaan, men den foranledigede, at han maatte laane betydelige Beløb mod brugeligt Pant,[2]) hvis Forrentning efter det tidligere udviklede næppe har været saa billig. Heller ikke i de følgende for Statsfinanserne vistnok trykkende Aar indtil Torsteinsonsfejden ses Kongen at have overskredet 6 %'s Rentefoden, skønt Kielerrenten ifølge et af Kongens egne Breve idetmindste paa eet Tidspunkt maa antages at have været meget stram; Kongen skriver nemlig i et Brev af $^{7}/_{12}$ 1634, at dersom Hertugen af Gotthorp vil laane Penge paa det tilstundende Kieleromslag, maa han vistnok give 8 % i Rente. Ogsaa Torsteinsonsfejden nødte til Laan mod brugeligt Pant[3]) og til Optagelse af en

---

[1]) K. o. R. R. D. 1636, No. 39, Fol. 455 & No. 40, Fol. 299.
[2]) Rigsarchivet: 1627—33, de af Kongen optagne Laan.
[3]) Rigsarchivet: 1644, de af Kongen optagne Laan.

Del andre indenlandske Laan, af hvilke Kongen egenmægtigt ingen Rente giver før efter Krigens Ophør, og derefter forrenter med 6 % p. a., som det fremgaar af Kvitteringerne for Laanenes Modtagelse.[1]) Krigen havde naturligvis gjort Statsfinansernes Tilstand endnu slettere end tidligere, og nu ser man endelig Kongen indvillige i at overskride den Rentefod, som han i halvhundrede Aar havde holdt sig til, i et Brev af $^{15}/_{11}$ 1645[2]) skriver Udsendingen Chr. Cassius fra Lybek, at han har faaet 3000 Daler tillaans til Kongen, at tilbagebetale Sct. Hans Dag næste Aar — altsaa om $7^1/_2$ Maaned — men der skal beregnes 9 Maaneders Rente, og Laangiver vilde først have et Aars Rente; Rentefoden nævnes ikke, hvilket betyder, at den er 6 % p. a.; der gives altsaa $4^1/_2$ % for $7^1/_2$ Maaned ɔ: svarende til omtrent 7 % p. a. D. $^{10}/_7$ 1647 skriver Chr. IV, at man skal forsøge at lade de til kommende Omslag opsagte Penge blive staaende mod at love 7 % p. a. i Rente,[3]) og fra Kongens sidste Regeringsaar træffes en Del større Gældsposter à 7 %; den store Ensartethed, som har udmærket Forrentningen af Kronens Pengemellemværender i saa lang Tid, maatte dog tilslut falde for Forholdenes Magt.

Det ses af Fr. III's Pengeforretninger, at han ikke som Faderen var indlevet i en bestemt Rentefod, til hvilken han stædigt søger at holde sig fast. Selv om 6 % stadigt er den hyppigst forekommende Forrentning af Kronens Laan, saa træffes baade 5 % og 7 % dog jævnligt; det er som om man har faaet Øjnene op for, at Fastsættelse af et Laans Forrentning er en almindelig Forretning, hvor det gælder at købe saa billigt som muligt, og hvor man ikke skal vige tilbage for en høj Pris, dersom man virkelig behøver Varen. Strax i sit første Regeringsaar lykkes det Kongen at laane en stor Sum

---

[1]) Rigsarchivet: 1644—49, Afregninger samt Kopier af Officerernes Restsedler.

[2]) Rigsarchivet: Diverse Omslagsakter 1618—58.

[3]) Neues staatsbürgerliches Magasin IV, Pag. 333.

i Amsterdam til 5 %, medens han samtidigt paa Kieleromslag giver 6 og 7 Procent; men en lille nærmere omtalt Laaneaffære viser, at man ikke altid tør stole paa den i Gældsbrevene nævnte Forrentning. Kongens Generalfaktor i Hamborg, Gabriel Gomez, laaner 1652 paa Kongens Vegne 20,000 Daler til at indfri dennes pantsatte Juveler med, da der senere betales Renter af Laanet afregnes der først 6 % p. a. og derefter 1 % p. a., „weill die Obligation nicht mehr als 6 % vermeldet und gleichwohl 7% veraccordiert sein.„ [1]) Som sagt der synes nu at herske en mere forretningsmæssig Aand ved Kronens Laanearrangementer, og enten maa Kongen selv have haft Evner i denne Henseende, eller ogsaa maa han have været heldig med Valget af sine Folk, thi man maa undres over den gennemgaaende billige Forrentning, som de daarlige danske Statsfinanser kan nøjes med at udrede, og 1656 lykkes det endogsaa Statholderen i Holsten, at faa Renten af et af Fr. III's Laan paa 80,000 Daler til en tysk Baron nedsat fra 6 til 5 Procent med den Motivering, at der i Hertugdømmerne ikke gives mere end 5 %.[2]) Skønt Paastanden om, at Rentefoden var 5 % i Hertugdømmerne, maa betegnes som uholdbar, saa synes Renten dog nu at have været faldende der, som vi senere skal komme tilbage til. Ligesom der forud for Rentestigningen i Hertugdømmerne i 1570erne gik en saadan i Holland og Hamborg, viser der sig nu en lignende Overensstemmelse, som næppe er tilfældig. I Holland nedsattes Renten under Statholder Moritz, 1618—25, fra 6½ % til 5 %, og efter Krigen mellem Holland og England 1652—54 nedsattes den af Johan de Witt fra 5 % til 4 %, og af en Fortegnelse over Hamborgs Laan 1601—50 ses det, at Renten dersteds var faldende henimod Midten af Aarhundredet. [3]) Det er netop ogsaa til disse to

---

[1]) Rigsarchivet: Afregninger IX.

[2]) Rigsarchivet: Dokumenter ang. 80,000 Daler, som Fr. III havde laant af v. Tranendorph.

[3]) Zeischrift des Vereins für Hamburgische Geschichte, XII Bind.

Pengemarkeder, at Fr. III vender sig i sin Nød, 1657—58 faar han store Laan i Holland til 5 % Rente,[1]) og i Hamborg opnaar Kongen i September 1658, efter Karl Gustavs Fredsbrud, et Laan paa 40,000 Rd. à 5 % p. a.,[2]) desuden kunde Kongen 1659 laane anselige Beløb hos Borgere i Lybek til 6 %. Disse Laan maa siges at have været meget billige; en tilsvarende Stat under lignende Forhold i Nutiden kunde sikkert ikke gøre sig Haab om saa gunstige Laanebetingelser. Aaret efter synes Kongens Kredit i Holland ikke at have været saa god, idetmindste beretter de danske Afsendinge, Krag og Buchwaldt, 1660 fra Amsterdam, at danske Obligationer udbydes til en Tredjedel à Halvdelen af Paalydendet, og opfordrer til at opkøbe dem underhaanden.

Et Udslag af Statsfinansernes forretningsmæssige Ledelse kan det i Begyndelsen af Fr. III's Regering gjorte Førsteforsøg her i Landet paa at rejse et stort Statslaan ved offentlig Subskribtion maaske siges at være, Formen var rigtignok en anden end den nu anvendte, idet Indbydelsen gik ud paa at tegne Andele i en Stats-Tontine. Den danske Regering var her i høj Grad moderne, det var samme Aar som en saadan Tontine første Gang søgtes oprettet — i Frankrig 1653 — at der gjordes et lignende Forsøg herhjemme, som skyldtes den bekendte Poul Klingenberg, der skal have truffet Tonti i Amsterdam, og formodentlig havde Ideen fra denne. 1ste Maj 1653 udgik kgl. Brev med Forklaring over dette saakaldte „det frugtbringende Selskab" og Indbydelse til at tegne sig for en eller flere Portioner à 100 Daler; Indtegningen skete i otte Aldersklasser, yngste Klasse var for Børn under 8 Aar og ældste for Personer over 56 Aar; men der var ingen Forskel mellem Betingelserne for unge og for gamle, alle Indskud skulde forrentes med 5 %, og de til enhver Tid levende Medlemmer af hver Klasse oppebar hele Renten af det i vedkommende Klasse tegnede

[1]) Rigsarchivet: Afregninger II, 84.
[2]) Hamborgs Statsarchiv, Cl. VII, Lit. D. g., No 1., Vol. 4.

Beløb, som fordeltes mellem Klassens Medlemmer i Forhold til det af hvert Medlem tegnede Antal Portioner. Hver Klasses Hovedstol tilfaldt Statskassen, naar samtlige Deltagere i Klassen var døde. Det forekommer nu noget naivt at antage, at Folk skulde foretrække 5 %'s Forrentning og Kapitalens Tab fremfor de gængse 6 % og Kapitalens Bevaring, blot fordi de samtidigt fik Chancen for at oppebære eventuelt afdøde Meddeltageres Rente; men man synes at have haabet paa en saadan Tilslutning, at Renteudgiften blev 10,000 Daler i hver Klasse, altsaa at der vilde blive tegnet ialt 1,6 Mill. Daler. Projektet mislykkedes fuldstændigt, hvilket næppe var ventet, thi der var allerede truffet Arrangement om, hvorfra Renterne til Interessenterne skulde skaffes, og Indbydelsesskriftet indeholdt Kopier af de paagældendes Forpligtelser — antageligt for at styrke Troen paa Foretagendets Soliditet — en stor Del af de indskudte Beløb havde man tænkt at udlaane til 6 %. Om Grunden til, at Planen ikke blev gennemført, laa i de ugunstige Betingelser eller i, at det danske Folk endnu ikke havde faaet Sans for et saadant Laans pirrende Charme, eller maaske blot deri, at der ikke fandtes ret mange rede Penge i Landet, foreligger der ikke Oplysninger om.

Sexprocentsfoden var som sagt den overvejende ved Kronens indenlandske Laan, og dette vedbliver den herbehandlede Periode ud. Chr. V maatte i Anledning af den skaanske Krig optage store indenlandske Laan; af nogle Fortegnelser paa Rigsarchivet[1]) ses Kongen i hvert af Aarene 1678 og 1679 at have laant ca. 300,000 Rd. her i Landet og i Hertugdømmerne; men uagtet den finansielle Stilling under disse sidste Krigsaar var meget daarlig, ses Kronen dog ikke at have maattet overskride Sexprocentsfoden, og et Par Laan hos fyrstelige Personer opnaaedes endog til 5 % Rente. 1678 optoges der hos private 121 Laan, alle à 6 % p. a., undtagen 5 mod brugeligt Pant; men disse fem Laan spiller imidlertid

[1]) Kgl. Obligations- & Forstrækningsprotokol 1678—89 og Hovedbog over Forstrækninger til Søetaten etc. 1678—79.

en større Rolle end deres Antal lader formode, idet mellem Halvdelen og Tredjedelen af den samlede Laanesum falder paa disse Laan, hvis Forrentning maaske nok har overskredet 6 % p. a. De fire af disse Laan er forøvrigt optagne under Form af et Salg af Krongods med Ret for Kronen til at købe tilbage til samme Pris. Ved Rentelaanene er Sikkerheden i nogle faa Tilfælde Underpant af Gods og ellers blot en Anvisning paa Toldindtægter o. lign. eller en Ret til Fritagelse for Erlæggelse af en Told eller Afgift. 1679 spiller Laan mod brugeligt Pant, af hvilket kun 6 % af Laanesummen maa oppebæres som aarlig Rente, en betydelig Rolle, idet omtrent en Tredjedel af Laanesummen rejses paa denne Maade, medens de almindelige Laan mod brugeligt Pant er mindre fremtrædende. Rentelaanene forrentes alle med 6 % p. a., og denne Rentefod anvendes ogsaa i de første Aar efter Krigen.

Mellem private Folk i Danmark var Sexprocentsfoden stadigt eneherskende, Undtagelserne er, hvor der ikke foreligger særlige Omstændigheder, saa faa, at de kun bekræfter Hovedreglen. Hvor 5 %'s Breve træffes, drejer det sig næsten altid om Laan mellem Slægtninge eller om Udlaan af andres Penge, som Formyndere eller Bestyrere af offentlige Midler disponerer over. Endnu dæmrede det dog i Bevidstheden, at 5 % var det rigtigste, i Recessen af 1643, I, 4, 82 befales det, at Kirkernes Penge skal udsættes til 5 %. Af en Indberetning[1]) ses, at Kirkernes Penge 1636—37 var udlaant til forskellige Renter, 6 % var den hyppigst forekommende Rente, $6^1/_4$ % træffes ogsaa, og det ses t. Ex. af Indberetning No. 13, at man udregnede, hvormeget den resterende Rentes-Rente beløb sig til; om Rentesrenterne nogensinde indgik kan ikke ses. Chr. IV skyldte Kirkerne mange Penge, og Bestemmelsen i Recessen af 1643 er saaledes ikke uden Fordel for Kongen, og derfor maaske ikke alene dik-

[1]) Rigsarchivet: Indberetning om Kirkernes Beholdning, Gæld etc., indsendte i Henhold til kgl. Missiv af $^{14}/_{11}$ 1636.

teret af Omsorg for Kirkens aandelige Vel. Paabudet om de 5 % trængte heller ikke igennem, som det fremgaar af Udtalelser i den nedenfor omtalte Herredagsdom af 1656.

Det ses ogsaa hævdet, at umyndiges Penge af Formynderne kun skal forrentes med 5 % (og Rentes-Rente), saaledes i en Sag for Herredagen 1653,[1]) hvor en Mand kræver sin Hustrus tidligere Formynder for hendes Formue med 6 %'s Renter, Køge Byting dømte Formynderen til at erlægge Konens Penge med 5 %'s Renter, og denne Dom stadfæstedes ved Landstinget og ved Herredagen; men denne Anskuelse om Forrentningen af umyndiges Midler var ikke eneraadende, i Reglen ses Renten beregnet med 6 %, og en Herredagsdom af 1656 udtaler sig udtrykkeligt for denne Rentefod i en Sag om Værgemaalspenge, hvis samlede Beløb en Aaret forud nedsat Kommission har udregnet med 6 % Rente; Formynderen protesterer mod at give mere end 5 %, hvilket han siger „udførligen staar i Recessen er det højeste, som Børnegods kunde skylde, det er mod Recessen, at en Værge skal give 6 %, naar Værgemaalet paalægges ham endog mod hans Vilje, en saadan Rentefod giver betrængte, der nødes til at laane Penge". Men Kommissionen har anført, at 6 % nu er brugeligt overalt, ogsaa ved Børne- og Kirkepenge, og Dommen slutter sig hertil, „efterdi Formyndere, særlig naar der tages Værgepenge, til bedste for de umyndige annammer og selv udgiver 6 %."[2]) Vi skal senere komme tilbage til det Forhold, at det ansaas for paabudt ved Lov at udregne Forretningen af umyndiges Midler med Rentes-Renter, hvilket ellers ikke var det almindeligste.

Foruden et ret rigeligt spredt Materiale af Gældsbreve af forskellig Art findes der fra denne Periode store Samlinger af ensartede Gældsdokumenter, særligt Pantebreve, som muliggør en nøjere Undersøgelse af saadannes Forrentning.

Ved Forordning af 26de August 1622 paabødes det, at

---

[1]) K. o. R. R. D. 1651—58, Fol. 232.

[2]) K. o. R. R. D. 1656, Fol. 410.

Skøde- og Pantebreve til Adelen skulde læses paa Landstingene, og ved Forordning af 23de April 1632 blev Paabudet almindeligt, og fra 1624 — dog ikke fra alle Aar — findes Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokoller opbevarede. Der haves Protokollerne fra Aarene 1624—37, Indførelser mangler dog fra Krigsaarene 1628—29, derefter findes Protokoller fra 1645 og den her behandlede Tid ud med Undtagelse af enkelte Aar.

Fra Aarene 1624—37 findes tinglæste foruden en Del Pantebreve for Kautioner, Skadesløsbreve, der ikke interesserer her, fordi der i disse Breve ikke gaas nærmere ind paa Gælden, gennemsnitligt en Snes Gældsbreve om Aaret med Pantesikkerhed i fast Ejendom; af disse er ialt omtrent ti Stykker Kielerbreve til Kreditorer i Hertugdømmerne, der har ladet deres Pantebreve tinglæse i Viborg, om hvilke blot skal bemærkes, at de alle er udstedte efter 1622, og at Rentefoden er 6 eller 7 %, endvidere findes der to i Danmark udstedte Breve à 7 %, hvor Kreditor bærer et kendt adeligt Navn fra Hertugdømmerne, og som derfor maaske bør sidestilles med Kielerbrevene. Af de øvrige, de egentlig danske Pantebreve bærer 57 6 % Rente, i 12 Breve hedder det, at der for Hovedstolen *med sin Rente* eller lign. stilles Pant, i 11 Tilfælde stilles der brugeligt Pant, og i 124 Tifælde hedder det blot, at der stilles en Ejendom til Pant for et Laan, uden at de nærmere Betingelser, derunder Forrentningen, omtales.

Naar man særligt har Blikket hæftet paa Forrentningen, er det uheldigt, at de to Tredjedele af Materialet ikke kommer ind herpaa. I Betragtning af at Datidens Terminologi i Henseende til Ordene Pant, Underpant og brugeligt Pant er noget udflydende, er den første Formodning man maa faa om saadanne Breve uden Renteaftale den, at Pantet er brugeligt, thi i saa Fald er videre Omtale af Forrentning overflødig; dog med Undtagelse af de Tilfælde, hvor det drejer sig om helt korte Laan, hvor den manglende Renteomtale kunde skyldes den Omstændighed, at der ikke skulde gives Rente. Af korte Laan er der imidlertid kun ganske enkelte, og i det hele ad-

skiller Laanene uden Renteomtale sig ikke fra Laanene med Renteløfte i Henseende til Løbetiden.

Imod den anførte Formodning om, at de talrige Pantelaan uden Renteomtale skulde være Laan mod brugeligt Pant, taler imidlertid følgende Omstændigheder.

Der findes i Panteprotokollerne i elleve Tilfælde udtrykkeligt nævnt, at Pantet er givet til Brug, og i et af disse Tilfælde,[1]) hvor de nærmere Betingelser viser, at der stilles brugeligt Pant, er Ordet *brugeligt* først udeladt og senere tilføjet foran Ordet Pant, hvilket viser, at man ikke var ligegyldig for, om der blev skrevet Pant eller brugeligt Pant. I et Pantebrev uden Renteomtale[2]) hedder det, at dersom Pengene ikke erlægges til en vis Termin, skal Pantet gaa over til at blive brugeligt, ɔ: det var oprindeligt et Underpant. I adskillige Tilfælde kan man se at Laanene i Pantebreve uden direkte Renteaftale dog skal forrentes af Debitor, idet det omtales, hvad der skal ske, dersom Hovedstol og *Rente* ikke erlægges, og det ses bestemt, at det pantsatte Gods i saa Tilfælde skal tages til brugeligt Pant[3]), hvoraf følger at Laanene var mod Underpant og Rente. I Panteprotokollen[4]) er der umiddelbart efter et Pantebrev uden Renteaftale indført et *Bibrev,* hvori Debitor lover at betale det i Pantebrevet omtalte Laan om et Aar med Rente, ɔ: det stillede Pant var ikke brugeligt. I et Brev uden Renteaftale[5]), hvor Laanet er paa ubestemt Tid, er der fastsat gensidig fjerdingaarlig Opsigelse, et Forhold, der vilde være ganske upraktisk, dersom det drejede sig om et Laan mod brugeligt Pant, og det samme gælder, hvor Laanet som i et Tilfælde[6]) kun ydes paa et Fjerdingaar; men her kan, som anført, den manglende Omtale af Forrentning udlægges som Fritagelse for at erlægge

[1]) 1625, Fol. 55.
[2]) 1626, Fol. 86.
[3]) 1647, Fol. 7 og 1645, Fol. 9.
[4]) 1625, Fol. 50.
[5]) 1635, Fol. 282.
[6]) 1637, Fol. 337.

Rente. I et Brev [1]) uden Renteaftale stilles der som Sikkerhed foruden Pant tillige en Forlover; jeg mindes ikke nogensinde at have set Kaution og brugeligt Pant samtidigt.

Medens jeg saaledes i en Del Tilfælde har konstateret, at disse Laan uden Renteaftale var Laan mod Underpant og Rente, har jeg ikke om noget af disse Laan kunnet slaa fast, at det var mod brugeligt Pant, og derfor forekommer det anførte mig at være tilstrækkeligt Bevis for, at de talrige Pantebreve i Aarene 1624—37 uden Omtale af Forrentning ikke bør henregnes blandt Laanene mod brugeligt Pant, selv om det er muligt, at der findes enkelte saadanne Laan imellem dem; thi Ordet Pant kan paa denne Tid træffes brugt i Betydningen brugeligt Pant; saaledes naar det i et Gældsbrev [2]) hedder, at dersom Debitor ikke betaler til Snapstinget, skal Kreditor „uden Proces anamme tvende Gaarde i Pant," hvor der sandsynligvis menes brugeligt Pant.

Jeg mener, at den manglende Omtale af Forrentning i mange Tilfælde skyldes den meget knappe Affattelse af Indførelserne i Panteprotokollerne for de første Aar; efterhaanden som Indførelserne bliver fyldigere bliver det ogsaa sjældnere at Forrentningen ikke omtales, allerede i 1630erne nævnes dette Forhold i Reglen.

Flertallet af de 124 Pantebreve uden Renteaftale anser jeg derfor for at dreje sig om Laan mod Underpant, og da man ellers overalt paa denne Tid tog Renter af Laan, har dette sikkert ogsaa været Tilfældet med disse, og naar Rentefoden i denne Periode ikke angives, er det overvejende sandsynligt, at den er 6 %.

Af Viborg Landstings Panteprotokoller 1624—37 slutter jeg da, at Realkrediten baseret paa jyske Landejendomme paa denne Tid overvejende var mod Underpant og 6 % aarlig Rente, men at Laan mod brugeligt Pant ikke var ualmindelige.

Fra Aarene 1637—44 findes ingen Panteprotokoller beva-

[1]) 1625, Fol. 54.
[2]) 1630 Fol. 132.

rede. 1645 efter Torsteinsonsfejden findes kun faa Breve indførte i Panteprotokollen, ialt ti, men derefter stiger Antallet til omkring tredive om Aaret i 1650erne — fraregnet Kronens Pantebreve. Breve uden Renteomtale er nu bleven sjældne, og Laanene mod brugeligt Pant udgør stadigt kun en ringe Brøkdel af det samlede Antal Laan; dog maa bemærkes, at Kronen i Begyndelsen af 1650erne optager talrige — indtil tredive om Aaret — Laan mod brugeligt Pant. 1657 afholdes der ikke Landsting efter d. 26de August, og Tingene genoptages først d. 29de Februar 1660, men fra dette Aar er der som rimeligt endnu kun faa Pantsættelser indførte sammen med nogle enkelte Breve oprettede 1658 og 1659, alle disse ialt en Snes Stykker er mod Underpant og Rente, der i Reglen nævnes at være 6 %; 1661 er Laanevirksomheden meget livlig, over et halvt Hundrede Pantebreve, hvoraf kun et — foruden et Par fra Kronens Side — er mod brugeligt Pant, og fra nu af træffes Pantebreve uden Omtale af Forrentningen ikke mere. I Panteprotokollen for 1671 findes 68 Pantebreve, 1677 og 1679 bringer den skaanske Krig Antallet ned til omtrent 40 om Aaret, efter Krigen stiger Antallet atter, og samtidigt foregaar der en Forskydning i Retning af de i de senere Aar meget sjældne Laan mod brugeligt Pant, saaledes at af 69 Pantelaan i 1680 er de 21 af denne Slags, og 1681 [1]) 15 af 53 Laan. Aarsagen til denne Forskydning antydes ved Bemærkninger i nogle af disse Pantebreve, hvor det udtales, at Laanet skyldes Skatterne under sidste Krig, eller hedder, „at for at han (Kreditor) i disse vanskelige Tider kan være des bedre forsikret, har jeg til brugeligt Pant pantsat. . . ."[2]), Landet led jo meget under Følgerne af den skaanske Krig, og Nedsættelsen af en Kommission 1681 bl. a. for at indføre Landboreformer tyder ogsaa paa Landbrugskrise. Forrentningen af Laanene er ellers næsten udelukkende 6 % p. a., idet jeg mener at turde henregne alle de til Tider ret talrige Laan,

---

[1]) Panteprotokol ⅓ 1681 — ⅓ 1682.

[2]) 1681, Fol. 314, 241 & 260 og 1682 Fol. 334.

hvor det blot hedder *med Rente, med tilbørlig Rente* eller lignende til Sexprocentslaanene, og af Undtagelser fra denne Rentefod bliver der da kun tilbage, foruden Laanene mod brugeligt Pant, fem Kielerbreve à 7 % og to danske Pantebreve à 5 %.

Dog maa der desuden omtales en ejendommelig Forrentningsbestemmelse i nogle af disse Pantebreve — ialt en Snes Stykker spredte over hele Perioden — hvor det hedder, at der skal gives 6 % aarlig Rente, og tillige, at der skal stilles en Ejendom til brugeligt Pant, hvorved der betinges en dobbelt Forrentning, og dersom dette har været Meningen, maa Forrentningen af disse Laan siges at have overskredet den lovlige Rentefod ret utilsløret. En nærmere Betragtning af disse Pantebreve har dog vist mig, at der ligger forskellige Betydninger i saadanne Bestemmelser.

I nogle Tilfælde, hvor der stipuleres 6 % Rente og stilles brugeligt Pant, hedder det derefter, at Pantets Indtægt skal oppebæres istedetfor Rente[1]), Aftalen om de 6 % er saaledes overflødig men maaske indført for at vise, at man agtede at holde sig den lovlige Rentefod efterrettelig, og i et andet Tilfælde[2]) er der øjensynligt ogsaa kun Tale om Forrentning paa en af Maaderne. I et Pantebrev[3]) skal der gives 6 % p. a., og Kreditor faar Underpantet til brugelig Ejendom „saalænge han udgiver den sædvanlige Rente"; ved denne Rente maa menes Ejendommens Jordskyld, og det, Kreditor betinger sig ud over 6 % p. a. af Laanet, er da kun, at han maa være Bruger af Pantet paa de samme Betingelser som en anden Fæster eller Forpagter; nogen Ubillighed i Henseende til Forrentning overfor Debitor er der derfor ikke Tale om. Derimod betinger Kreditor sig en Fordel ud over 6 % p. a. i et Pantebrev[4]), hvor Pantet ganske vist ikke gives til Brug, men hvor Kreditor foruden aarlig Rente skal have Herlighe-

[1]) 1671, Fol. 63 og 1680, Fol. 205 & 235.
[2]) 1648, Fol. 61.
[3]) 1647, Fol. 11.
[4]) 1646, Fol. 25.

den, Ægt og Arbejde af det pantsatte Gods, medens Debitor selv oppebærer Landgilden, „saalænge han udgiver den aarlige Rente." I et Tilfælde [1]) kan der næppe være Tvivl om, at Kreditor foruden 6 % aarlig Rente faar Ret til strax at flytte ind paa Pantet, som han skal nyde med Herlighed, Gods, Bønder og Tjenere. Der bemærkes, at Pantet kan forrente Hovedstolen fuldstændigt, hvorved Kreditor faar baade fuld Sikkerhed og Løfte om dobbelt Forrentning; intet Under at Debitor fire Maaneder efter sælger Pantet, hvorved han kan slippe ud af Gælden. Ikke usandsynligt er det, at der i nogle af disse Pantebreve med tilsyneladende dobbelt Forrentning foreligger en Fejlskrivning af Udtrykket brugeligt Pant istedetfor Underpant eller Pant, jeg har dog ikke kunnet konstatere dette; men jeg har set den omvendte Fejlskrivning, idet det i et Pantebrev [2]) hedder, at Kreditor skal oppebære alle Underpantets Indtægter istedetfor Rente. Iøvrigt lader der sig i de Tilfælde, hvor dobbelt Forrentning tilsyneladende bestemmes, ikke sige noget nærmere om, hvad Meningen har været, men selv om de alle har taget Sigte paa at opnaa mere end 6 % p. a., saa er deres Antal, en halv Snes Stykker foruden de forannævnte, saa ringe i Forhold til det samlede Antal Laan, ca. 700 Stykker, at det kan siges, at *Aageren* i den heromhandlede Del af Realkrediten kun har spillet en ringe Rolle.

Ogsaa fra andre Dele af Landet findes der Pantebøger opbevarede fra det 17de Aarhundrede, saaledes Sjællandsfar Landstings Pantebøger, der gaar tilbage til 1632, imellem d. $^{13}/_{1}$ 1658 og d. $^{23}/_{4}$ 1662 afholdtes dog ikke Landsting, men der findes senere indført en Del Breve fra 1658—59—60 og navnlig fra 1661, der med 30 indførte Pantebreve har det højeste Antal næst efter 1662 med 41 Stykker, ellers ligger Antallet mellem nogle faa og en Snes Stykker om Aaret. Underpant er den ganske overvejende Sikkerhed, kun 1634

---

[1]) 1647, Fol. 74.
[2]) 1679, Fol. 259.

er, uvist af hvilken Grund, Halvdelen af Laanene mod brugeligt Pant, og 1676 er 5 af 20 Laan mod brugeligt Pant; men i det ene af disse Tilfælde drejer det sig om en Overdragelse paa egne og Arvingers Livstid, og i de to Tilfælde maa Kreditor af Pantets Indtægter kun oppebære 6 % p. a. af Laanet som Rente, det overskydende skal være Afdrag, hvorved Forrentningen bliver som ved Laan mod Underpant. Ellers er Laanene mod brugeligt Pant meget sjældne, i et af disse Tilfælde, 1633, ses der baade at være lovet 6 % og stillet brugeligt Pant; muligvis betyder den tilsyneladende dobbelte Forrentning blot, at der af Pantets Indtægter som ovenomtalt kun maa oppebæres 6 % p. a. af Laanet, men noget Bevis herfor har jeg ikke set. Ordene Underpant og brugeligt Pant ses ogsaa i disse Protokoller sammenblandede, i et Pantebrev[1]) kaldes Sikkerheden for brugeligt Underpant, men synes ikke at adskille sig fra almindeligt Underpant, og i et andet[2]) stilles der *vist Underpant;* men Kreditor skal oppebære Pantets Indtægter, hvoraf han skal have 6 % Rente af Laanet og anvende det overskydende til Afdrag. Sammen med Underpant gives jævnligt Indlagerforpligtelse som Sikkerhed. Rentefoden nævnes i Reglen og er 6 % p. a., Udtrykkene *med Rente, med tilbørlig Rente, med billig Rente* og *skadesløst* forekommer dog ofte og betyder sikkert 6 % p. a. Blandt flere hundrede Pantebreve findes kun syv, der bærer 5 % Rente, af hvilke de tre er Penge fra Friis'es og Chr. Skeels Legater, der ifølge Fundatserne skulde anbringes til denne Rentefod, et af Laanene er fra en Søn til Faderen, og ved tre Laan er Forstanderen for Sorø Akademi eller dennes Enke Kreditor, hvor det maaske drejer sig om Akademiets Penge. I et Tilfælde 1681 nævnes det, at Laanet er paa anden Prioritet, ellers omtales dette Forhold ikke.

I Københavns Pantebøger, der findes fra Aarene 1645—56 og 1667—82, er Indførelserne saa kortfattede, at de ikke

---

[1]) 1661, Fol. 289.

[2]) 1662, Fol. 320.

nævner Rentens Størrelse, og heller ikke om Pantet er brugeligt eller Underpant. Kristianshavns Pantebog 1653—54 har Pantelaan mod Underpant og Rente, der, hvor den nævnes, er 6 % p. a., og desuden et lille Laan mod brugeligt Pant af to blakkede Køer som en Enke pantsætter til Præsten for Penge forstrakte til hendes Mands „høigt behøffuede begraffuelse." Pantebøgerne 1654—82 er næsten lige saa summarisk affattede som Københavns, i et Par Tilfælde nævnes dog 6 % aarlig Rente af Laanene.

I Lollands Landstings Skøde- og Panteprotokol 1673—82 findes henved hundrede Pantelaan indførte, hvoraf et Par mod brugeligt Pant, af hvis Indtægter Kreditor maa oppebære 6 % aarlig Rente, ellers er Sikkerheden Underpant af og til forbunden med Indlagerforpligtelse. Renten er 6 % p. a. undtagen i to Tilfælde, hvor den er 5 %, i det ene af disse boer Kreditor i Lybek, og endvidere er Renten ved et lille Laan rettet til 4 %. I et Par Tilfælde omtales det, at Laanet er ydet paa anden Prioritet.

I Bornholms Landstings Justitsprotokol 1671—83 omtales Rentefoden nogle Gange, ialt har jeg truffet paa syv Tilfælde, og der er den Ejendommelighed, at i fem af disse anvendes Femprocentsfoden. 1673[1]) ses i en Dom 5 % nævnt som Renten efter Recessen, 1676[2]) dømmes en Mand til at tilbagebetale, hvad han har oppebaaret over 5 % — det ses ikke hvormeget han har taget — 1674[3]) sættes Renten i et Gældsbrev mellem to Brødre til 5 %, som kaldes *tilbørlig Rente,* 1680[4]) udregnes Penge, som en Formynder skylder med 5 % uden Rentes-Renter, 1646 eller 1663[5]) sættes 5 % som Rente af en Gæld fra en Bornholmer til en Lybeker, derimod omtales 1681[6]) Renten af et Brev af 1663 at være

[1]) Fol. 44.
[2]) Fol. 94.
[3]) Fol. 146.
[4]) Fol. 185.
[5]) Fol. 256.
[6]) Fol. 256.

6 %, hvortil dog maa bemærkes at Brevets Udstedelsessted ikke kan ses, og 1682[1]) lægger en Dom en Rentefod af 6 % til Grund for en Udregning. Det anførte viser, at Bornholm paa denne Tid indtog en Særstilling i Henseende til Renteforholdene, Øen var sandsynligvis den eneste Del af Landet, hvor Renteloven blev respekteret af Domstolene. Om den gængse Rentefod ogsaa var i Overensstemmelse med Loven tillader det lille Materiale ikke at bedømme.

Legatmidler maatte under hele den herbehandlede Periode, fordi de skulde placeres varigt, anbringes som Laan mod Underpant i fast Ejendom, Udlaan mod brugeligt Pant var ikke praktisk her. Man maa da paa Forhaand vente, at Legatmidlers Forrentning nøje falder sammen med den skildrede Forrentning af Realkrediten, og denne Antagelse slaar ogsaa til, idet dog den Omstændighed, at den oprindelige Kapitalejer, Legatstifteren, ikke er den samme som Rentenyderen, tilsyneladende i nogle Tilfælde bevirker en Forandring af Rentefoden til Gunst for Laantager, saaledes som allerede berørt ved Omtalen af Friis'es Legat af 1619.

Til Fordel for Universitetet stiftes der jævnligt Legater i Aarene 1627—82; Rentefoden nævnes ikke altid i Fundatserne, særligt ikke efter 1660, medens før denne Tid 6 % Rente i Reglen blev fastslaaet; dog bestemmes i Fundatsen for Resens Legat af 1634, at Pengene skal udlaanes til Herlufsholm til 5 %, en Afvigelse fra den ellers gængse Rentefod, der vist bedst kan forklares af den Omstændighed, at Resen havde været Tilsynsmand for Herlufsholm og yndede denne Skole meget, og ved sit Legat tilsigtede ikke blot at støtte Videnskabens Dyrkere men ogsaa Herlufsholm, og et lignende Ønske om at gøre godt til to Sider ligger maaske til Grund for Bestemmelsen i Fundatsen for Chr. Skeels Universitetslegat af 1647, hvorefter Midlerne skal anbringes til 5 % hos Legatstifterens Standsfæller, Adelen; paa anden Maade har man ellers vanskeligt ved at forklare denne lave

[1]) Fol. 303.

Rentefod paa et Tidspunkt, da Landets økonomiske Forhold var meget slette.

Om andre Legater paa denne Tid gælder det samme som om Universitetets, Midlerne udlaanes til 6 %, endog hvor Pengene 1653 anbringes hos Legatstifterens Søn[1]), kun ses en Præst ved Herlufsholm — formodentlig af lignende Aarsag som ovenberørt — 1630 at stifte et Legat, der skal anbringes til 5 % hos Herlufsholm[2]). For et Legat stiftet til Fordel for Frue Skole var der ikke af Testator givet nogen Fundats, og Professorerne Bartholin og Winding lavede derfor 1660 en saadan, hvori det bl. a. hedder, at Pengene skulde udsættes til 6 %, „eller om ved nogen publicerede Forordning høyere aarlig Rente blew tillat, da oc Renten aff forbemeldte Capital ligesaa høyt annammis", — Antydning af, at man regnede med Muligheden af en „Diskontoforhøjelse" paa dette Tidspunkt.[3])

Af Regtoratsregnskaberne[4]), der findes besvarede til 1661, ses, at Universitetets Penge siden 1630 næsten udelukkende forrentes med 6 %, 1655 gøres de udestaaende Kapitaler op til 21 900 Rd., og det bemærkes, at 200 Rd. af disse kun forrentes med 10 Rd., derimod omtales det ikke, hvad Resten forrentes med — saa selvfølgelig er Sexprocentsfoden. Walckendorfs Penge udlaanes overensstemmende med Fundatsen stadigt til 5 %.

Højere Renter end de tilladelige 6 % træffes af og til, det omtales 1632, at engelske Skibe maa optage Laan mod høje Renter til at betale Øresundstolden[5]), og for Herredagsdomstolen 1649[6]) klages der over et 7 %'s Brev, dateret Viborg 1646, det anføres for Retten, at 7 % ikke plejer at blive taget af danske „her ud i Riget boende"; Dommen omtaler dog

---

[1]) Landsarchivet: Pergamentsbreve.
[2]) Landsarchivet: Pergamentsbreve.
[3]) Konsistorii Arkiv 192.
[4]) Konsistorii Arkiv Nr. 6.
[5]) Danske Magasin III, I, Pag. 11.
[6]) K. o. R. R. D. 1649, Fol. 468.

slet ikke Rentespørgsmaalet, sandsynligvis fordi der ikke udtrykkeligt paastaas, at der er erlagt 7 % i Rente, det var jo, som flere Gange nævnt, ikke strafbart at lade udstede Gældsbreve med ulovlige Renter. Folk der havde Sans for at tjene noget ved Renteudlaan vidste naturligvis tit at finde Lejlighed til at knibe lidt højere Renter end strengt tilladeligt, man ser saaledes den senere Rentemester Henrik Møller 1654 d. $^{13}/_{1}$ laane Kongen en Sum Penge, som skal tilbagebetales d. $^{14}/_{11}$ samme Aar med fulde 6 % Rente af Summen; ved en Afregning 1656 gør Rentekammeret Vrøvl over, at Møller forlanger 6 % Rente for 10 Maaneder, men denne faar Ret under Henvisning til Brevets Ordlyd[1]). Der træffes ofte Retssager om Aager ved Smaalaan, 1632 stadfæster Herredagsdomstolen en Bytingsdom, der havde dømt en Mand til at have 250 Daler forbrudt, som han havde udlaant d. 28de Maj, og faaet tilbage med 6 %'s Rente til Mikkelsdag, ɔ: efter godt fire Maaneders Forløb. Tilfældet er af samme Art som Henrik Møllers ovennævnte, men mere graverende, og der er Forskel i Henseende til Personernes Samfundsstilling, og Tidspunkterne ligger 24 Aar fra hinanden.[2]) 1635 fældes nogle Aagerdomme, i den ene Sag er Renten søgt skjult under Navn af Studeleje o. lign., og i den anden Sag er der af 15 Daler i et Aar giver 3 Daler i Rente — 20 % —[3]) ogsaa 1640 er der en Aagersag for Højesteret. I Helsingørs Bytingsprotokoller[4]) omtales en Smaaaagersag udførligt: En Enke har erhvervet 20 Daler, som hun ikke har øjeblikkelig Brug for, en Guldsmed af hendes Bekendtskab hører dette, og raader hende til, at hun skal sætte Pengene ud paa Rente, dette var bedre, end om de laa stille, Guldsmeden vilde gærne selv laane dem, og derfor give en Hvid = $^{1}/_{3}$ Skilling af hver Daler om Ugen — forudsat at Daleren beregnedes til 96 Sk.,

---

[1]) Rigsarchivet: Afregninger III, 87, 10 b.
[2]) K. o. R. R. D. 1632, Fol. 643.
[3]) K. o. R. R. D. 1635, Fol. 252, 343 & 384.
[4]) Domprotokol 1634—35, Pag. 83.

svarer dette til 18 % p. a. — Enken tager mod Tilbudet, og faar et Gældsbrev, hvori det hedder, at hun skal have en Hvid af hver Daler i Rente, der staar ikke, at det er om Ugen, af denne Udeladelse tør man maaske slutte, at Ugerenter var almindelige ved Smaalaan. Da Enken senere vil have sine Penge igen, anklager Guldsmeden hende for Aager, støttet paa Brevet; men Enken paastaar, at hun kun har faaet en Daler om Aaret i Rente, ɔ: 5 %, og noget Mad og Øl engang imellem, men det fik hun ogsaa af og til, forinden hun laante Guldsmeden Penge. Dommen frikender den anklagede, fordi det ikke bevises, at hun har faaet mere end en Daler om Aaret.

Ellers synes en Søsling = $^1/_2$ Skilling om Ugen af Daleren at have været en almindelig Rente ved smaa Haandpantelaan og i det hele ved mindre Laan mellem Smaafolk,[1]) og det ser ikke ud til, at man ligesom Guldsmeden søgte at benytte dette som Paaskud til at unddrage sig sine Forpligtelser. I en helsingørsk Sag 1636[2]) nævnes der at være givet Klid til Rente af et Laan paa 13 Daler, og dersom Debitor ikke havde Klid skulde han give $6^1/_2$ Skilling om Ugen. Der rejses ikke Aagerbeskyldning, men Kreditor er ogsaa saa forsigtig at sige, at han ikke nogensinde har faaet Penge, kun Klid af og til. I Helsingørs Bytingsprotokol d. $^{17}/_2$ 1645 nævnes ligeledes en Søsling Rente af Daleren om Ugen ved nogle Smaalaan, uden at det kaldes for Aager. I Helsingørs Bytingsprotokol d. $^{24}/_{11}$ 1645 procederes der om et Pantelaan paa 200 Daler, om hvilket der oplyses, at der er givet 8 % p. a. i Rente, Debitor henstiller til Byfogeden at paatale, dersom der findes noget i Brevet, der strider mod kgl. Majestæts Reces og Forordning, og efter et halvt Aars Tids Betænkning indstævner Øvrigheden d. $^{27}/_7$ 1646 Kreditor for at have oppebaaret ulovlig Rente, Sagens Udfald kan ikke ses.

Medens der under Chr. IV's Regering træffes mange

---

[1]) Matzen, den danske Panterets Historie, Pag. 147.

[2]) Helsingørs Bytingsprotokol 1635—37 d. $^{17}/_{10}$ 1636.

Aagersager baade en Tid lang i Anledning af Kielerbrevenes høje Renter og jævnligt i Anledning af indenlandske Laan, saa har jeg senere ikke truffet paa mange saadanne. For Kielerbrevenes Vedkommende ligger dette i, at der kun optoges faa private danske Laan dér, og at man begrundet paa de tidligere fældede Domme tog sig iagt. For de rent danske Breves Vedkommende kan den Frihed i Henseende til Rentens Fastsættelse, der karakteriserer Fr. III i Modsætning til Faderen have været medvirkende Aarsag. Dog var man som nævnt allerede tidligere tilsyneladende kommen hen til stiltiende at taale høje Renter af Smaalaan, navnlig mod Haandpant, og for den almindelige Kredits Vedkommende blev Sexprocentsfoden ved Sædvanens Magt mere og mere selvfølgelig.

Om Rentefoden i Hertugdømmerne i denne Periode følgende. I Flensborg influerede den tyske Krig kendeligt paa Kreditgivningen i Henseende til Antallet af stiftede Laan, der indførtes i Pantebøgerne. Medens Aarene 1625 og 1626 hvert udviste ca. 150 saadanne Laan, faldt Antallet 1627 til 60, fra de følgende to Aar er der ingen Laan, og derefter og indtil 1643 er det aarlige Antal omtrent som i 1627, staar saaledes langt tilbage for Tiden før Krigen, der tilsyneladende har givet Byen et Knæk. Torsteinsonsfejden standser atter omtrent ganske Kreditgivningen, der først atter bliver livlig i Begyndelsen af 1650erne, særligt i 1ste Halvaar 1657, hvorefter den standser helt som Følge af Svenskekrigen; 1661 er der et forbigaaende Liv i Udlaansvirksomheden, som iøvrigt er forholdsvis ringe hele Perioden ud. For saa vidt har Krigene tydeligt nok paavirket Pengemarkedet i Flensborg; men det nutildags mere iøjnefaldende Udslag af den Slags Forhold, Rentestigning, sporer man intet til, ikke et eneste Tilfælde af højere Rente end $6^1/_4$ % p. a. træffes, 5 % er maaske endnu lidt sjældnere end før 1627; men baade i Aarene nærmest før og efter dette Tidspunkt skyldes denne Rentefods Anvendelse vistnok hovedsageligt personlige og ikke økonomiske Aarsager. Dog kan der spores en Forskydning til For-

del for denne lavere Sats fra Midten af 1670erne, saaledes er henved en Tredjedel af Laanene i 1678 5 %'s Laan. Ogsaa andetsteds anførte Laan i Flensborg fra denne Periode[1]) viser lignende Renteforhold som de ovenomtalte.

Paa Kieleromslag med dets mere letbevægelige Renteforhold end Realkreditrentens, ses den tyske Krig at have faaet Rentefoden til at gaa i Vejret; indenlandske Kielerbreve fra Aarene 1620—26 forrentedes gennemgaaende med 6 %, men fra 1627 har jeg kun truffet paa 7 %'s Laan. De følgende to Aar blev der næppe holdt Omslag, og jeg har heller ikke truffet Breve fra disse Aar; men i Begyndelsen af 1630erne synes denne Rentefod endnu at være den overvejende, i 1640erne derimod Sexprocentsfoden. Materialet er imidlertid kun lille og fra 1650erne har jeg næsten intet, først efter 1661 bliver det rigeligere, og Rentefoden er nu 6 %; men fra Slutningen af 1660erne og Perioden ud har Femprocentslaanene Overvægten.

I Husum By er Realkreditrenten indtil Midten af Aarhundredet uforandret 6 à 6¼ % uden Hensyn til om det drejer sig om første eller anden Prioritet.

Fra Øen Femern bliver Aagerklagerne ved, fra 1640 findes en meget udførlig Klage, og der føres atten Vidner paa Klagepunkternes Rigtighed, 1637 klages der atter, og efterat en Forordning af 1674 har skaffet lidt bedre Forhold en kort Tid, klages der paany 1680.[2]) Ogsaa fra Eyderstedt foreligger et Par Aagerhistorier, der udførligt klarlægges i de i den Anledning førte Sager.[3]) Det er ganske interessant at se, at Aageren drives under saadanne Former, at Renteloven er ganske virkningsløs overfor den. I den ene Sag drives Aageren paa den Maade, at Bonden er forpligtet til at sælge sit Korn til en Købmand om Efteraaret og til at købe det for-

---

[1]) Statsarchivet i Slesvig. C. XIX, 1, Nr. 22, Specielle Schuldsachen aus Flensburg.

[2]) Statsarchivet i Slesvig. A. XX, 361 & 1836.

[3]) Statsarchivet i Slesvig A. XX 490 & 492.

nødne Sædekorn af samme Købmand om Foraaret til dennes Pris, som er det dobbelte af Efteraarsprisen. Dersom Bonden fra Efteraaret beholder noget Korn til Udsæd, eller køber Sædekorn andetsteds end hos Købmanden, skal han dog betale denne derfor. Bondens Afhængighed af Købmanden hidrørte fra, at han skyldte ham 500 Rd., som han forrentede med 6 % p. a.; men desuden paastod Bonden, at han maa give en „Present" paa 30 Rd. ɔ: andre 6 %; men dette benægtede Købmanden. I den anden Sag paastaar Debitor, at han, naar han laaner noget, strax maa betale Kreditor 25 % af Beløbet, men baade forrente og tilbagebetale hele Beløbet, hvilket naturligvis benægtes af Kreditor, der har sine Bøger i den skønneste Orden med ganske nøjagtige Renteberegninger, ved hvilke han i Overensstemmelse med Eyderstädtske Landret af 1591 beregner sig 1 % om Maaneden i de første tre Maaneder og derefter 6 % p. a.

I Klagerne fra Femern ankes der over de samme Misbrug, aageragtige Kornforretninger, og naar Lovgivningen faar Held med at standse denne Trafik, da Fremtvingelse af „Presenter", medens den direkte Forrentning er i Overensstemmelse med Lovgivningen.

Jeg har i dette Kapitel udviklet Rentens Højde, saaledes som jeg kender den fra Gældsdokumenter og Omtale af disse, og dersom der havde hersket Rentefrihed, var der ingen Grund til at tvivle paa Rigtigheden af disse Angivelser, men nu var der en Rentelov med stræng Straf for Overtrædelse, som til Tider jævnligt ses anvendt, og man kan derfor nære Tvivl om, hvorvidt de i Gældsdokumenterne nævnte Rentesatser var ægte eller blot indførte af Hensyn til Renteloven. Naar man vil undersøge dette, bør det først konstateres, om Gældsbrevenes Renter svarede til den lovlige Rentefod; thi dersom hine gennemgaaende var lavere end denne, er der ikke Grund til at tvivle paa Gældsbrevrenternes Rigtighed.

Jeg har i det foregaaende ved Behandlingen af Rentens Højde samenlignet den med den lovlige Rentefod, og jeg skal

derfor her blot nævne, at Renteloven næppe i Almindelighed ansaas for anvendelig paa Laan mod brugeligt Pant, at Renteloven ikke blev overholdt ved Kielerlaanene, hvis internationale Karakter forklarer den Særstilling, som Domstolene indrømmede dem, og at Renteloven næppe overholdtes ved Smaalaan, især mod Haandpant, den Slags Laaneforretningers Umulighed med en Rentefod paa 6 % har vistnok bevirket, at man stiltiende taalte dem, naar de ikke blev for iøjnefaldende. Bortset fra det korte Tidsrum 1547—54 med dets meget lille Gældsbrevmateriale, falder ellers i hele den her behandlede Periode den gængse Gældsbrevrente og den lovlige Rentefod sammen, Undtagelserne, der mest er Overskridelser, er saa forholdsvis faa, og er ikke samlede indenfor bestemte særlig vanskelige økonomiske Perioder, at de nærmest bekræfter Reglen, dog med det Forbehold, at man maa betragte 6 % for faktisk lovlig Rente siden ca. 1580.

Da den i de opbevarede eller omtalte Gældsbreve nævnte Rentefod saaledes i det store og hele falder sammen med den lovlige Rente, er der Grund til at undersøge, om denne Overensstemmelse ogsaa er reel, ikke blot formel, saa meget mere som Rentefoden holdt sig uforandret i det lange Tidsrum af ca. 100 Aar, der repræsenterede saavel økonomisk og politisk fortræffelige Forhold som ogsaa det dybeste Forfald for Landet i disse Henseender.

For Tysklands Vedkommende har jeg set den Anskuelse fremsat, at Grunden til, at det opbevarede Gældsbrevmateriale fra disse Aar er ret lille, skulde være den, at saa mange Breve lød paa ulovlige Renter, og derfor tilintetgjordes, saasnart de var blevet indfriede.[1])

Med Hensyn til, hvorvidt noget saadant kan antages at have været Tilfældet i Danmark, skal jeg bemærke, at de danske Domstole i intet Tilfælde ses at have dømt for Aager, fordi et Gældsbrev lød paa ulovlig Rente, der krævedes al-

---

[1]) Paul Wallich: Beiträge zur Geschichte des Zinsfusses etc. Jahrbücher für Nationaløkonomi & Statistik, Septbr. 1911, Pag. 289.

tid Bevis for, at ulovlige Renter var blevet erlagte, og Gældsbrevenes Aftale om ulovlig Rente var ikke tilstrækkeligt Bevis herfor. Den for Tysklands Vedkommende udtalte Formodning passer derfor ikke for Danmark.

Men det kunde meget vel tænkes, at man paa andre Maader, i det skjulte, tog højere Renter, end Gældsbrevene lød paa. Ganske vist var Straffen for at tage for høje Renter haard, Kapitalens Konfiscation; men paa den anden Side hørte der ikke megen Behændighed til at dække sig mod den; man kunde lade Gældsdokumentet lyde paa et højere Beløb end Laanets virkelige, eller man kunde underhaanden betinge sig, at der skulde gives højere Rente, end Brevet lød paa, og end man kvitterede for, rigtignok kunde man ikke inddrive denne højere Rente ad Rettens Vej; men Trusel om Laanets Opsigelse vilde dog sikkert i mange Tilfælde være tilstrækkeligt til at fremtvinge den underhaanden aftalte Rentes Erlæggelse.

Dersom den Slags Metoder havde været i Brug, kunde man med Sikkerhed vente af og til at finde dem anførte for Retten i Gældssager; den Omstændighed, at saadanne Paastande sjældent kunde bevises, vilde næppe have afholdt indklagede Debitorer fra at fremføre dem, de allerløseste Paastande ses paa den Tid jævnligt fremsatte for Retten. Af Herredagsdombøgerne fremgaar det, jvnfr. Pag. 130 f. at Holstenerne ved de danskes Laan i Kiel, efterat man var hørt op med at anse Rentefoden af disse Laan for fri, gav sig til at praktisere de ovennævnte Metoder for at faa højere Renter end tilladeligt, og det ses af det dersteds anførte, at danske Debitorer, uden Hensyn til om de kunde bevise deres Paastande derom, dog fremsatte dem for Retten. Derimod har jeg ikke truffet paa en eneste saadan Paastand i Sager angaaende rent indenlandske Laan, og da der ikke er Grund til at antage, at danske Debitorer snarere skulde tie stille med den Slags, naar Kreditor var dansk, end naar han var holstensk, mener jeg, at man her i Landet i det 17de Aarhundrede og sandsynligvis i det meste af den her behand-

lede Periode i det store og hele ikke i det skjulte tog højere Renter end de i Gældsbrevene anførte.

Den i dette Kapitel skildrede Rente maa derfor — undtagen for nogle Kielerbreves Vedkommende efter 1622 — antages at være ikke blot den formelt betingede men ogsaa den virkeligt aftalte.

BODMERILAAN. — PROVISIONER.

Man plejer i historiske Afhandlinger om Renteforhold ogsaa at omtale Rentefoden ved Bodmerilaan, hvilket er særlig nærliggende, naar Rentelovene foruden at fastsætte en lovlig Rentefod ved almindelige Laan tillige bestemmer en saadan for Bodmerilaan, som t. Ex. Justinians Rentelov, der fastsætter $12^1/_2$ % som Maximalgrænse ved Bodmerilaan. Der er saaledes en Grund til i en Renteafhandling ogsaa at komme ind paa Bodmerilaanerenten; men da Størstedelen af den for Bodmerilaanet betingede Rente maatte betragtes som en bagud betalbar Assurancepræmie, og da Forrentning helt skulde bortfalde i Tilfælde af visse Hændelsers Indtræffen, saa bliver den Traad, der forbandt Bodmerilaanerenten og den almindelige Rentefod temmelig tynd, idet den indskrænkede sig til, at der i den første var inkluderet en vis eventuelt betalbar Laanerente, hvis Størrelse dog slet ikke lader sig bestemme af Bodmerilaanerentens Højde.

Bodmerilaan minder naturligvis om andre farlige Laan, ved hvilke der i den betingede Rente er inkluderet en høj Risikopræmie, men der er den afgørende Forskel, at Forpligtelsen til at tilbagebetale hint samt Renter deraf under visse jævnligt indtræffende Omstændigheder helt eller delvis bortfalder.

Følgende den traditionelle Fremgangsmaade skal her tilføjes nogle Bemærkninger om Bodmerilaanerenten i vor Pe-

riode, og det saa meget snarere, som man kunde vente, at saadanne Laan i et saa udpræget Søfartsland som Danmark havde spillet en stor Rolle.

Dette sidste synes dog ikke at have været Tilfældet, hvorpaa allerede den Omstændighed tyder, at Lovgivningen kun i meget ringe Grad har beskæftiget sig med disse Laan i den her omhandlede Periode, hvor Bestemmelsen i Fr. II's Søret § 68, der blot giver Skipperen en Ret til „at laane pendingr paa ſkib og godſes eventyr, ſom kaldis boddemeri", er den eneste Lovbestemmelse herom. Den i al Slags Skibsfart saa interesserede Chr. IV, under hvem Lovgivningsvirksomheden ellers var livlig, har ikke fundet det fornødent at træffe nærmere Bestemmelser om disse Laan ved Lov, og den herfor nærmest liggende Forklaring er den, at de ikke benyttedes meget. Denne Opfattelse bestyrkes deraf, at jeg i Herredagsdombøgerne, der ellers jævnligt har Retssager om Skibsfart, kun har truffet en eneste Sag om et Bodmerilaan, fra Aar 1649, der tilmed drejer sig om et i Dünkirken — ganske vist mellem danske — stiftet Bodmerilaan. Laanet blev optaget for en Rejse fra Dünkirken til Newcastle og tilbage til Flandern „med 20 Gülden af hvert hundrede til Fortjeneſte og Opgæld for ſin Aventure og Pericull," Sagen drejer sig ikke om Laanets Rente.[1]) Endvidere har jeg truffet paa følgende Omtale af Bodmerilaan i Helsingørs Bytingsprotokol d. 1/2 1641.

En Mand havde stevnet en Borger og Skudeskipper i Helsingør til Vidnesbyrd at paahøre. Adspurgt om, hvad han har givet i Rente, naar han til sin Næring og Brug hos godt Folk der i Byen har laant Penge „paa Bodmeri eller Reigſer", vidner en anden Skudeskipper af Helsingør, „at hand paa atſchillige Tider hos gott folch haffde lont Penge paa Bodmeri paa underſchedlige Reigſer, och da giffuet aff huert hundred femb, ſex eller mere procento aff efterſom Reigſen er thill och aarſag huorfor der gan-

[1]) K. o. R. R. D. 1649, Fol. 781.

ger huer Reiſe faa hoig procento aff det er formiddelſt, derſom Ulycke kunde thillſlaae at baade ſchib och gods borte bleff, da bekom dend ſom udlontte iche mere igien for hans udlontte Capital end ſom huis der bliffer biergit af ſchib och gods, biergis der intet, da bekOmer di huercken Hoffuitſtol eller Rente." Forklaringen bekræftes af et andet Vidne, der yderligere siger, „at ded er enhver frit for naar di haffve giort deris Reigſer at de maa ſtrax afflegge baade Capitallen och Bodmerien. Mens derſom di beholder Hoffuitſtolen lenger da gange der huer Reigſe Bodmeri Penge aff ſaa længe de løſter Pengene at beholde, och ſaadan Bodmeri er en genem Kiøbmands brug och Handel her i Helſingør."

Vidnesbyrdene giver ikke bestemte Oplysninger om Bodmerilaanerentens Størrelse, men viser, at man var klar over, at den ikke faldt ind under Rentelovens Bestemmelser. I hvad Anledning Forklaringen for Retten har fundet Sted kan ikke tydeligt ses, det kunde tænkes, at de to Parter ikke kunde enes om Størrelsen af et saadant Laans Rente; men den Omstændighed, at det anses fornødent at faa en saadan Forklaring over Forholdene ved Bodmerilaan afgivet for Retten og bekræftet med Vidners Ed, kunde tyde paa, at saadanne, trods den sidste Udtalelse i Vidnesbyrdene, dog ikke var meget benyttede. Var der noget Sted i Danmark, hvor man kunde have ventet, at Optagelse af Bodmerilaan var en velkendt Forretning, maatte det da være Helsingør med dens særlig talrige anløbende Skibe, naar dette ifølge ovenstaaende ikke synes at have været Tilfældet, mener jeg, at Bodmerilaan overhovedet ikke har spillet nogen større Rolle i Danmark i den her behandlede Periode.

Foruden den egentlige Rente spiller Provisioner i Anledning af Laanenes Stiftelse en ikke ubetydelig Rolle nutildags, og kan influere kendeligt paa den virkeligt udredede Rente; men Forudsætningen for saadanne Provisioner er Mellemled, i Reglen professionelle, ved Pengeforretningers Af-

slutning, og da saadanne, som nævnt, kun sjældent fandtes i den her behandlede Periode, kan man ikke vente hyppigt at se Provisioner aftalte; Gaver til Kreditor nævnes derimod nu og da. Henimod Slutningen af vor Periode ses Provisioner dog af og til at være ydede; Gabriel Marselis skal 1649 have $2^1/_2$ % Provision af et Laan, han har rejst i Holland til Fr. III, 1657—58 faar han 2 % af lignende Laan,[1]) og 1652 omtales Courtage til Mæglere i Hamborg, $1^1/_2$ %.[2]) Det er kun ved Kronens Laan, at jeg har set Provisioner nævnte, og ellers har de næppe spillet nogen Rolle.

---

[1]) Afregninger IX, 31 & 36.

[2]) Afregninger IX, Gabriel Gomez.

BETINGELSER FOR RENTEKRAVS BERETTIGELSE. SKADESLØSHED.

Som paavist i Indledningen var man længe før Reformationen klar over, at et Laan normalt krævede Rente; Rentefriheds Tilstaaelse var betinget af særlige Omstændigheder som Frændskab, Venskab eller andet,[1]) og det samme Syn paa Forholdet har man haft i den her behandlede Periode; men det har dog ingensinde været Regel, at der paa ethvert Laan eo ipso paaløb Renter fra den Dag, det ydedes, man har altid forlangt særlige Grunde for at indrømme Rentekravets Beretigelse, enten et Løfte eller et vist Forholds Eksistens eller Indtræffen.

Chr. III's Laan er næsten alle optagne mod Rente eller brugeligt Pant, af og til findes der dog intet nævnt om Rente eller indtægtgivende Pant, men dette synes at skyldes, at Laanene er mente kortvarige, og det er da mest Smaalaan,[2]) et Par Gange hedder det udtrykkeligt, at Laanet er rentefrit, og det drejer sig da altid om Smaabeløb, og at de er tænkte at skulle være kortvarige, tyder den Omstændighed paa, at Kongen senere lover at forrente et Par saadanne Laan, fordi de ikke blev tilbagebetalte i rette Tid.[3]) Hos Kongen af Polen og vistnok ogsaa hos andre udenlandske Fyrster havde Chr.

[1]) jvnfr. Pag. 18.

[2]) t. Ex. D. M. III, 6, Pag. 345—47.

[3]) Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarchivet I, Pag. 44.

III faaet rentefrie Laan,[1]) enten dette nu var for at vise Venskabelighed, eller fordi det var fornemt ikke at tage Renter; som tidligere omtalt betalte Chr. III dog Renter til Gustav Vasa.

Ved Laan mellem private Personer under Chr. III's Regering er der næsten altid betinget Renter, lovet skadesløs Betaling, hvilket involverede Forrentning — hvorom nedenfor — eller givet brugeligt Pant. Til Bedømmelse af Forrentningen af Tilgodehavender opstaaede paa anden Maade end ved Laan, t. Ex. forfaldne Renter eller Varegæld, er Materialet kun lille; men det, der foreligger, tyder paa, at man ansaa Forrentning for selvfølgelig fra Forfaldsdag, hvilket staar i Samklang med den Anskuelse, der kommer frem i et Par senere omtalte Domme, ved hvilke Rentes-Rente-Krav anerkendes. Af en Retssag 1554[2]) fremgaar det, at der betales Renter af en Varegæld, uden at der foreligger Renteløfte, og i en Sag, som Kongens Sekretær fører paa sin Families Vegne, kræves og tildømmes skadesløs Betaling af et paa Grundlag af et Samejes Ophør opstaaet Krav, hvor der tilsyneladende og ifølge Forholdets Natur sandsynligvis heller ikke har foreligget noget Renteløfte.[3]) Der kan næppe være Tvivl om, at det, der i de nævnte Tilfælde begrunder Renten, hvor der ikke foreligger Renteløfte, er Debitors Mora, det er det kanoniske Syn paa dette Forhold, som har holdt sig, idet man under Chr. III's Regering synes at have fulgt det naturlige Princip at beregne Rentepenge fra Forfaldsdag, selv om der ikke forelaa Rente- eller Skadesløsheds-Løfte, et Princip, der atter er knæsat ved Lov om Køb af 6te April 1906.

Efter Chr. III's Død synes det nærmest, som om man er kommen bort fra at betragte Debitors Mora som tilstrækkelig til at begrunde et Rentekrav, idetmindste træffes der i Retssager fra Slutningen af det 16de Aarh. en hel Del Tilfælde,

---

[1]) Grundtvig I, Pag. 52.
[2]) K. o. R. R. D. 1549—57, Fol. 251.
[3]) K. o. R. D. 1554—58, Pag. 45.

hvor Sagsøger ikke kræver Renter af Penge, der skulde være erlagt for flere Aar siden, i en Retssag 1585 synes der dog at blive tilkendt Renter, uden at disse har været udtrykkeligt aftalt, Sagen drejer sig om en Retskøbesum, der skulde være erlagt i to Terminer, og dersom dette ikke overholdtes, skulde der betales dobbelt; Dommen dømmer Debitor til at betale Hovedsummen og tilfredsstille Sælgeren for den Tid Pengene havde staaet over de lovede Terminer, hvilket antageligt vil sige, at der skulde betales Renter fra Forfaldsdag;[1]) men maaske kan Løftet om at betale dobbelt, saafremt Betalingsterminerne ikke overholdtes, opfattes som en Slags Forpligtelse til at holde skadesløs. 1593 og 94 synes en Bytings- og en Landstings-Dom at have tilkendt Renter af et Beløb, som en Mand havde oppebaaret paa en andens Vegne, og for hvilket der næppe har foreligget udtrykkeligt Renteløfte, Herredagsdom fældes dog ikke.[2]) Den Omstændighed, at Rentes-Renter, som vi senere skal se, gik af Brug i Slutningen af det 16de Aarhundrede, tyder ogsaa paa, at Mora nu ikke længere ansaas for tilstrækkeligt til i og for sig at begrunde et Rentekrav, og denne Opfattelse fæstnes i det 17de Aarhundrede, selv efter at man atter var vendt tilbage til at kræve og i Dommene indrømme Rentes-Renter.

Den Omstændighed, at Laanene mod brugeligt Pant under Chr. IV's Regering forsvinder mere og mere for Pengerentelaanene, og hele den livligere Pengeomsætning bevirker, at man nu næsten altid sørger for at betinge sig Renter eller skadesløs Betaling. Domspraksisen i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede er ikke helt klar, 1610 procederes om et Gældsbrev af 1580 uden Rente- eller Skadesløsheds-Løfte, men med Løfte om at betale om et Aar; Kreditor kræver Rente for hele Tidsrummet, og Debitor protesterer, fordi Brevet ikke „melder om Rente". Herredagsdommen gaar ud paa, at Debitor skal betale en rund Sum, der svarer til

[1]) K. o. R. D. 1583—85, Fol. 92.
[2]) K. o. R. D. 1586—97, Fol. 228.

Hovedstolen plus omtrent Halvdelen af de 29 Aars Rente.[1]) I en Retssag 1615 dømmes en Mand til at betale 28 Aars Renter af en Restkøbesum, der skulde være erlagt Aaret efter Handelen, og for hvilken der ikke synes at være givet Rente- eller Skadesløsheds-Løfte; Sælgeren mente, at Køberen var pligtig at forrente Pengene efter Recessen, men Dommen motiveredes med, at Debitor „Godset udi saa lang Tid nydt og deraf Landgilde og anden Herlighed oppebaaret haver“ [2]). Dommene bygger saaledes ikke paa Principet om, at den blotte Mora begrunder Renter fra Forfaldsdag. I det praktiske Forretningsliv var man dog som rimeligt tilbøjelig til at beregne sig Renter fra Forfaldsdag uden Hensyn til, om der forelaa udtrykkelig Renteaftale; Købmand i Ribe, Hans Nielsen Friis, gennemfører dette konsekvent 1627—49, hans Regnskabsbøger viser, at naar en Kunde et Aarstid har faaet Varer uden at betale derfor, gøres Beløbet op, og der beregnes derefter Renter, 6 % p. a, uden at dette ses at være bleven aftalt.[3]) I et Tilfælde 1633 bemærkes der i Regnskabsbogen om en saadan Gæld, at Købmanden deraf ingen „Villighed haver bekommet“ i fem Aar, men nu har Debitor lovet at give det. Ordet „Villighed“ istedetfor Rente kan maaske tyde paa, at et saadant Rentekrav ikke antoges at ville blive anerkendt ved Domstolene. Foreligger der Løfte om skadesløs Betaling, skal der betales Renter fra Forfaldsdag, dette indrømmer Debitor selv i en Sag 1624.[4]) Forholdets Ulovbestemthed og Domstolenes uklare Holdning bevirker, at der for Retten i Reglen kræves Renter af alle Tilgodehavender, en københavnsk Borger er 1624 endog saa bjergsom at forlange Rente og Rentes-Rente af et Laan, for hvilket han havde et brugeligt Pant; der afsiges ikke Dom i Sagen.[5]) Først 1646 og 1647 kommer der et Par klare Dom-

[1]) K. o. R. D. 1610, Fol. 88.

[2]) K. o. R. R. D. 1615, Fol. 305.

[3]) Landsarchivet for Nørrejylland: Hans Nielsen Friis'es Regnskabsbog, Fol. 103, 133 og 134 o. m. a.

[4]) K. o. R. R. D. 1624—30 Fol. 83.

[5]) K. o. R. R. D. 1624—30, Fol. 90.

me, der tydeligt fastslaar, at der kun skal betales Renter fra Forfaldsdag af Breve med Skadesløsheds-Løfte; men mangler et saadant eller naturligvis et direkte Renteløfte, hvilket ofte vil være Tilfældet ved Varegæld, kan der, selv om Brevet lyder paa at betale til en vis Termin, ikke fordres Renter for Tiden, forinden der er anlagt Sag.[1]) Undtagelser fra denne Retsbrug gaves dog, saaledees ses 1639—40 baade kommunale og Statsskatter indkrævede med Renter fra Forfaldsdag,[2]) skønt der ikke var Lovhjemmel herfor. Retsbrugen var saaledes henimod Midten af det 17de Aarhundrede bleven den samme som den, der i Nutiden var gældende her i Landet forinden Loven af 6te April 1906. I Hertugdømmerne synes man indtil Midten af det 17de Aarh. at have anerkendt Krav paa Forrentning fra Forfaldsdag; 1604 dømmes en Adelsmand i Kiel til at betale en sexaarig Varegæld med sex Aars Rente, hvor der ikke kan antages at have foreligget Renteløfte,[3]) 1609 kræver en Borger i Sønderborg indtil sex Aar gamle Tilgodehavender med Rente, hvor der ikke forelaa Aftale om Forrentning,[4]) 1619 dømmes en Mand til at betale en Gæld med Renter fra den Dag, da Gælden skulde være erlagt,[5]) 1630 og 1631 gøres Varegæld op med flere Aars Renter,[6]) ofte t. Ex. 1633[7]) lyder Dommen i Gældssager paa at betale „*cum usuris a tempore moræ*“, og ret almindeligt ses krævet Renter af Varegæld fra det paafølgende Kieleromslag, t. Ex 1648,[8]) der saaledes ansaas for Forfaldsdagen. Men omkring Midten af Aarhundredet foregik der i Hertugdømmerne en lignende Forandring af Retssædvanen m. H. t. Forrentning af Tilgodehavender som

---

[1]) K. o. R. R. D. 1646, Fol. 601 og 1647, Fol. 32.
[2]) Wulff: Jens Bang, Købmand i Aalborg, Pag. 197.
[3]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX 53.
[4]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX 86)
[5]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX, 1846.
[6]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX 43 & 1814.
[7]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX 1717.
[8]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX 968 a.

i Danmark; fra tidligere ved Varegæld at have idømt Morarenter fra det paafølgende Kieleromslag, gik man over til kun at indrømme Renter fra Sagsanlægets Dato.[1])

Umyndiges Midler faar i det 17de Aarhundrede — men vistnok ikke tidligere — i Henseende til Betingelserne for Forrentningens Indtrædelse en særlig Behandling ligesom ogsaa i Henseende til Forrentning med Rentes-Renter, det ser ud til, at man for disse Forhold har fundet særlige Bestemmelser i Jyske Lov I, Kap. 30, saaledes som det senere skal blive nærmere paavist, der udtaler, at Arven skal komme Børnene til *Fremtarv*. 1604 kræver nogle Arvinger en Broder for et Arveforskud, som denne havde faaet, og skønt der tilsyneladende ikke findes noget Dokument eller anden Renteforpligtelse, kræves der Renter af Forskudet, og Dommen giver Kravet Medhold[2]); 1653 dømmes en Stedmoder, der har en Ejendom i Sameje med Stedbørnene, og som har oppebaaret for meget af Samejets Indtægter, til at betale det for meget oppebaarne tilbage med Renter[3]). Der foreligger ogsaa en Dom af 1633, der tyder paa, at alle Arvemidler, selv om de ikke tilhører umyndige, kan kræves forrentede i hvert Fald, Sagen staar mellem myndige Arvinger og der idømmes Renter, *fordi det angaar Arv*[4]).

Den nævnte Mangel paa Lovbestemmelser om Tilgodehavenders Forrentning, naar der ikke forelaa Overenskomst derom, giver sig tydeligt Udslag i Kronens Stilling overfor sine Kreditorer i denne Henseende i det 17de Aarhundrede. Der krævedes øjensynligt ikke altid et klart Løfte om Forrentning eller skadesløs Betaling, for at Kreditor hos Kronen kunde faa et Rentekrav honoreret. Det afhænger først og fremmest af Gældskravets Art, om Kronen indrømmer Forrentning af Tilgodehavendet, visse Slags Krav forrentes aldrig, andre altid, og ved en Art Gæld, den, der løber mest i

[1]) Einige der merckwürdigsten Urtheilen etc., Pg. 97.
[2]) Secher: Rettertingsdomme I, Pag. 583.
[3]) K. o. R. R. 1651—52—53, Fol. 172.
[4]) K. o. R. R. D. 1633, Fol. 292.

Penge, Varegæld, er det forskelligt, om der indrømmes Forrentning, tildels beror det antageligt paa Kreditorernes Personer, men i det hele hævdes det, at Forrentningen beror paa Kongens Naade, og den indrømmes ofte med forskellige Motiveringer.

Kronens Gæld hidrørende fra modtagne ubetalte Arbejdsydelser forentes ikke i noget Tilfælde, og det ses heller ikke, at nogen af disse Kreditorer har forsøgt at fremsætte Krav paa Forrentning. Fra Slutningen af Chr. IV's Regering var Kronen ofte i Restance med mange Embedslønninger; der findes i de paa Rigsarchivet opbevarede Afregninger talrige Opgørelser, der viser mangeaarige Restancer uden at der nogensinde er Tale om Renter, ikke engang en saa ferm Finansmand som Poul Klingenberg faar Renter af 4 Aars resterende Gage. Det samme gælder om Haandværkeres Krav paa Kronen, der jo ogsaa dengang hovedsageligt var tilgodehavende Arbejdsløn, idet Kronen selv leverede Materialerne[1]).

Dersom Tilgodehavendet hos Kronen stammer fra ydet Laan, vil der som Regel altid være stipuleret Rente, og det er maaske derfor, at der i det analoge Tilfælde, at der gøres kontante Udlæg for Kronen, altid ydes Renter, selv om der ingen Aftale har været derom[2]). Atter her træffer vi Overensstemmelse med Skik og Brug i Hertugdømmerne[3]). End- og Rentes-Renter indrømmer Kronen engang af en saadan Forstrækning af rede Penge, fordi Kreditor anfører, at han selv har maattet give Rentes-Renter[4]).

Ved Vareleverancer varierer det som sagt, om Kronen forrenter Tilgodehavenderne, undertiden har Kongen ved Varernes Modtagelse givet en Kvittering, der lover Forrentning af Tilgodehavendet, saaledes Chr. IV i stor Udstrækning

---

[1]) Afregninger: III og XII—XVI.
[2]) Afregninger IX, 8.
[3]) Einige der merckwürdigsten Urtheilen etc. Pag. 97.
[4]) Afregninger III 70, f.

efter Torsteinsonsfejden [1]); men denne Fremgangsmaade synes ellers ikke meget brugt. Jævnligt forlanger Leverandørerne Renter med forskellige Motiveringer, saaledes fordi der er lovet kontant Betaling[2]), eller fordi Leverandøren efter eget Sigende samtidig med Leverancens Præstation maatte laane et tilsvarende Beløb mod Rente.[3]) Hyppigt har Leverandørerne skrevet Renter paa uden Motivering, men Rentemesteren har da i Reglen gjort en Bemærkning i Margenen om, at det ikke ses, at der er lovet Forrentning, eller om, at det beror paa Kongen, om Renter kan tilstaas[4]), og af og til ses saa en kgl. Bevilling at være opnaaet[5]). Engang gaar en Rentemesterantegnelse ud paa, at der ikke kan tilstaas Renter af en Varegæld, førend fra Aar og Dag efter at Varerne blev leverede[6]), et Synspunkt, jeg ellers ikke har set gjort gældende; men som minder om en Betalingssædvane i Hertugdømmerne, ifølge hvilken Varegæld kunde kræves forrentet fra det paagølgende Kieleromslag at regne.

Løfte om skadesløs Betaling har i den her behandlede Periode haft den Betydning, at Kreditor derved fik Krav paa Debitor dels for Omkostningerne ved Tilgodehavendets Tilbagebetaling og dels for Forrentning af dette.[7]) Nogen herpaa sigtende Udtalelse i en Lov ell. lign. fra denne Tid haves dog ikke; først i et senere Rescript, af $^{18}/_{11}$ 1718, hedder det: „Som det baade er overalt bekjendt og er Praxis, at de Ord skadesløs Betaling indeholder baade Rente og Rentes Rente, saa og al den Bekostning, som der maae gjøres, for at faa Betalingen, saavidt den findes lovlig", hvoraf det fremgaar, at det var en gammel Regel, at skadesløs Betaling involverede Forrentning, og at den ogsaa var gælden-

---

[1]) Afregninger XI, 18 & XXIII, 9.
[2]) Afregninger VII, VIII, 6 og IX.
[3]) Afregninger VIII, 8, e.
[4]) Afregninger III, 70, a og VIII, 142.
[5]) Afregninger VIII, 142.
[6]) Afregninger X, 7.
[7]) jvnfr. Matzen: Panterettens Historie, Pag. 309.

de i vor Periode, fremgaar af Domme fra denne Tid. 1555 faar en Mand paa Basis af en tidligere Dom, lydende paa skadesløs Betaling, ved en ny Dom tilkendt Beløbet med Renter;[1]) 1624 indrømmer en Debitor for Retten, at hans Skadesløsløfte forpligter ham til at betale Renter;[2]) men endnu 1636 ses dog en Mand for Retten at have protesteret mod at betale Renter som Følge af et Løfte om skadesløs Betaling, Retten forkaster hans Protest;[3]) og 1647 omstøder Herredagsdommen en Admiralitetsretsdom, der har frikendt en Mand for at betale Renter af en Sum, der skulde være erlagt skadesløst til en vis Termin.[4]) I en Retssag 1575 om et Gældsbrev af 1535, der lover skadesløs Betaling, frikendes den afdøde Debitors Arvinger dog for at betale Renter, skønt Kreditor har krævet Renter af Beløbet, som han paastaar „deraf bør at gange med Rette"; men af dette Tilfælde tør man næppe slutte, at Løftet om skadesløs Betaling paa denne Tid ikke skulde forpligte til Forrentning; thi det paagældende Gældsbrev var ikke helt i Orden, afdøde Debitors Underskrift mangler nemlig, men hans Segl er der. Skønt Seglet endnu paa denne Tid maaske var nok saa vigtigt som Underskriften, protesterer Debitors Arvinger dog af denne Grund mod overhovedet at betale noget, men dømmes til at tilbagebetale Hovedstolen, hvorimod de slipper for at erlægge Renter.[5]) Det forekommer mig, at det ikke vilde ligge den Tids Tankegang fjærnt, om Dommerne havde ment, at den manglende Underskrift passende kunde opvejes ved, at Debitor slap for at betale Renter, og at Dommen derfor ikke bør tages som Bevis for, at skadesløs Betaling paa denne Tid ikke involverede Forrentning. Men man kan ved Gennemlæsning af Retssagerne fra de sidste tyve

---

[1]) K. o. R. D. 1554—58, Pag. 45.
[2]) K. o. R. D. 1624—30, Fol. 83.
[3]) Helsingørs Domprotokol 1636—37, Pag. 61.
[4]) K. o. R. R. D. 1647, Fol. 82.
[5]) K. o. R. R. D. 1570—76, Fol. 162.

tredive Aar af det 16de Aarhundrede ikke undgaa at faa Fornemmelsen af, at man i dette Tidsrum ofte ikke tænkte paa Forrentning, naar man krævede Tilgodehavender betalte „skadesløst", „uden al Skade", „med al bevislig Skade" ell. lign.,[1]) thi ellers vilde det ofte have været praktisk at gaa lidt nærmere ind paa Forrentningen, navnlig for hvor lang Tid den krævedes, ogsaa var Rentefodens Højde netop paa denne Tid ubestemt, og kunde derfor forventes nævnt, naar der krævedes Forrentning.

Hvornaar Renten begyndte at løbe paa, naar der var lovet skadesløs Betaling uden nærmere Omtale af Forrentningen, kan næppe siges i al Almindelighed; der maa sondres mellem, om Gældsforholdet var tænkt som varigt, i hvilket Tilfældet Debitors Løfte om at holde Kreditor Beløbet skadesløst betød, at han skulde give aarlig sædvanlig Rente fra Stiftelsesdagen, saaledes som det fremgaar af de meget hyppige saadanne Breve fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede mellem danske Borgere, hvor Renten kun sjældent nævnes direkte; eller om Gældsforholdet normalt kun var tænkt som kortvarigt, i hvilket Tilfælde Skadesløsløftet vistnok betød, at der skulde gives Renter fra Forfaldsdag at regne, hvilket Debitor som forannævnt indrømmer i en Retssag 1624[2]). Forfaldsdagen var naturligvis, naar Betalingsterminen var nævnt i Gældsbrevet, denne Dag[3]), og naar der ikke var nævnt nogen Termin, indtraf Forfaldsdagen ved Paakrav, og Renterne beregnedes fra denne Dag, saaledes som fastslaaet i en Herredagsdom af 1623: „Efterdi tvende Gældsbreve et i Rette lagt lydende paa 300 Rd. dog paa ingtn Rente formeldendes. Da sagde vi derpaa saaledes af for Rette, at N. N. (Debitors Arvinger) bør at betale sin Anpart Rente og Skadegæld fra den Tid de krævede er, efterdi de formelder skadesløs at holdes. . . ."[4])

[1]) se t. Ex. K. o. R. R. D. 1590—95, Fol. 490.
[2]) K. o. R. R. D. 1624—30, Fol. 83.
[3]) K. o. R. R. D. 1646, Fol. 601.
[4]) K. o. R. D. 1624—30, Fol. 21.

RENTES-RENTER

I det foregaaende har der ved Omtale af Rentens Størrelse kun været anført, at Rentefoden var den eller den Procent, uden at det er bleven berørt, om der ogsaa beregnedes Rente af paaløbne ubetalte Renter. Man skulde ved Gennemlæsning af Datidens Gældsbreve mene, at Spørgsmaalet, om der regnedes med Rentes-Renter, var ret underordnet, fordi næsten alle Gældsdokumenter forpligter til at erlægge Renten aarligt, og dersom dette overholdes, bliver der jo ikke Tale om Rentes-Renter, og desuden forpligter Debitorerne sig meget ofte til at tilbagebetale Laanene om et Aar eller tidligere; men denne Forpligtelse til at tilbagebetale om et Aar maa Datiden tilsyneladende have betragtet som betydningsløs, thi af Glemsomhed kan det næppe være, at man i særdeles mange Breve med den nævnte Forpligtelse[1]) længere fremi Texten træffer Bestemmelser om Opsigelighed — gerne med et kvart eller et halvt Aars Varsel fra begge Sider — og hvor der ikke er nævnt noget om Opsigelse, synes et Varsel som et af de nævnte stiltiende forudsat, undtagen maaske ved Smaalaan, hvor den Omstændighed, at Renterne ofte beregnedes ugevis, ret naturligt har haft et kortere Opsigelsesvarsel til Følge. Den betydningsløse Bestemmelse om Laanets Tilbagebetaling om et Aar kan vistnok antages at stam-

[1]) jvnfr. t. Ex. Kielerbrevet, Bilaget.

me fra den kanoniske Rets Tid, da Forrentningen maatte begrundes i Debitors Mora. Dersom den meget hyppigt forekommende Forpligtelse til at tilbagebetale Laanet om et Aar virkelig havde noget paa sig, kunde man vente at træffe mange Gældssager, der drejede sig om aargammel eller lidt ældre Gæld, men saadanne er yderst sjældne, Retssagerne drejer sig saa at sige altid om meget ældre Gæld, oftest med adskillige Aars ubetalte Renter, 10, 15, ja 20 Aars Renterestancer hører ikke til Sjældenhederne, hvilket viser, at heller ikke Forpligtelsen til at erlægge Renterne aarligt overholdtes videre strængt, og under saadanne Forhold bliver Spørgsmaalet, om der skal regnes med enkelt *(simpel, enfagtig)* Rente, eller om der ogsaa skal beregnes Renter af de ubetalte Renter, af stor Betydning ved Konstateringen af den virkeligt opnaaede Forrentning af Laan og Tilgodehavender.

n.	r.
1 Aar	6 %
2 —	5,83 —
3 —	5,67 —
4 —	5,53 —
5 —	5,39 —
6 —	5,26 —
7 —	5,14 —
8 —	5,02 —
9 —	4,92 —
10 —	4,81 —
11 —	4,72 —
12 —	4,62 —
13 —	4,54 —
14 —	4,45 —
15 —	4,37 —
16 —	4,30 —
17 —	4,22 —
18 —	4,15 —
19 —	4,09 —
20 —	4,02 —
21 —	3,96 —

Dersom en Debitor i n. Aar undlader at betale sine aarlige 6 %'s Renter, og derefter betaler alle Renterestancerne men uden Rentes-Renter, saa svarer dette til, at Kreditor havde faaet den i i følgende Tabel udregnede Rente, r, betalt aarligt bagud.

Dersom Kreditor først efter 8 Aars Forløb faar de paaløbne Renter uden Rentes-Renter af et Laan til 6 % p. a., saa beløber denne Sum sig kun til saa meget, som han vilde have, dersom han hvert Aar havde faaet udbetalt 5 % af Pengene og havde sat disse Rentebeløb paa Rente; og dersom det varer 20 Aar, inden Kreditor faar sine Renter uden Rentes-Renter, vilde han have staaet sig ligesaa godt ved at udlaane Pengene til 4 % til en prompte Betaler.

De hyppigt forekommende Gældssager med mange Aars Renterestancer vi-

ser tydeligt, at man dengang ikke skyndte sig med at faa sit Tilgodehavende inddrevet ad Rettens Vej, fordi et enkelt eller nogle faa Aars Renteydelser udeblev, et Forhold, der t. Ex. illustreres ved en Bemærkning i Købmand Niels Grisbecks Regnskabsbog, hvor der ses at være indgaaet Renter af et Laan i Aarene 1625 til 1639; men derefter ses ingen yderligere Renteindtægt at være indgaaet, og Kontoen slutter med de Ord „Om Mikeili 1646 tog jeg Huset først an" Det har under saadanne Omstændigheder haft nok saa megen reel Betydning dengang som nu, om man kunde beregne sig Rentes-Renter.

I den her behandlede Periodes Lovgivning findes der ikke noget, der særligt tager Sigte paa Forrentning af Rentetilgodehavender; i Hoved-Renteloven, Koldingske Reces af 1558, hedder det, at den, som bortlaaner noget mod Rente, ikke maa tage mere end 5 % p. a.; men forfaldne Renter kan ikke siges at være bortlaante mod Rente, og Forordng. af $^{23}/_{4}$ 1632 er blot en Tilladelse til under visse Betingelser at anlægge en højere Rentefod end den ellers lovlige. Forholdet var derfor ulovbestemt, ligesom der heller ikke var Lovbestemmelser om, hvorvidt andre forfaldne Tilgodehavender, der ikke skyldtes et Laan mod Rente, skulde forrentes; Spørgsmaalet er en Afdeling af dette mere almindelige Spørgsmaal om Berettigelsen af Mora-Renter, naar der ikke foreligger Overenskomst derom; thi rent teoretisk maa man ræsonnere saaledes: Dersom Debitors Mora eo ipso bevirker, at der begynder at løbe Renter paa Tilgodehavender fra Forfaldsdag, og dersom Renterestancer rangerer lige med andre Tilgodehavender — hvad de vistnok gjorde dengang — saa er det inkonsekvent ikke at indrømme Rentes-Renter, thi Renterne skulde altid erlægges aarligt (eller halvaarligt), og var altsaa efter et Aars (eller et halvts) Forløb et forfaldent Tilgodehavende.

Under den katolske Kirkes Renteforbud var Debitors Mora det Forhold, paa hvilket de fleste Undtagelser fra Renteforbudet var baserede, og overensstemmende hermed var Ren-

tes-Renter almindelige. Ifølge den kanoniske Doktrin var Rentes-Renten *usura usuræ,* rigtignok endnu mere forkastelig end enkelt Rente; men som paavist i Indledningen, var det nærmest Rentenavnet, der var saa odiøst, og ligesom Renter blev tilladelige, naar de kunde komme til at sejle under Flaget „Interesse", saa taaltes Rentes-Renter, naar de blev kaldt Interesse af Interesse.[1]) Den store Udvikling, som Kreditforretninger allerede tidligt i Middelalderen naaede i Italien, bragte naturligvis god Forstaaelse af disse Forhold med sig, og en Inkonsekvens som Forbud mod Rentes-Renter, naar Mora-Renter var tilladte, var under saadanne Omstændigheder utænkelig, og de i Teorien saa strænge Kanonister bøjede ogsaa her — som overalt i Rentespørgsmaalet — forsigtigt af for Livets Krav. Luther var derimod ikke tilbøjelig til at anerkende Mora som Berettigelsesgrund for Rentetagen, og det er derfor konsekvent, at han var imod Rentes-Renter; men hans Uvilje tager sig noget mærkelig ud, naar han paa et Tidspunkt, da han tildels kan gaa med til Rentekøbet, skriver, at dersom man sætter de indvundne Renter paa Rente, da er det Aager, et saadant Krav til Kreditor om ikke at maatte anvende indgaaede Renter paa samme Maade som de andre Dele af sin Formue gør et barnligt Indtryk.

I Hertugdømmerne ansaas i den her behandlede Periode en af det romerske Riges Forordninger, der forbød Rentes-Renter, for Lov. Her i Landet var Forholdet som anført ulovbestemt, og Rentes-Rente Spørgsmaalet kan derfor kun belyses ved Konstatering af Tidens Praksis. Man mente dog i det 17de Aarhundrede at have en Lovbestemmelse om, at umyndiges Midler skulde forrentes med Rentes-Renter, og den samme Lovbestemmelse blev forstaaet som et Paabud om, at der, selv om der ikke forelaa særlig Aftale, altid skulde svares Renter af Penge tilhørende umyndige, vi skal se-

---

[1]) Endemann: Studien in der romanisch — canonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre I, Pag. 244 og II, Pag. 296 f.

nere komme tilbage hertil. Datiden synes saaledes i nogen Grad at have haft Forstaaelsen af Sammenhængen mellem Morarenter og Rentes-Renter, og en Tid lang vises der ogsaa i Retsbrugen — almindelige Lovbestemmelser manglede jo som nævnt — Konsekvens i denne Henseende. Under Chr. III's Regering anerkendte man, som foran anført, Berettigelsen af at kræve Morarenter fra Forfaldsdag, hvor der ikke forelaa Renteløfte, og paa denne Tid synes ogsaa Rentes-Renter at have været almindelige, idet de ses at have været aftalte mellem private Folk, at være bleven tilstaaede af Kongen og at være bleven tilkendte ved Dom. I et Gældsbrev, dateret Svendborg 1540, er der betinget 16 % Rente og Rentes-Renter.[1]) Chr. III, der i Reglen var meget prompte med sine Rentebetalinger, havde i nogen Tid undladt at betale en Mand Renter til Kieler-Omslag, og det bemærkes da 1540 i Kongens Regnskab, at denne Mand skal have Renter af de ubetalte Renter.[2]) I en Retssag 1548 angaaende det ovenstaaende Gældsbrev af Svendborg 1540, dømmes Debitor til at betale Brevet med Renter „**eller at forhøje dem** (Renterne **udi Hovedstolen, om fornævnte Rente ikke aarligen udkom og give ham** (Kreditor) **des ydermere Rente udaf.**"[1]), 1555 fordrer Kongens Sekretær, Christoffer Walkendorff, i en Retssag 200 Mark for en Part i en Gaard „**og Rente Penge deraf med des Rente**", og Dommen giver ham Medhold,[4]) og samme Aar kræver en Mand ad Rettens Vej sit Tilgodehavende ifølge et 6 %'s Gældsbrev med nogle Aars resterende Rente „**med hvis samme Rentepenge, som saa haver standet tilbage kan rente**", og Dommen tilpligter Debitor at betale uden at den gaar nærmere ind paa Rentekravet[5]); i de to sidstnævnte Tilfælde har der næppe været betinget Rentes-Renter. Denne Overensstemmelse

[1]) Uldallske Samling 4, 259, I, Pag. 178.
[2]) Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarchivet I, Pag. 48.
[3]) K. o. R. D. 1545—54, Pag. 141.
[4]) K. o. R. D. 1554—58, Pag. 45.
[5]) K. o. R. D. 1554—58, Pag. 78.

mellem Brugen af Rentes-Renter og de jævnlige Tilfælde af Tilkendelser af Morarenter fra Forfaldsdag, hvor der ikke forelaa Renteløfte, passer godt ind i Chr. III's sunde Syn paa Rentetagen i det hele.

Fra Resten af Aarhundredet, efter Chr. III's Regering, har jeg kun truffet paa eet Tilfælde af Rentes-Renters Erlæggelse, og dette var 1575 og i Norge[1]), hvor man maaske var lidt bag efter Udviklingen i Danmark; og i en Borgmester og Raads Dom København 1593, hedder det at „Rente af Rente hidindtil ikke har været sædvanligt." Rentes-Renternes Gaaen af Brug falder godt i Traad med, at man ikke længere syntes videre tilbøjelig til at anse Mora for tilstrækkelig til at begrunde et Rentekrav; men fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede hører denne Overensstemmelse op. Medens Retsbrugen med Hensyn til Morarenter, som omtalt, var uklar i Begyndelsen af Aarhundredet og derefter fæstnedes dertil, at man ikke fik tilkendt saadanne fra Forfaldsdag, men først fra Sagsanlægets Dato, saa blev det med Hensyn til Rentes-Renter snart meget almindeligt at forlange saadanne, og Domstolene gav dette Krav Medhold, ogsaa hvor der ikke forelaa nogen Aftale om Forrentning med Rentes-Renter. I en Retssag 1603 kræves et Tilgodehavende ifølge Laan, der er opgjort med Rente og Rentes-Renter, og Dommen dømmer Debitor til at betale det paakrævede,[2]) og i de nærmest følgende Aar ses lignende Tilfælde af og til, uden at der i noget Tilfælde henvises til nogen Aftale om, at Rentes-Renter eventuelt skulde erlægges, og hos *Schlegel* hedder det ogsaa, at Rentes Renter ikke var ualmindelige i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede.[3]) Chr. IV, der indtil op i 1620erne var Laangiver i stor Stil, ses dog ikke før 1624 at have beregnet sig Rentes-Renter; men i nævnte Aar udregnes hans Tilgodehavende hos Klædekompagniet med Rentes-Renter for Tidsrum fra

[1]) Secher: Kongens Rettertingsdomme I, Pag. 455.
[2]) Secher: Kongens Rettertingsdomme I, Pag. 466.
[3]) Schlegel: Sammelungen zur dänischen Geschichte II, Pag. 157.

halvtredje Maaned til et Aar,[1]) og i et Bo, der opgøres 1629, har Kongen 200 Rd. tilgode, og disse udregnes med elleve Aars Rente og Rentes-Rente; medens Boets øvrige Gæld opgøres med enkelt Rente.[2]) Efter den tyske Krig bliver denne Beregningsmaade almindeligere, men enkelte Renter er dog stadigt det, man hyppigst træffer paa, det ansaas maaske næppe for venskabeligt at kræve Rentes-Renter, i 1630erne beregner Enkedronning Sofies Bo ikke tre Aars Renter af dets tilgodehavende resterende Renter, der beløb sig til 72 000 Rigsdaler;[3]) men i 1631 bemyndiger Chr. IV sin Gesandt i England til at kræve den engelske Konge for Renter med disses Renter af et Laan. Af Kirkeregnskaber, der indsendtes 1636, ses det, at det ikke var ualmindeligt at udregne de udestaaende Penge med Rentes-Renter.[4]) Universitetet udregner derimod ikke sine ikke indgaaede Tilgodehavender paa Rentekontoen med Renter, men 1650 og 1652 ses der dog at være opnaaet Rentes-Rente-Indtægter,[5]) Grunden til, at man undlod at udregne Renterestancerne med Renter var maaske, at Rentes-Rente-Kravet ansaas for tvivlsomt, uagtet der dog indgik saadanne Renter. De holstenske Kreditorer, der paa denne Tid førte mange Sager mod deres danske Debitorer, krævede aldrig Rentes-Renter, men til Gengæld krævede de efter Omslags Skik dobbelte Renter, naar disse ikke blev erlagt prompte, hvilket vel nok i Gennemsnit har mere end opvejet Udregning af Tilgodehavendet med Rentes-Renter. Hvor Retssagen om et Kielerbrev stod mellem en dansk Forlover, der havde indløst Brevet, og den danske Debitor, ses Rentes-Renter derimod jævnligt

---

[1]) Regnskabsbilag, Anvisninger, Kvittanser etc. 1500—1660, Rigsarchivet.

[2]) Konsistorii Archiv, Nr. 186.

[3]) Schlegel: Sammelungen II, Pag. 160.

[4]) Rigsarchivet: Indberetning om Kirkernes Beholdning, Gæld etc., indsendte i Henhold til kgl. Missive af $^{14}/_{11}$ 1636.

[5]) Konsistorii Archiv, Nr. 6. Rektoratsregnskaber 1649—50, 51—52 og 59—60.

krævede, og naar Forlover havde maattet indløse Brevet med dobbelte Renter til den holstenske Kreditor, og atter krævede Renter af disse, blev det ofte til svære Beløb, som Debitor maatte erlægge i Renter.

I en Retssag 1633 kræves der tyve Aars Rentes-Renter med den Motivering, at Debitor var bleven „manet" uden at have efterkommet „Maningen", nogen herpaa sigtende Lovbestemmelse har dog næppe existeret; Debitor protesterer mod Rentes-Renterne, men gaar dog paa Forlig, ved hvilket han lover at tilfredsstille Rentes-Rente-Kravet.[1]) Det synes, at der i det 17de Aarhundredes første Halvdel ikke behøvedes nogen særlig Begrundelse for at kræve og ved Dom faa tilkendt Rentes-Renter, og i saa Fald var det jo overflødigt at indføre Bestemmelser derom i Gældsbrevene, og dette maa være Grunden til, at man trods den jævnlige Forekomst af Rentes-Rente-Beregning paa denne Tid saa sjældent træffer Aftaler derom, det er først i 1650erne, at jeg har truffet nogle saadanne Tilfælde omtalte i Herredagsdomme,[2]) i det ene Tilfælde drejer det sig om Pantegæld og i det andet om et almindeligt Laan uden Sikkerhedsstillelse, 1636 ses dog i Viborg Landstings Panteprotokol indført, at et Laan skal forrentes, og at der skal betales aarlige Afdrag med Rentes-Rente, det er ikke klart, hvad Meningen er med Rentes-Rente Aftalen; i et Kautionsdokument af 1648 stilles der Underpant bl. a. for Rentes-Renten.[3]) 1675—82 ses i Pantebreve fra Lolland bestemt, at Renterestancer skal forrentes,[4]) ligeledes i et Pantebrev tinglæst i Viborg 1681. Kronen var ikke tilbøjelig til til at give Rentes-Renter under Chr. IV og Fr. III, enkelte Gange gik den dog med dertil, saaledes fordi en Mand, der havde forstrakt Kronen med Penge, selv havde

---

[1]) K. o. R. R. D. 1633, Fol. 718.

[2]) K. o. R. R. D. 1651—53, Fol. 703 og 1655, Fol. 655.

[3]) Konsistorii Archiv, Nr. 26.

[4]) Lollands Landstings Skøde og Panteprotokol 1673—84, Fol. 38, 165, 173 & 175.

maattet laane disse mod Rente og Rentes-Rente.[1]) Ydelsen af Rentes-Renter var naturligvis i endnu højere Grad end Tilstaaelse af almindelig Forrentning en Naadessag fra Kronens Side, og fra 1667 haves en Rentemesterantegnelse om, at Kongen har givet en skriftlig Ordre til Skatkammeret, gaaende ud paa, at der ikke maa godtgøres nogen Rente paa Rente, derimod ses Kronen ogsaa 1682 at have beregnet sig Rentes-Renter. Paa den anden Side forstod, som det senere skal blive omtalt, de Finansmænd, der stod i stadig Forretningsforbindelse med Kronen, ofte ved Hjælp af hyppige Opgørelser at skaffe sig Forrentning med Rentes-Renter af deres Tilgodehavender.

Umyndiges Penge indtog i hvert Fald siden Slutningen af det 16de Aarhundrede, som anført, i Henseende til Rentes-Rente-Spørgsmaalet ligesom ogsaa i Henseende til Betingelserne for overhovedet at skulle forrentes en Særstilling herhjemme, og det samme var Tilfældet for Hertugdømmernes Vedkommende. I det 17de Aarhundrede ses af og til i Retssager anført, at der ifølge Recessen[2]) eller „vores udgangne Forordning om umyndiges Børnegods“[3]) skal gives Rentes-Renter af umyndiges Midler. Med „Recessen“ menes paa denne Tid — omkring Midten af det 17de Aarh. — Chr. IV's store Reces, men dennes Bestemmelse i 18. Kap. I, 1. kan næppe forstaas som Paabud om Forrentning med Rentes-Renter, og nogen anden derpaa sigtende Reces eller Forordning findes ikke opbevaret, derimod er der i jyske Lov nogle Bestemmelser om, hvad der skal gøres med umyndiges Arv, der kan forstaas som et Paabud om, at der ved saadanne Penges Udlaan skal beregnes Rentes-Renter. I det 16de Aarhundrede har jeg dog ikke truffet nogen Antydning af, at der gjaldt særlige Forrentningsregler for umyndiges Midler, skønt den gamle jyske Lov ligesaavel gjaldt dengang

[1]) Afregninger III, 70, f.
[2]) t. Ex. K. o. R. R. D. 1655, Fol. 115.
[3]) K. o. R. R. D. 1647, Fol. 105.

som senere. Forklaringen paa, at man først i det 17de Aarhundrede begynder at paaberaabe sig denne Lov, ligger antageligt deri, at den blev genoptrykt i København Aar 1590, og dermed blev bedre kendt. At man med Hensyn til de paastaaede særlige Forrentningsregler støtter sig paa jyske Lov siges udtrykkelig i en Retssag 1610, hvor det anføres, at Værgen bør udsætte Godset, saa baade Hovedstol og Rente kan komme Børnene „til Fremtarv, som Loven I, 30te Kap. formelder",[1]) og ved Byretten i Helsingør d. 6/3 1609 paastaas det, at der skal gives Rentes-Renter af umyndiges Penge, „efterdi Børnegods bør at komme til Fremtarv",[2]) hvilket netop er jydske Lovs Bestemmelses Ordlyd. Jydske Lov I, Kap. 30[3]) udtaler, at hvad der bliver tilovers, efterat Kosten er udredet til Børnene, skal komme dem til Fremtarv, og at hvis det ikke er nævnt, hvormeget Børnenes Gods hvert Aar skal yde dem til Fremtarv, da kan de, naar de er blevne myndige, kræve alt, som deres Gods mest maatte skylde. Man har øjensynligt forstaaet denne Bestemmelse som et Paabud om, at de umyndiges Penge altid skulde forrentes med den gængse Rentefod, og at ikke udredede Renter ogsaa skulde forrentes, og dette bliver en almindelig gennemført Retsregel i det 17de Aarhundrede; det første Tilfælde, som jeg har truffet paa, er i en Retssag 1619 om en Arv fra Aar 1600,[4]) og senere bliver saadanne Tilfælde meget almindelige.

Forrentningen af umyndiges Midler med Rentes-Renter gav ogsaa Anledning til Krav om andre Tilgodehavenders Forrentning med Rentes-Renter, saaledes hedder det i en Afregning over resterende Renter af Legatmidler, at Universitetet har udredet Legatrenterne tildels ved at laane Børnepenge, af hvilke Universitetet skal betale Rentes-Renter, og

---

[1]) Secher: Kongens Rettertingsdomme II, Pag. 294.
[2]) Helsingør Bys Archiv, Bytingsprotokoller 1608—09.
[3]) Ordlyden, se Pag. 58.
[4]) K. o. R. R. D. 1619, Fol. 56.

derfor kræver Universitetet, at Legatskyldneren i samme Omfang skal betale Rentes Renter.[1]

Retten til at kræve Rentes-Renter gjaldt ikke blot — som i Hertugdømmerne — naar Værgen havde laant de umyndiges Penge, men i alle Tilfælde,[2]) og det ser ud til, at man har behandlet alle Arvemidler, som om det var umyndiges Penge; i det foran Pag. 166 anførte Tilfælde, hvor Sagen føres mellem myndige Arvinger, idømmes der Forrentning med Rentes-Renter.

I Hertugdømmerne gjaldt, som nævnt, ogsaa en særlig Retsregel for Forrentningen af umyndiges Penge; men her var Retten til at erholde Rentes-Renter begrænset til de Tilfælde, hvor det var Formynderen selv, der havde laant sine Myndlinges Penge, medens der ikke kunde kræves Forrentning med Rentes-Renter af andre Personer, til hvem de umyndiges Midler var udlaante, saaledes som det fremgaar af den Pag. 58 citerede „gemeinschaftliche Verordnung" af $^{23}/_{3}$ 1654.

Fra Hertugdømmerne har jeg truffet paa et Tilfælde af Forududregning med Rentes-Renter af, hvormeget den umyndige i sin Tid skal have udbetalt. En Bedstemoder skænker 1623 sin umyndige Sønnesøn 1000 Rd., Faderen skal forvalte Pengene og udsteder paa Kieleromslag et Gældsbrev til Sønnen, og samtidigt udregnes det, hvormeget de 1000 Rd. med 6 % Rente og Rentes-Rente vil være voxet til om 20 Aar; Beløbet er omtrent rigtigt opgjort til 3214 Rd.[3])

Denne mere indskrænkede Anvendelse af Rentes-Rente-Beregning ved umyndiges Penge i Hertugdømmerne falder godt i Traad med det almindelige Forbud mod Rentes-Renter sammesteds. I Danmark, hvor der ikke var noget Lovforbud mod Rentes-Renter, paabød man dem i videre Udstrækning ved umyndiges Midler end i Hertugdømmerne,

---

[1]) Konsistorii Archiv Nr. 26.

[2]) t. Ex. K. o. R. R. D. 1651—53, Fol. 172.

[3]) Statsarchivet i Slesvig, Schlesvigsche Urkunden C.

skønt Lovhjemmelen oprindeligt sandsynligvis var den samme begge Steder, i hvert Fald ansaas jyske Lov ogsaa for gældende i Dele af Hertugdømmerne.

Som anført var der i Hertugdømmerne ellers almindeligt Forbud mod at tage Rentes-Renter, og det er ogsaa kun sjældent, at man hører Tale derom, i en Retssag 1632 protesteres der kraftigt mod at betale Rentes-Renter, det er ulovligt, anføres der;[1]) men naturligvis hjalp man sig ogsaa der — ligesom i Danmark overfor Kronen — saa at man ikke altid mistede Renten af udeblevne Rentepenge; 1675 ses i Bordesholm udstedt en Obligation paa 100 M. à $6^1/_4$ %, som var to Aars Renterestancer af et Laan. I Obligationen hedder det om disse 100 M.: „. . .habe alſo ſellbige Capital ſo guht alss bahr entfangen"; denne lille Bemærkning er formodentlig indskudt for at skærme sig mod Rentes-Rente-Forbudet, og den burde ogsaa gøre det, thi det er rigtigt nok, hvad den siger; men dersom Betragtningens Rigtighed havde været almindeligt anerkendt, havde der ikke existeret noget Lovforbud mod Rentes-Renter.[2])

[1]) Statsarchivet i Slesvig A. XIX, 1468.
[2]) Statsarchivet i Slesvig A. XX, 360.

RENTEBEREGNINGEN.

Fra det 16de Aarhundrede har jeg ikke truffet paa Regnskaber, der tillader at kontrollere Udregningen af Renterne undtagen i de allersimpleste Tilfælde, det er først fra henimod Midten af det 17de Aarhundrede, at mere komplicerede udførlige Regnskaber forekommer.

Renteberegningen har øjensynligt forvoldt Tiden en Del Vanskeligheder. Hvor det drejer sig om Gæld, der forrentes med enkelt Rente, og som tilbagebetales i een Sum, er Renten dog næsten altid rigtigt udregnet; men selv hvor Forholdet er lige saa lidt indviklet, volder Rentes-Rente-Beregningen jævnligt Vanskeligheder; en Gæld af Aar 1573 paa 2000 Daler à 5 % tilbagebetales to Aar efter med 200 Dalers Rente og 10 Daler, „som Debitor tænkte skulde være Rente af Rente",[1]) Udregningen maa være fejl, thi dersom Renten skulde være erlagt aarligt bagud, hvilket er sandsynligst, bliver der kun et Aars Rentes-Rente = 5 Daler, og Udregningen er heller ikke rigtig, dersom Renten skulde være betalt halvaarligt bagud. Renteberegningen bliver navnlig fejl, hvor det drejer sig om fleraarige Gældsforhold med Afdragsbetalinger, særligt naar Renter og Afdrag betales udenfor Renteterminerne, der i Reglen var bestemt som helaarlige eller halvaarlige, og hvor der ikke forelaa udtrykkelig Aftale om, naar Renterne skulde erlægges, tør man vistnok sige, at det

[1]) K. o. R. R. D. 1603, Fol. 74.

var stiltiende underforstaaet, at de skulde betales aarligt bagud.

Naar der, som det hyppigst var Tilfældet, ikke regnes med Rentes-Rente, maa man i Regnskaberne skarpt sondre mellem Hovedstol og paaløben Rente, den første skal forrentes, den sidste ikke, og naar en Gæld i over et Aar ikke er bleven forrentet, bestaar den saaledes af en forrentelig og af en rentefri Del, som derfor i Regnskaberne bør opføres hver for sig; men dette ses kun sjældnere gjort, dog træffes det i en Del Rentemesterafregninger fra Fr. III's Tid, i hvilke man udnytter Sondringen saaledes, at alle Indbetalinger fra Debitors, Kronens, Side fradrages Hovedstolen, medens de forfaldne Renter ikke betales, saa at t. Ex. en af Kronens Kreditorer anfører, at samtidig med at hans Kapitaltilgodehavende er gaaet ned fra 25 000 Daler til 5000, er hans Rentetilgodehavende, af hvilket han ikke faar Renter, steget fra 7000 Daler til 11 000, et Forhold, hvis Ubehagelighed var saameget mere følelig for Manden, som han selv havde laant og stadigt forrentede de Penge, hvormed han havde forstrakt Kronen. En Fremgangsmaade som denne kan betegnes som en Fejlregning, Debitors Indbetalinger skal naturligvis først anvendes til at dække forfaldne Gældsposter, in casu Renterne; men Fejlen skyldes dog næppe manglende Forstaaelse, snarere er den en af Kronens mange Maader at unddrage sig Pligten til at tilbagebetale sin Gæld, som Finansernes slette Tilstand drev den til.

De sikkert ofte uforsætlige fejle Renteberegninger kommer frem under forskellige andre Former, som tydeligst paavises ved et konstrueret Exempel; lad dette være følgende: Der skyldes d. $^1/_1$ 1640 1000 Daler, som skal forrentes med 6 % p. a. enkelt Rente at erlægge aarligt bagud, d. $^1/_1$ 1645 betaler Debitor 200 Daler, men ellers er der ikke betalt nogetsomhelst, og der stilles nu den Opgave at udregne, hvormeget der skyldes d. $^1/_1$ 1650.

Da Gælden fra $^1/_1$ 1641 bestaar af en forrentelig og en ren-

tefri Del, maa disse holdes sondrede, og Udregningen kan da gøres saaledes:

	Hovedstol		Rente	
1/1 1640 skyldes.....	1000	+	0	
1/1 1645 skyldes.....	1000	+	300	(som er forfaldne)
1/1 1645 betales			200	
1/1 1645 skyldes.....	1000	+	100	
1/1 1650 skyldes.....	1000	+	(100 + 300) = 1400	

Men en saadan sondret Udregning af Hovedstols og Renters Størrelse træffes kun sjældent; de Beregningsmaader, som man træffer paa i Datidens Regnskaber er mest følgende:

I.

1/1 1650 skyldes	1000
5 Aars Renter	300
	1300
1/1 1645 betales.....	200
1/1 1645 skyldes	1100
5 Aars Renter	330
1/1 1650 skyldes	1430

II.

1/1 1640 skyldes	1000
10 Aars Renter	600
	1600
Tidligere betalt.....	200
1/1 1650 skyldes	1400

III.

1/1 1640 skyldes.....	1000	1/1 1645 betalt.....	200
Renter i 10 Aar.....	600	Renter i 5 Aar.....	60
	1600		260

1/1 1650 skyldes: 1600 ÷ 260 = 1340.

Fejlen ved Beregningsmaade I er, at der godskrives Kreditor 5 Aars Rente af 100 Daler Rentepenge, som ikke blev betalte ved Afdraget d. 1/1 1645, disse 30 Dalers Rentes-Renter udgør Fejlen. Beregningsmaaden kan derfor give rigtige Resultater, nemlig naar Afdraget er lig med eller større end Summen af de paa Afdragstidspunktet forfaldne Renter. I

Exemplet har jeg ladet Afdraget finde Sted i en Rentetermin; men dersom Afdraget præsteres udenfor en Termin, gøres der, hvor Beregningsmaade I anvendes, ufravigeligt den Fejl, at de siden sidste Rentetermin beregningsmæssigt paaløbne Renter betragtes som forfaldne, og saaledes — dersom Afdraget er stort nok — betales for tidligt[1]).

Beregningsmaade II giver med det valgte Talexempel det rigtige Resultat; men dersom Afdraget havde været større end den paa Afdragstidspunktet paaløbne Rente, vilde Resultatet være blevet fejlt, fordi der i saa Fald vilde være blevet beregnet Renter af den Del af Hovedstolen, som var bleven tilbagebetalt ved Afdraget.[2])

Beregningsmaade III vil under dengang meget hyppigt indtræffende Forudsætning, at der er ubetalte forfaldne Renter, forinden Afdraget gøres, altid give fejle Resultater, fordi der godskrives Debitor Rente af Penge, som helt eller delvis er forfaldne til Udbetaling til Kreditor; Beregningsmaaden giver samme Resultat, som den tidligere omtalte, ved hvilken alle Afdrag fradrages Hovedstolen, selv om der findes forfaldne ubetalte Renter; og det er den samme Debitor, Kronen, navnlig Fr. III, der ynder at anvende de to Beregningsmaader, hvis Fejl altid vil være i Debitors Favør. Beregningsmaade III benyttedes saa almindeligt, at den Rente af Afdragene, der godskreves Debitor, fik sit eget Navn, *rabatteret Rente*. Som berørt, vilde Beregningsmaaden give et rigtigt Resultat, dersom Afdraget blev erlagt, forinden der fandtes ubetalte forfaldne Renter, forudsat at Regnskabet saa gøres op i førstkommende Rentetermin, i saadanne Tilfælde er den rabatterede Rente paa sin Plads, og det er maaske herfra, at den stammer, dog har jeg ikke truffet paa noget saadant Regnskab. Fr. III lod i Reglen sine Afdragsbetalinger voxe med rabatteret Rente, indtil endelig Opgørelse af Mellemværendet — ofte mange Aar efter —

[1]) Tilfælde af Beregningsmaade I med den omtalte yderligere Fejl: Rigsarchivet: Afregninger II, 77 & VIII, 18.

[2]) Tilfælde af Beregningsmaade II: Rigsarchivet: Afregn. VIII, 18.

fandt Sted. Hos Chr. IV har jeg truffet en noget mindre ondartet Anvendelse af rabatteret Rente i følgende Regnskab. Klædekompagniet i København havde et gammelt Obligationstilgodehavende med aarlig Rente 483 Daler hos Kongen; Michaelis 1634 opgøres Kongens Renterestance til 2354 Daler, men da Kongen for tre Fjerdingaar siden har indbetalt 2000 Daler til Klædekompagniet, nedskrives Rentetilgodehavendet med denne Indbetaling plus ni Maaneders rabatteret Rente, ialt med 2090 Daler. Beregningsmaaden er øjensynligt til Skade for Kompagniet, de 2000 Daler burde straks ved Indbetalingen have været anvendte til Udligning af den per Michaelis 1633 resterende Rente, 1871 Daler, og kun af 2000 ÷ 1871 = 129 Daler burde der være godskrevet Kongen rabatteret Rente for ni Maaneder, hvilken kun beløber sig til 6 Daler, saa at Kongen tjente 84 Daler ved den fejlagtige Beregningsmaade.[1])

Her skal anføres et opbevaret Tilfælde af Beregningsmaade III, bl. a. fordi det viser et andet Misbrug i Henseende til Forrentningsspørgsmaalet fra den stærkere Parts, Kronens, Side. En Vinhandlers Mellemværende med Kongen opgøres saaledes:[2])

275 Ammer Rhinskvin à $31\frac{1}{2}$ Rd. . . .	8662-2-0	$\frac{23}{8}$ 1652 betalt . . .	4000
Renter $\frac{23}{8}$ 1653—$\frac{23}{5}$ 1667, 13 Aar 9 Mndr.	7146-2-6	Renter $\frac{23}{8}$ 52—$\frac{23}{5}$ 67, 14 Aar 9 Maaneder	3540
		$\frac{8}{9}$ 1655 betalt	3000
		Renter $\frac{8}{9}$ 55—$\frac{23}{5}$ 67, 11 Aar $8\frac{1}{2}$ Maaneder	2107-2-0
			12647-2-0
		Tilkommer . . .	3161-2-6
	15809-0-6		15809-0-6

[1]) Rigsarchivet, Afregninger VIII, 111.
[2]) Rigsarchivet: Afregninger IX, 17.

Paa Regnskabet findes en Rentemesterpaategning om, at der ikke er lovet Rente af Tilgodehavendet; men det indstilles dog til Kongen, at der betales Renter fra Aar og Dag efter, at Vinen er leveret. Medens Kongen skal have Renter af sine Afdragsbetalinger fra den Dag de præsteres, skal Vinhandleren ikke have Renter af sit Tilgodehavende, førend over et Aar efter, at det er opstaaet. Af Regnskabet fremgaar det ikke tydeligt, naar Vinen er leveret; men senere end d. $^{23}/_{8}$ 1653 er den næppe leveret, et Regnskab med en fair Renteberegning vilde forøge Vinhandlerens Tilgodehavende med over 150 Rd., og nu skal han yderligere plukkes for over et Aars Rente, medens han for det samme Tidsrum maa give Kongen Renter af dennes Acontoindbetaling.

Det er maaske ikke noget Tilfælde, at Beregningsmaaderne I og II, hvis Fejl er i Kreditors Favør, mest anvendtes mellem private Personer, hvor Kreditor antageligt i de fleste Tilfælde var den stærkere Part; medens Beregningsmaade III og den med denne i Resultaterne sammanfaldende foran omtalte Fremgangsmaade, hvis Fejl er i Favør af Debitor, kun anvendes, hvor Debitor er Kronen, altsaa den stærkere Part.

Dersom man regner med Rentes-Rente vil Beregningsmaade III give rigtige Resultater, og et saadant Regnskab har jeg truffet i en Købmands Regning til Kronen[1]), men Rentemesteren har gjort Anmærkning om Rentes-Renten; Grundfejlen ved Beregningsmaade III ligger deri, at Indbetalingerne ikke afskrives paa den forfaldne Del af Gælden; men denne Fejl vilde blive uden Betydning, dersom alle Dele af Gælden forrentedes paa en og samme Maade, saaledes som Tilfældet er, naar der regnes med Rentes-Rente. Ligeledes vilde Beregingsmaade I være god nok, dersom der regnedes med Rentes-Rente, thi her er Grundfejlen, at der ikke sondres mellem den forrentelige og den rentefri Del af Gælden, hvilken Fejlkilde vilde falde bort, dersom alle Dele af Gælden forrentedes ens. Derimod vil Beregningsmaade II ikke blive

[1]) Afregninger XI, 10.

rigtig, selv om man regner med Rentes-Rente, thi her ligger Grundfejlen deri, at Debitor krediteres for sine Indbetalinger paa et fejlt Tidspunkt.

Man kunde dog naturligvis godt faa opstillet rigtige Regnskaber med Anvendelse af Enkelt-Rente-Beregning, naar man iagttog at sondre mellem Hovedstol og Rente, at benytte Debitors Indbestalinger til Dækning af forfaldne Renter og saa naturligvis ikke at regne med fejle Indbetalingsatidspunkter. Man vidste ogsaa godt, hvad det kom an paa, hvilket ses af Bemærkninger paa indsendte Regninger, saaledes skriver en Købmand paa en til Kronen indsendt Regning, at alle de Afdrag, som han har modtaget, har han først afkortet mod Renten, og hvad der yderligrere er betalt, er afkortet mod Hovedstolen [1]) ; Købmanden ved, hvordan han bør gaa frem, men ikke desto mindre — hvad enten det nu er af Dumhed eller af Snedighed — er hans Regning affattet fuldstændigt efter Beregningsmaade II [2]). I et andet Regnskab hedder det: „... derimod (ɔ: imod et Afdrag) kortes først modstaaende et Aars forfaldne Rente, og paa Hovedstolen afskrives Resten.“ [3])

Kronen indlod sig, som omtalt, kun meget sjældent paa at betale Rentes-Renter, og naar Tilgodehavender hos Kronen fik Lov til at henstaa ubetalte i mange Aar — som under Slutningen af Chr. IV's og navnlig under Fr. III's Regering — betød dette et betydeligt Tab for Kreditorerne, og Tabet forstørredes ved Anvendelse af de omtalte Beregningsmaader. Af og til træffer man dog Tilfælde, hvor det lykkes Folk under deres Forretningsforbindelse med Kronen ikke blot at undgaa Rentetab men endogsaa at skaffe sig Rentes-Renter og endda mere end ordinære Rentes-Renter. Det var Tidens store Forretningsdrivende, Marselis, Henrik Møller, Gomez o. a., der ved deres hyppige Forretninger med Kronen an-

---

[1]) Rigsarchivet: Afregninger VIII, 18.
[2]) Rigsarchivet: Afregninger VIII, 18.
[3]) Rigsarchivet: Afregninger III, 87, 9.

vendte den Fremgangsmaade at indsende en fuldstændig Opgørelse, hver Gang de under en eller anden Form fik en Afdragsbetaling, og naar Opgørelsen var bleven godkendt af Rentekammeret, gik kun Saldoen igen i næste Opgørelse, i hvilken der altid var beregnet Renter til Dato ogsaa af Saldoen fra den forrige Opgørelse, skønt denne Saldo ofte for en Del bestod af forfaldne Renter, og naar der blev gjort op paa denne Maade aarligt eller, som det i Reglen var Tilfældet med de nævnte Folk, flere Gange om Aaret, saa opnaaede de Rentes-Renter af deres Tilgodehavender. Gabriel Marselis fik 1656 en Obligation paa 20 000 Rd. à 6 % af Kronen, og i de følgende fire Aar fik han sytten Gange Afdrag, og hver Gang lavedes der en ny Opgørelse, hvis Saldo forrentedes fra Opgørelsesdagen; paa den Maade fik han istedetfor enkelt og aarlig Rente, som han skulde have haft, omtrent fjerdingaarlig Rente og, naar der var Renterestancer, tillige Rente af disse[1]). Fra Gabriel Gomez foreligger der en Del Aarsopgørelser, i hvilke han konsekvent opfører de ham skyldige ubetalte Renter fra Kronen som kontante Udlæg, han har gjort for Kronen, og paa den Maade sikrer han sig Rentes-Renter.[2]) En almindelig anvendt Maade at sikre sig Rentes-Renter af det første Aars Rente var følgende: Dersom et Opgørelse t. Ex. pr. 1/1 1650 udviste et Tilgodehavende paa 10 000 Rd., for hvilket der skulde gives en Obligation, saa lod Kreditor sig strax give en Obligation pr. 1/1 1651 paa 10 600 Rd., af hvilken han med Rette kunde fordre Rente for Aaret 1651, medens han ellers ikke kunde fordre Rente af de 600 Rd., som var Renten for Aaret 1650[3]). En Mand, der 1654 gjorde dette, fik dog en Rentemesterpaategning om, at han „gør Renten til Kapital."[4])

---

[1]) Rigsarchivet: Afregninger IV, 45.
[2]) Rigsarchivet: Afregninger IX, 19.
[3]) Rigsarchivet: Afregninger IX, 19.
[4]) Rigsarchivet: Afregninger III, 87, 10 b.

SLUTBEMÆRKNINGER

I omstaaende Tabel har jeg talmæssigt udtrykt Resultatet af mine Undersøgelser over Rentefodens Størrelse 1536—1682. De enkelte Tal har jeg udførligt kommenteret, og jeg har søgt at forklare Forskellene og Forandringerne, hvortil jeg skal knytte nogle Bemærkninger om Tabellen i dens Helhed.

Det mest ejendommelige ved Tabellen er maaske Tallenes store Ensartethed paa enkelte Undtagelser nær trods de henved halvandet hundrede Aar, som de illustrerer. Naar man betragter Forskellene paa tværs af Tabellen, saa ses det, som tidligere fremhævet, at de to første Kolonner, den lovlige og den gængse Rentefod i Danmark, afviger meget lidt fra hinanden, den interessanteste Forskel mellem dem er maaske den gængse Rentefods lavere Stand end den lovlige Rentefods i Aarene 1547—54 (57); men som anført Pag. 78 tør jeg paa Grund af Materialets Lidenhed ikke fæste mig ret meget herved. Den højere Rente af den danske Adels Laan i Kiel har jeg udførligt dvælet ved. Den indtil 1589 lavere Rente af Kronens indenlandske Pengerentelaan end af dens Kielerlaan skyldes antageligt Kronens større Magt til at bestemme Forrentningen i Danmark end i Kiel og den danske Rentelov. Renten af Kronens Pengerentelaan er periodisk en Smule lavere end af de tilsvarende private Laan, Aarsagen hertil ligger sandsynligvis mest i Kronens større Magt

Tabel over Renteforholdene 1536—1682.

	Lovlig Rentefod	Gængse Rentefod i Danmark ved Pengerentetelaan.[2])	Gængse Rentefod i Hertugdømmerne ved Pengerentelaan	Rentefod ved private danske Laan i Kiel	Rentefod ved Kronens Pengerentelaan i Danmark	Rentefod ved Kronens Laan i Holsten	Rentefod ved Kronens Laan hos udenlandske Fyrster	Rentefod ved Kronens Laan mod brugeligt Pant af Kongetiender
1536—46	fri	5 à 16 %	6—6⅔ %		5 %	6—8 % gnsnitl. ca. 6 —	0—5 %	
1547—54[57] . .	6¼ %	5 à 6 —	5—6⅔ —		5 —	6 %		
1555[58]—63 . .	5 —	5 —	6—6¼ —		5 —	5 à 6 —		
1564—70	5 —	5 —	6—6¼ —		5 —	6 —	6 —	14½ à 24 %
1571—80	5 —	5 —	6—6¼ —		5 —	6 —		
1581—88	5 [6] [1]) —	5 à 6 —	5—6¼ —		5 —	6 —		
1589—1600 . . .	5 [6] [1]) —	5 à 6 —	5—7 —	6 à 8 % [3]) gnsnitl. ca. 7 %	6 —	6 —		
1601—10	5 [6] [1]) —	5 à 6 —	6—7 —		6 —	6 —		
1611—22	5 [6] [1]) —	6 —	6—7 —	6 à 10 % [3]) gnsnitl. 7,2 % 7 %	6 —	6 —		
1623—27	5 [6] [1]) —	6 —	6—7 —		6 —	6 —		
1628—31	5 [6] [1]) —	6 —	6—6¼ —		6 —	6 —		
1632—45	5 à 6 [1]) —	6 —	6—6¼ —		6 —	6 —		
1646—48	5 à 6 [1]) —	6 —	6—6¼ —		6 —	7 —		
1649—60	5 à 6 [1]) —	6 —	6—6¼ —		6 —	5 à 7 —		
1661—82	5 à 6 [1]) —	6 —	5—6¼ —		6 —	6 —		

[1]) 6 % faktisk lovlig. [2]) Rentefod ved Smaalaan navnlig mod haandfaaet Pant: 18 à 41 %. [3]) Enkelte Gældsbreve med højere Rente.

dels som Laanekontrahent i al Almindelighed og dels i Henseende til Evne til at gennemføre Rentelovens Bud; men rent pekuniære Forhold kan dog ogsaa ses at have spillet en Rolle, saaledes ved Forskellene mellem Renten af Kronens og Adelens Laan i Kiel 1589—1627, i hvilke Aar Statsfinansernes Tilstand gennemgaaende var god, medens den danske Adels økonomiske Forhold var stærkt paa Retour. Under Kronens Pengenød efter 1645 formaar den ikke mere at overholde Renteloven, men maa bøje sig for Kielermarkedets Forhold. Den høje Rente af Kronens Laan mod brugeligt Pant sammenlignet med Renten af dens andre Laan ligger dels i Vanskelighederne ved en nøjagtig Udmaaling af Renten ved saadanne Laan, dels i, at Renteloven ikke udøvede sin kontrollerende Virkning ved denne Laaneform, og endelig optoges disse Laan under vanskelige Tider for Kronen.

Naar man betragter de enkelte Kolonner ned igennem Tiden er Tallenes store Ensartethed gennem 150 Aar slaaende. Aarsagerne hertil maa antages at ligge i Tidens sammenlignet med nu meget langsomt foranderlige økonomiske Forhold og i den lovbestemte Rentefod. Naar denne som tidligere omtalt, undtagen for Smaalaans Vedkommende, i det store og hele blev overholdt, saa var dette naturligvis først og fremmest betinget af, at den var omtrent passende ansat — da den ikke længere var det, blev den stiltiende forandret — og at der ikke foregik pludselige og gennemgribende Ændringer i Formerne for det økonomiske Liv; men alligevel vilde det næppe have været Tilfældet gennem en saa lang Periode, dersom der ikke havde været nogle Ventiler, der kunde benyttes i fornødent Fald; disse var Kielerlaanene og Laanene mod brugeligt Pant, der som nævnt næppe ansaas for at falde ind under Renteloven. Helt stagnerende var Erhvervslivet nemlig ingenlunde, Adelens Omlægning af Bedrifterne i Slutningen af det 16de Aarhundrede var — i Forbindelse med Forbrugets stærke Stigning — netop en Hovedaarsag til Rentestigningen fra 5 til 6 %, men alligevel kunde det paagældende Kreditbehov ikke dækkes, og man maatte

ty til Kiel trods den høje Rente der. Under Chr. IV skete der i Byerne betydelige Nydannelser paa Erhvervslivets Omraade, men disse medførte ingen Rentestigning eller Optagelse af Kielerlaan eller Laan mod brugeligt Pant, antageligt fordi Kongen selv kunde forstrække med Kapital. Derimod er der næppe nogen anden Forklaring end Rentelovens Magt paa det Faktum, at de ulykkelige Krige mellem 1625 og 1660 ikke drev den gængse Rentefod i Vejret Mand og Mand imellem, thi man tyede ikke til Kielermarkedet og begyndte ikke igen paa Laanene mod brugeligt Pant. Benyttelsen af disse sidstnævnte Laan, saasnart Tiderne blev svære, er derimod rimeligvis en medvirkende Faktor til den store Ensartethed i Forrentningen af Kronens indenlandske Laan. I Kiel optog Kronen ikke den Slags Laan, og her ser vi da ogsaa, at den efter 1645 nødes til at overskride sin i 100 Aar brugte Rentesats af 6 %.

Det indtil for en halv Snes Aar siden gængse Dogme om Rentefodens Falden med den stigende Kultur bestyrkes slet ikke ved en Betragtning af Rentetabellen for vor Periode; thi medens det næppe kan bestrides, at Kulturen i dens forskellige Grene, aandelige saavelsom materielle, skred frem i denne Periode, saa er Hovedtrækkene i Rentens Bevægelser følgende: Den lovlige Rentefod nedsattes vel i Begyndelsen af vor Periode, men forhøjedes senere til omtrent det samme, som den forud havde været, og om Renten Mand og Mand imellem gælder, at den efter den korte Rentefrihedsperiode hurtigt blev 5 %, men efter ca. 30 Aars Forløb steg til 6 %, hvilket den vedblev at være vor Periode ud, og om Rentefoden ved Kronens Laan i Indlandet gælder noget lignende, og de andre anførte Rentesatser viser ikke Nedgang. Tabellen viser saaledes nærmest Rentestigning; men for private Laans Vedkommende har der dog paa en Maade rimeligvis været en Rentenedgang, nemlig derved, at de maaske ofte meget højt forrentede Laan mod brugeligt Pant afløstes af Pengerentelaan, men da dette vistnok for største

Parten var sket inden d. 17de Aarhundredes Begyndelse, gælder denne Nedgang ikke for dette Aarhundredes Renteudvikling, og Kronen optog gennem hele vor Periode af og til saadanne Laan.

Selv om Renten er en langt vigtigere økonomisk Faktor nu end for 300 Aar siden, saa falder dog dens Betydning paa de samme Felter, omend Komsumptionskrediten dengang spillede en forholdsvis større Rolle sammenlignet med Produktionskrediten end nu. Heller ikke de dybere Aarsager til Rentens Eksistens kan antages at have forandret sig væsentligt. For saa vidt er der Anledning til at drage Sammenligning mellem hin Tids Rentefod og vor Tids, hvorved dog forskellige Forhold maa tages med i Betragtning. Der er opstaaet nye Arter af Laan, hvis tilsvarende ikke fandtes dengang, t. Ex. Indlaanene i Banker o. lign., og visse Slags Laan, som vel ogsaa fandtes dengang, ydes nu under helt andre Former og Betingelser, som dengang ikke kendtes, t. Ex. Statslaan og mange Slags Købmandslaan, og Datidens Rentelov, Laanene mod brugeligt Pant og den langt større Laanerisiko maa ogsaa tages med i Betragtning.

Dersom man skulde opstille en Rentetabel for en Nutidsperiode i Danmark, kunde den passende have følgende Kolonner: Discontoen og de deraf afledede Rentesatser, Realkreditrenten, Renten af offentlige Laan, Pantelaanerrenten, de lovbestemte Morarenter og Indlaansrenten, og de fleste af disse maatte atter deles i Uderafdelinger, hvis Satser staar i et vist Forhold til hverandre.

Discontoen i dens nuværende Form og Benyttelse kan ikke have haft noget tilsvarende under hin Tids Forhold med lovbestemt Rente, stagnerende Forretningsvirksomhed og ringe letflyttelig Kapital. Renten af Kielerlaanene, der før 1623 afsluttedes under Forudsætning af Rentefrihed og paa et Pengemarked med forholdsvis livlig Omsætning og rigelig Udlaanskapital, kunde minde noget om Nutidens Disconto; men de paagældende Laan maa nærmest opfattes som Real-

kreditlaan, selv om Sikkerheden i første Linie var Kaution, og Laanene var altid paa mindst et Aar, og vistnok oftest mente som fleraarige eller varige. Nutidens Disconto kan derfor ikke sammenlignes med nogen af hin Tids Rentesatser, selv om der ogsaa dengang ydedes saadanne Laan, for hvilke Discontoen nu bestemmer Forrentningen, Veksler nævnes saaledes jævnligt i det 17de Aarhundrede. Men dels var disse Laan gennemgaaende ydede paa længere Tid dengang, og dels medførte hele den økonomiske Udvikling og Renteloven, at man ikke faldt paa at adskille dem fra de andre og mere dominerende Arter Laan.

Realkreditrenten i vore Dage kan vistnok under Iagttagelse af de anførte Forbehold meget vel sammenlignes med Datidens.

Renten af offentlige Laan. Statens og de større Kommuners Laan, der nu rejses ved direkte eller indirekte offentlig Subskription savner tilsvarende i hin Tid, hvor Kronens og Byernes Laan nærmest var som private Personers, og Nutidens Statslaan kan derfor egentlig ikke sammenlignes med Kronens Laan dengang.

Pantelaanerrenten dannes vistnok under væsentlig de samme Forudsætninger i vor Tid som i hin, dog med den Undtagelse, at der dengang fandtes en lovlig Rentefod.

Lovbestemte Morarenter. Bestemmelsen i Lov af $^{6}/_{4}$ 1855 § 3, ved hvilken Debitor i Tilfælde af Mora tilpligtes at betale 1 % mere end ellers, har ikke noget tilsvarende i hin Tid. De nye Bestemmelser i Købelovens § 38 om en bestemt Rentefods Gælden i visse Tilfælde af Mora kan derimod indenfor det begrænsede Omraade sidestilles med Fortidens lovbundne Renter.

Indlaansrentens Forudsætning er saadanne Mellemled i Pengeomsætningen, som dengang ikke fandtes, og denne Renteform savner derfor Sidestykke i Datiden.

En Sammenligning mellem de i Tabellen fremstillede Renteforhold i Perioden 1536—1682 og Nutidens munder da ud i følgende:

Den lovlige Rentefod kan ikke sidestilles med de i Lov af $^{6}/_{4}$ 1855 nævnte Renter, fordi disse ikke fastsætter noget absolut Rentemaximum; derimod er der indenfor de vedkommende begrænsede Omraader ikke nogen Væsensforskel mellem hin og de i Nutidens Lovgivning fastsatte Rentesatser for Bodmerilaan, naar Rejsen opgives, for Søforsikringssummer, der tilbagebetales, for visse Vekselmellemværender og for forfaldne Købesummer, hvortil dog maa bemærkes, at Datidens Rentelovgivning kun omtaler Laanerenter, men dog faktisk ogsaa var gældende ved andre Tilgodehavenders Forrentning. De tre førstnævnte Arter Tilgodehavender forekommer ikke eller kun under helt andre Former dengang, og jeg vil derfor kun betragte Forrentningen af Købesummer, der navnlig har Interesse ved Varegæld. Ved Lov af $^{6}/_{4}$ 1906 bestemtes, at Morarenter skal beregnes fra Forfaldsdag med 6 % p. a. ved Handelskøb og med 5 % p. a. ved andre Køb; Forrentning med Rentes- Rente kan næppe kræves i al Almindelighed. I den her behandlede Periode gjaldt følgende: 1547—54: sandsynligvis Forrentning med $6^{1}/_{4}$ % p. a. og Rentes-Rente fra Forfaldsdag, 1555—ca. 1570: 5 % og Rentes-Rente fra Forfaldsdag, ca. 1571—1600: 5 à 6 % p. a., 1601—ca. 1640: 6 % og Rentes-Rente fra Forfaldsdag eller fra Sagsanlægets Dato og ca. 1640—82: 6 % og Rentes-Rente fra Sagsanlægets Dato. Rentefoden er saaledes omtrent den samme nu som dengang, den Omstændighed, at man i Størstedelen af den her behandlede Periode fik Rentes-Rente-Krav opfyldte ved Domstolene, giver ikke nogen væsentlig Forskel i Forrentningen, dels fordi man nu plejer at inddrive sine Krav saa hurtigt, at der kun er løbet faa Renter paa, og dels fordi simpel Renteberegning dog var det almindeligste dengang. Derimod vil omvendt den Omstændighed, at man dengang i Reglen lod hengaa meget lang Tid, inden man inddrev sine Krav, bevirke, at Forrentningen, naar der, som det hyppigst var Tilfældet, ikke regnedes med Rentes-Renter, blev adskilligt lavere end 5 eller 6 % p. a. Jeg kommer da til det Resultat, at den lovlige Rentefod for

Forrentningen af Varegæld har været omtrent den samme dengang som nu, og naar man tager Hensyn til hin Tids daarlige Rets- og Kreditforhold, vil der rimeligvis være bleven erlagt lavere Rente dengang end nu af Tilgodehavender ifølge Varegæld.

Den gængse Rentefod i hin Tid ved Pengerentelaan bør vistnok nærmest sammenlignes med Nutidens Realkreditrente, fordi de fleste Laan dengang var tænkte som varige, og fordi Skyldnerens Hovedaktiv i Reglen maa antages at have været fast Ejendom, der ogsaa i mange, maaske i de fleste, Gældsbreve nævnes som Sikkerhed. Som anført forekom dog ogsaa rent personlig Købmandskredit, men den sondredes ikke ud fra Realkrediten. De fleste af Datidens Laan var vistnok „Førsteprioritetslaan"; men dersom man i Henseende til Sikkerheden vilde sidestille dem med vor Tids Laan mod første Prioritet i fast Ejendom, vilde man begaa en stor Fejl, saaledes som udviklet Pag. 66 ff. Den betydelige Risikopræmie, som Renten dengang includerede, kan man naturligvis vanskeligt nu give et bestemt talmæssigt Udtryk; rent skønsmæssig vil jeg vove at udtale, at den snarere bør vurderes til over 1 % p. a. end under. Ved vore nuværende Førsteprioritetslaan behøver man næppe at regne med nogen nævneværdig Risikopræmie; deres Rentefod har siden 1907 været ca. 4 $^1/_2$ % p. a. Naar jeg i Henhold til det her anførte i Datidens gængse Rentefod fradrager een Procent som Merrisikopræmie i Forhold til nu, vil en Sammenligning resultere i følgende: 1536—46 var Rentefoden delvis højere end nu, forsaavidt man tør udtale sig paa Grundlag af det ubetydelige Materiale, 1547—54 var Rentefoden omtrent den samme som nu, derefter bliver den i ca. 25 Aar lavere end nu, og i Slutningen af det 16de Aarhundrede var den af omtrent samme Højde som i vore Dage, medens den i det 17de Aarhundrede var lidt højere, alt dog under den Forudsætning, at vi havde med „Førsteprioritetslaan" at gøre, hvilket vistnok i Reglen var Tilfældet, men Laanegrænsen var som tidligere udviklet sandsynligvis langt højere end nu brugeligt ved Før-

steprioritetslaan, og dette Moment i Forbindelse med det tidligere behandlede om Rentetab som Følge af mangeaarige Renterestancer, der ikke forrentedes med Rentes-Rente, foranlediger mig til at mene, at den faktisk opnaaede gennemsnitlige Forrentning af indenlandske Pengerentelaan Mand og Mand imellem næppe i nogen Del af den her behandlede Periode har været højere end for lignende Laan i vore Dage, og til Tider lavere. Herved maa dog erindres, at den større Del af Kreditbehovet i den første Snes Aar af vor Periode sandsynligvis blev tilfredsstillet ved Laan mod brugeligt Pant, der vistnok ogsaa i den følgende Snes Aar spillede en væsentlig Rolle, men senere kun en underordnet. Disse Laans Forrentning Mand og Mand imellem tør jeg ikke udtale mig om med Bestemthed; jeg antager, at Rentefoden har varieret stærkt, og undertiden været meget høj.

Rentefoden ved private danske Laan i Kiel. Som tidligere omtalt, bød de paagældende Gældsbreve vistnok i Reglen ualmindelig god Sikkerhed og høj Erstatningspligt i Tilfælde af Mora, og jeg mener derfor ikke, at deres Rente inkluderer en saa høj Risikopræmie som de rent danske Laans, og desuagtet træffer man her en særlig høj Rentefod. Jeg mener derfor, at disse Laan forrentedes kendeligt højere, maaske et Par Procent, end Laan tilsvarende i Art og Kvalitet nutildags. Aarsagen hertil maa antages at ligge deri, at den fuldstændige eller delvise Rentefrihed for disse Laans Vedkommende tillod de økonomiske Forhold at gøre sig gældende, og sandsynligvis har de rent personlige Momenter, Holstenernes større Kapitalstyrke og bedre Forstand paa Penge, Aagermomenter om man vil, spillet en ikke uvæsentlig Rolle, hvilket bestyrkes af den Omstændighed, at Kronen samtidigt opnaaede adskillig bedre Betingelser, skønt Sikkerheden næppe var bedre.

Kronens Laan kan som anført ikke ret vel sammenlignes med Nutidens Statslaan, fordi de optoges paa en anden Maade og under andre Betingelser, saa at de stod private Laan meget nær, fra hvilke de adskiller sig ved en til Tider lidt

lavere Forrentning; medens omvendt dens Laan mod brugeligt Pant under vanskelige Forhold maaske snarest har været dyrere end privates Laan. Vor Tids Statslaan er adskilligt billigere end Kronens Laan dengang, undtagen maaske under Frederik den Tredjes Krig med Sverrig; under tilsvarende vanskelige Forhold i Nutiden vilde Danmark sikkert ikke kunne opnaa Laan til 5 % p. a.

Renten af Smaalaan navnlig mod haandfaaet Pant vilde, dersom der ikke havde eksisteret en lovbestemt Maximalrente paa 5 à 6 %, være en Rentesats, for hvilken man næsten ikke behøvede at tage Forbehold ved Sammelnigning mellem da og nu, Renteloven bevirkede imidlertid, at denne Laaneart maatte praktiseres i det skjulte, og den i Tabellen anførte Rentefod, der ganske vist flere Gange ses at være blevet aftalt, kan derfor ikke anses for at være et helt sikkert Udtryk for saadanne Laans gennemsnitlige Forrentning. Saafremt den er rigtig, vil Forrentningen ikke afvige synderligt fra, hvad der nu gives under lignende Betingelser.

Resultatet af den her forsøgte Sammenligning bliver da, at Krediten, bortset fra en Del Laan mod brugeligt Pant, der dog for største Parten forsvinder med det 16de Aarhundrede, og bortset fra den danske Adels Kielerlaan 1580—1622, i det store og hele ikke betaltes dyrere for 300 Aar siden end i vore Dage ved tilsvarende Laan. De almindelige Kulturfremskridt har bevirket, at der nu kan opnaas langt større Sikkerhed for Hovedstolen og for Renternes prompte Erlæggelse end dengang, og at der er opstaaet nye for Laangiverne bekvemmere Laaneformer, og derfor træffes der nu lavere Rentesatser end der var Tale om i hin Tid; men denne Forskel skyldes Risikoens Indskrænkning og Laaneforretningens Simplificering, og naar der tages behørigt Hensyn til disse Momenters Betydning, kan den gennemsnitligt opnaaede Forrentning af Pengetilgodehavender i Danmark ikke anslaas til at have været højere for 300 Aar siden end den er i Nutiden.

BILAG
GÆLDSBREV, KIEL $^{13}/_{1}$ 1619 [1])

Ich Jörgen Grubbe o. s. v. thue hiermit und kraft dieses vor mich meine Erben und Erbnemen kundt und bekennen, dass ich der edlen und ehrenvesten Anna Powischen Othen eheliche seinen Erben oder dem getreuen Einhaberen dieses Briefes schuldig und plichtig geworden bin Zwei Täusendt gutte gankbare unverfalshede Reichsthaler in Specie, die ehr mir auf mein freundliches Ansuchen gutwillig vorgestreckt und geliehen hat, die ich auch allsofort in einer unzertheilten Summa von ihme entfangen, und in mein, und der meinen scheinbaren Nutzen angewendet, auch ihm und seine erben, solcher entfangenen, und mir zugezehlten Summa der zweitäusendt Reichsthaler in Specie halber, hiermit quit und ledig sagen und mich der Exeption non numeratæ pecuniæ gantzlich begeben und vertzeihenn thue. Gerede lobe und vorpflichte mich demnach, vor mich meine Erben und Erbnemen bei meinen adelichen Ehren wahren worten trauen und gutten Glauben wolgemelten Creditorn, oder seinen Erben, oder mit beschriebene vorgesetze zweitäusendt Reichsthaler in Specie sambt Ein hundert und Viertzigs Reichsthaler in Specie als eines Jahres Zinsse, Sieben Reichsthaler vom hundert zurechnen, itzo über ein Jahr in dem achte Tage Trium Regum, wen man Sechzenhundert und zwanzigs schreiben wirt, zum Kiele oder da der Umbschlag gehalten, oder auch an anderen sicheren Orten im Fürstenthums Schleswig Holstein der da Creditor, oder seine mitbeschriebene mir oder meinen Erben solches nambkundig machen werden an guten vollgeltenen Reichsthalern in Specie als thaler für thaler in einer Summa zu guter gnüge wiederumb gutwillig zuentrichten und zubezhalen und so es sich begebe, dass die thaler wieder abgesetzt werden so soll und will ich der principal Debitor oder

[1]) Rigsarchivet: Adelen i Danmark simple Gældsbreve.

meine Erben in Bethalung Hauptstuhls und Rente so viel drauflegen dass er Vier Und Viertzig lübschilling, wie er von der Obrigkeit gesetzt ist vollgelten soll, wurde er aber verhöet, daselbe soll mir oder meinen Erben nicht erspriesslich oder bathlich sein. Und damit allso vorgemelter Creditor seine Erben und mitbeschriebenen in solcher ihrer Hauptsummenn und Renten desto besser vorgesichert und vorwahret sein und bleiben mögen. So habe ich ihm seinen erben und mitbeschriebenen vor mich und meine erben den edlen und ehrnvesten Knudt Uhren zu Aasmarke Ambtmann auf Bernhus (Bergenhus) zum rechten wahren selbschuldigen Burgen gestellet. Und ich itzgedachter Bürge lobe und vorspreche mich hiermit vor mich meine erben und erbnehmen bei meinen adelichen Ehren wahren Worten trawen und guten Glauben, derogestallt und allso, da gedachten principal Debitor oder seine Erben in Betzahlung des obgeschriebenen Hauptsummes und jahrlichen Renten auf vorgemellte Zeit und stete saümig und nachlessig befunden würden, dass ich oder meine Erben allsdann schuldig und pflichtig sein sollen und wollen, auf obgedachtes Creditorn oder seiner erben und mitbeschriebenen erstes schriftliches oder muntliches eschen und erfüderen mich oder meine erben sich all hir zum Kiel — oder an einen anderen ortern im Fürstentumb Schleswig Holstein ihnen den Creditorn gelegenen Orte, da wir oder meinen Erben, de einmahnung in einer ehrlichen Herberge angestellet wirt von stunndann ohne einige Aussflucht zum Einlahger zubegeben und wedder ich noch keiner meiner erben nach dem anderen zuverharren noch zuverziehen als auch uns mit Herrndinsten geschoffen oder selbst eigenen thohaften nicht aufgehalten noch zuentschuldigen besondren allda ein ehrliches adeliches rittermässiges Einlager zu halten auch aus demselben weder tages noch nachtes heiblich oder offentlich nicht zuscheiden ehr und bevor gedachten Creditorn oder seine Erben und mitgeschreibenen der vorgeschriebene Hauptstuls sambt der rennte mit allen beweisslichen ehrlittenen schaden Umkosten Interesse Zehrung und bottenlohn bei einen heller und pfenning vollenkommen und zu guten gnügen entrichtet und bezahlet sei. Und meine des vorgeschriebene Bürgen erben sollen auch keinesweges mit betzahlung eines jeden seines Anpartes von diesse Burgschafft sich abzuscheiden unterstehen, sondern zu jederzeit mit gesambter Hande und ungescheiden, einer vor alle und alle vor einen, vor den obgeschriebenen Hauptstull und rennte dem obengenannten Creditorn und seinen mitbeschriebenen vorhaffted sein und bleiben, bis so lange

dieser brieff zu voller gnüge gegullden und bethzahlet, und aus dessen Creditorn und seiner mitbeschriebenen handenn mit Ihren guten willen entfreiet und gelöset worden kegen obberürtes alles, uns Principaln und Bürgern, oder unsere bei der seits erben nich schutzen noch entfreigen sollen jenige rechte, geist oder weltliche, Keyser, Konniglicher, Chur: noch fürstlicher noch unser gnedisten und gnedigen herren, Authoriteet Gebot oder Verbott, Kummer oder Arrest, Land oder Stadrechte, Krieg oder Krieges Uberzugk, Mandata oder Gewaltsbrieffe, keine Begnadungen, Constitutiones Indulta Privillegia, Satzüngen oder Abscheide Usuraria pravitas, noch die Keyserliche Policeyordnung von dem Titell der wucherlicher Contracten, viel weniger die Benificia novæ Constitutionis de duobus reis Stipulandi et promittendi. Item Divisionis ex Epistola dive Hadriani ceu ordenis cedendarum actionum. Item rei non Sic sed aliter gestæ. Und insonderheit keine denische rechte des Loubuches, der alten und neuen Recesse, der vorigen oder der itzregirenden Königs allbereits ausgangene oder noch künfftig aller volgenden Königenn Edicta, Constitutiones oder Mandata, Sowegen der jahrlichen Zinsse oder derogleichen anderer Umbschlags und Schultsachen allbereits gegeben oder künfflig erlanngt und publicirt werden möchten, und sonstens alle und jede andere Exceptiones einrede und hulffliche mittele wie die die anhero inner oder ausserhalb Gerichts von menschlicher Vernufft ehrdacht oder den Creditorun zu nachteill, und uns zu gute gesetzt oder künfftiglich erdacht und vorgebracht worden konnten also dass wir oder unsere erben derer keiner hinwieder gebrauchen oder geniessen noch unseret wegen zugeschen vorhengen noch gestaten sollen besondren uns deroselben hiemit und krafft dieser unsere Obligation willkürlig verziehen haben wollen, da auch dieser Brief durch Wasser feuer oder sonsten am Pergament Worten schriften oder Siegellen, unvorsehenes oder wie solches etwa geschehen konnte oder möchte verletz wurde, soll doch solches alles dem Creditorn oder seinen erben und mitbeschriebenen an der betzahlung im geringsten nicht scheedlich sein. Wir haben uns auch beiderseits vorbehalten welchemb theill nicht geliebet den Haubtstull lenger stehen zulassen dass alls dann der eine dem andrenn die Loskundigung ein halb jahr zuvor — soll antzeigen und thuen lassenn, und alls ballte mir dem Hauptmann oder mir dem Burgenn, oder unsere beiderseits erben, die Loskundigung angemeldet sollen und wollen wir und unsere mitbeschreibene heermit vorpflichtede sein auf den alls dann negstfolgenden

Umbschlag — Hauptstull Zinnsse und Uncosten richtig zubetzalen alle diese vorgeschriebene Stücke, Punkte unnd Artikull sambt und sonderlich Loben und gereden wir Principal Schuldner und selbschuldige Bürge dieser Verschreibung vor uns und unsere beiderseits Erben, Einer vor alle und alle vor einen, nach Holsteinischenn Umbschlagsgebrauche und Gewohnheit bei unsern adeligen Ehren waren worten trautwen und gutten Glauben, adelig erligh aufrichtig getrengligh und voll zuhalten, sonderen Argelist und gevehrde. Und haben zu diesem merer Urkunde und steter fester halltung wir Principal Schuldner und selbschuldiger Bürge ein jeder vor sich und seine erben dieser Schuldverschreibung mit eigener Hande unterschreiben und unsere beiderseitz angeborene adelig Petschiere vollwissentlich hier unten hengen und druchen lassen geschehen und gegeben zum Kiel in den achten Tagen der heiligen drei Könige im Jahre na Christi unseres Ehrlösers und Seligmachers gebort sechtzehen hundert und

(Underskrift:) Jürgen Grubb, Kiel
eiges Handt.

(Segl afrevet).

(Underskrift afrevet sammen med Seglet).

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059084704

GYLDENDALSKE
BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET